

Hogere sferen

Belevingsonderzoek naar
de spirituele waarde van
bomen en bos

Alexandra A. van Trigt
Juni, 2002
Wageningen Universiteit

S 1944

Hogere sferen

Belevingsonderzoek naar
de spirituele waarde van
bomen en bos

BIBLIOTHEEK DE HAAFF
Droevendaalsesteeg 3a
Postbus 241
6700 AE Wageningen

Alexandra A. van Trigt
Afstudeerverslag Bos- en natuurbeleid, F500-725
AV2002-12, Juni 2002

Begeleiders:
Dr. C.S.A van Koppen,
Leerstoelgroep Milieubeleid

Prof. dr. H. Schanz,
Leerstoelgroep Bos- en natuurbeleid

Wageningen Universiteit
Departement Omgevingswetenschappen
Leerstoelgroep Bos- en natuurbeleid

- 9 JUL 2002

16511695

*"We can say that trees are not simply good to climb, they are good to think.
Much of their wood is fuel for metaphorical fires"*

Davies, 1988.

Voorwoord

Mijn eigen spirituele beleving van bomen en bos was niet zozeer de aanleiding tot het doen van dit onderzoek, maar is wel het resultaat daarvan. Daarmee is het resultaat van mijn onderzoek niet enkel dit verslag, maar heeft het mij ook persoonlijk tot een bewuster mens gemaakt. Met dit verslag hoop ik ook anderen te inspireren en meer bewust te maken van de waarde van bomen en bos om ons heen.

Graag wil ik een aantal mensen bedanken die mij bij dit onderzoek behulpzaam zijn geweest en hebben bijgestaan. Dat zijn in de eerste plaats mijn begeleiders. Zonder de steun en het enthousiasme van Kris van Koppen was ik waarschijnlijk niet aan dit onderwerp begonnen. Tijdens dit onderzoek hebben we vruchtbare gesprekken gehad, die mij onder andere nieuwe inzichten hebben verschaft over de relatie tussen mens en natuur. Heiner Schanz wil ik bedanken voor zijn scherpzinnige commentaar en de inspirerende manier waarop hij dat wist te brengen.

Dit verslag is deels gebaseerd op de persoonlijke verhalen van mensen. Graag wil ik de leden van het IVN in Heeze en Leende bedanken voor de vele positieve reacties, de hartelijke ontvangst en de mooie en open gesprekken. In het bijzonder noem ik daarbij Els Smedema, die mij zeer behulpzaam is geweest bij het benaderen van de mensen.

Daarnaast heb ik inspirerende en verhelderende gesprekken gevoerd met Cathrien de Pater en de heer H. Andriessen en wil ik hen hartelijk danken voor hun behulpzaamheid. Ook Koen wil ik daarbij noemen, die altijd bereid was om te luisteren en mee te denken.

Tenslotte ben ik een aantal mensen dank verschuldigd vanwege hun onvoorwaardelijke steun en liefde, niet alleen tijdens dit onderzoek, maar ook in de jaren daarvoor en ik mag hopen ook in de toekomst. Lenny, bij wie ik altijd terecht kan en wiens vriendschap mij zeer waardevol is. Shekhar, die, hoewel liefelijk op afstand, toch altijd in hart en geest aanwezig is en voor mij van grote steun is. En mijn beide ouders, mama, die behulpzaam is geweest met het leggen van contacten en voor mij de tekeningen heeft gemaakt, maar ook vooral samen met papa altijd achter mij staat, iets waarvoor ik hen bijzonder dankbaar ben.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Hoofdstuk 1	Inleiding	7
1.1	Aanleiding tot het onderzoek	7
1.2	Probleemstelling en onderzoeksvragen	7
1.3	Opzet van het verslag	8
Hoofdstuk 2	Opzet van het onderzoek	10
2.1	Gehanteerde paradigma	10
2.2	Betrouwbaarheid van onderzoek	11
2.3	Methoden van onderzoek	12
2.3.1	Literatuurstudie	12
2.3.2	Het interview	12
2.3.3	De onderzoeksgroep	13
2.3.4	Respons	14
2.3.5	Data analyse	14
Hoofdstuk 3	De spirituele ervaring ontleed	17
3.1	Inleiding	17
3.2	De twee aspecten van de spirituele ervaring	17
Hoofdstuk 4	Het persoonsaspect van de spirituele ervaring	19
4.1	Inleiding	19
4.2	De spirituele ervaring: een bijzondere gevoelstoestand	19
4.3	Verschillende typen spirituele ervaringen	19
4.4	Verschillende definities van het begrip spiritualiteit en de spirituele ervaring	20
4.5	Kenmerkende gevoelens en gedachten van de spirituele ervaring	23
4.6	Spiritualiteit en emotie	24
4.6.1	Inleiding	24
4.6.2	Wat kan men verstaan onder emotie?	24
4.6.3	Hoe onderscheid te maken tussen gevoelens van spiritualiteit en emotie?	25
Hoofdstuk 5	Het interactieve aspect van de spirituele ervaring	27
5.1	Inleiding	27
5.2	De natuurlijke omgeving als onderwerp van de spirituele ervaring	27
5.3	Perspectieven op het ontstaan van de spirituele ervaring	28
5.3.1	Inleiding	28
5.3.2	Het fungeren als symbool	29
5.3.3	Een <i>sense of place</i>	30
5.3.4	De natuur als kader voor het ontstaan van een spirituele ervaring	31
5.4	Factoren die van invloed zijn op het ontstaan van de spirituele ervaring	31
Hoofdstuk 6	Beleving van bomen en bos in de leefwereld	33
6.1	Inleiding	33
6.2	Eigenschappen van bomen en bos die mensen waarderen	33

6.3	Emotionele beleving van bomen en bos	40
6.4	Spirituele beleving van bomen en bos	42
6.5	Belangrijkste groepsverschillen	47
6.6	Het begrip spiritualiteit in de leefwereld	49
Hoofdstuk 7	De spirituele waarde van bomen en bos	50
7.1	Inleiding	50
7.2	Spiritueel inspirerende eigenschappen van bomen en bos	50
7.2.1	Het bieden van rust	50
7.2.2	Beschutting en geborgenheid	51
7.2.3	Schoonheid	52
7.2.4	Lange levensduur	52
7.2.5	Seizoenscyclus en onverstoortbaarheid	53
7.2.6	Zichtbaarheid van seizoensontwikkelingen en groeiproces	53
Hoofdstuk 8	Discussie	55
8.1	Inleiding	55
8.2	Reflectie op de spirituele ervaring	55
8.3	Reflectie op de spirituele waarde van bomen en bos	56
8.4	Spirituele waarde van de natuur in huidige beleidsrapporten	57
8.5	Operationalisering van de spirituele waarde van de natuur voor het beleid	58
Hoofdstuk 9	Conclusies en aanbevelingen	60
9.1	Inleiding	60
9.2	Conclusies	60
9.3	Aanbevelingen	61
9.3.1	Aanbevelingen voor het beleid	61
9.3.2	Aanbevelingen voor verder onderzoek	62
Literatuuroverzicht		63
Summary		65
Bijlage I		67
Bijlage II		70
Bijlage III		74

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Het huidige natuurbeleid heeft als leidraad '*Natuur voor mensen, mensen voor natuur*'. Daarmee wil de overheid meer aandacht vragen voor de betekenis van natuur voor de samenleving. Een belangrijke doelstelling van dit beleid is het vergroten van de betrokkenheid bij de natuur. Daartoe zoekt men naar manieren om het natuurbeleid bij mensen te verinnerlijken en om de natuur steviger te verankeren in de harten van mensen (LNV, 2000). Volgens de Raad voor het Landelijk Gebied (2001) kan deze verinnerlijking van de natuur onder meer worden bevorderd door "*afwegingen aangaande de natuur en andere functies in een bredere context te plaatsen dan alleen de ecologische en economische. Waar mogelijk moet aandacht worden besteed en meer gewicht worden toegekend aan ethische, esthetische, culturele, spirituele en maatschappijfilosofische motieven: immateriële waarden en normen waaraan in onze samenleving een groeiend belang wordt toegekend*" (RLG, 2001). Om dit soort van immateriële waarden in het natuurbeleid mee te kunnen nemen, is het echter in eerste instantie van belang om inzicht te krijgen in de inhoud van deze waarden en in de manier waarop deze door mensen worden beleefd.

De belevings- en gebruikswaarde van de natuur behoren tot de kern van het huidige natuurbeleid. Tegelijkertijd wordt in het natuurbeleidsplan aangegeven dat belangrijke belevingswaarden van de natuur als rust, stilte en duisternis beleidsmatig nog nauwelijks ontgonnen zijn. Daarbij lijkt ook een gebrek aan kennis te bestaan over dit soort van belevingskwaliteiten van de natuur en de manier waarop deze geoperationaliseerd kunnen worden voor het beleid en het beheer. Hoewel er veel onderzoek is gedaan naar de beleving van natuur en landschap (o.a. door Coeterier) en de maatschappelijke vraag naar natuur (o.a. het project Operatie Boomhut), lijkt daarbij minder aandacht te zijn besteed aan de diepere emotionele en spirituele aspecten van de natuurbeleving. Daarmee ontbreekt een belangrijke basis om te komen tot de gewenste verinnerlijking van de natuur.

1.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Bij de behandeling van het belang van natuur voor de samenleving wordt steeds vaker ook gewezen op de spirituele waarde van de natuur. Het is echter niet altijd duidelijk wat er precies onder die spirituele waarde mag worden verstaan. Met de aanduiding spiritueel verwijst men naar een soort van diepe gevoelens, maar het begrip spiritualiteit zelf is een abstract begrip dat op verschillende manieren kan worden ingevuld en de gevoelens waarop het begrip betrekking zou hebben, zijn weinig concreet gemaakt. Wanneer verwezen wordt naar spirituele motieven in de bescherming van natuur, is dus niet geheel duidelijk wat voor soort motieven men daarmee bedoelt. Daarnaast bestaat er ook weinig duidelijkheid over de aanwezigheid en beleving van dit soort van gevoelens ten opzichte van de natuur. Daarmee lijkt spiritualiteit in de context van natuurbeleving en natuurbeleid vooralsnog een leeg begrip. Met de toenemende aandacht voor de immateriële waarde van de natuur en de vraag om verinnerlijking van de natuur, is het van belang om de spirituele belevingswaarde van de natuur en de waarden en gevoelens die daarop betrekking hebben, te concretiseren. Daarnaast dienen de mogelijkheden om deze waarden voor het natuurbeleid te operationaliseren te worden verkend.

Voor de afbakening van het onderzoek is gekozen om deze studie te beperken tot bomen en bos binnen de Nederlandse samenleving, aangezien het geheel van de natuur een te breed onderzoeksveld zou vormen. De keuze voor bomen en bos is in eerste instantie gebaseerd op de eigen interesse van de onderzoeker. Daarnaast vormen bomen en bos een opvallend

landschapselement en zijn deze van oudsher reeds een belangrijke bron van inspiratie. Ook blijkt uit een onderzoek naar de vraag naar natuur in de Nederlandse samenleving (Reneman et al., 1999) dat bossen door Nederlanders de meest aansprekende vorm van natuur worden bevonden. Deze punten samen maken bomen en bos tot een geschikt onderzoeksveld voor deze studie.

Tegen de achtergrond van de geschetste probleemstelling kom ik voor dit onderzoek tot de volgende doelstellingen:

Het verkrijgen van inzicht in de eigenschappen van bomen en bos die deze tot spiritueel inspirerend maken.

Het bieden van een reflectie over de operationalisering van de spirituele waarde van natuur voor het natuurbeleid.

Om deze doelstellingen te verwezenlijken dient antwoord te worden gegeven op de volgende onderzoeksvragen:

1. Welke, aan spiritualiteit gerelateerde, kenmerken en eigenschappen van bomen en bos worden door mensen bijzonder gewaardeerd en welke gevoelens en gedachten hebben mensen daarbij?
2. Hoe wordt vanuit de samenleving gekeken naar spiritualiteit in relatie tot bomen en bos en wat wordt er in de samenleving begrepen onder het begrip spiritualiteit?
3. Wat zijn de mogelijkheden om de spirituele belevingswaarde van natuur voor het natuurbeleid te operationaliseren?

Het doel van deze studie is inzicht te krijgen in de spirituele waarde van bomen en bos. In het veldonderzoek is echter gekozen voor een brede aanpak en ook gekeken naar de manier waarop bomen en bos op emotioneel vlak voor mensen van betekenis zijn. Gevoelens van spiritualiteit en emoties grenzen dicht aan elkaar en vertonen ook een zekere overlap. Vanwege het exploratieve karakter van dit onderzoek, leek het verstandig om te kiezen voor een brede insteek en beide gevoelstypen in het veldonderzoek mee te nemen. De uiteindelijke conclusie van deze studie behandelt echter alleen de spirituele belevingswaarde van bomen en bos.

Noot: In dit verslag wordt veelvuldig gesproken over 'de spirituele ervaring'. Daarmee wordt niet zozeer een plotseling, kortdurend moment bedoeld, maar meer het ervaren van gevoelens van spiritualiteit, dat dus ook een langere tijdsduur kan hebben.

1.3 Opzet van het verslag

De opzet van dit onderzoek wordt behandeld in hoofdstuk 2. Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van het paradigma van waaruit ik het onderzoeksveld heb benaderd, een beschouwing over de betrouwbaarheid van het onderzoek en een beschrijving van de methoden die in dit onderzoek zijn gebruikt.

In het theoretisch kader worden de resultaten beschreven van een literatuuronderzoek naar de betekenis van het begrip spiritualiteit en naar het ontstaan en de inhoud van de spirituele ervaring. Omwille van de duidelijkheid is gekozen om de theorie rondom spiritualiteit en de spirituele ervaring in drie hoofdstukken te bespreken. De drie hoofdstukken zijn direct aan elkaar gerelateerd, dienen opeenvolgend te worden gelezen en vormen samen het geheel van

de theorie en het kader waarop dit onderzoek is gebaseerd. Hoofdstuk 3 geeft een korte analyse van de spirituele ervaring. Er wordt een onderscheid gemaakt in twee aspecten van de spirituele ervaring, die de basis vormen van de twee erop volgende hoofdstukken. De hoofdstukken 4 en 5 belichten ieder een enkel aspect van het begrip spiritualiteit en de spirituele ervaring. Samengenomen geven deze hoofdstukken een overzicht van de verschillende perspectieven op en aspecten van de spirituele ervaring en vormen ze het kader voor de benadering van spiritualiteit en de spirituele ervaring binnen dit onderzoek.

De resultaten van het veldonderzoek worden beschreven in de hoofdstukken 6 en 7. Het geheel van de resultaten is in twee delen weergegeven om een duidelijk onderscheid te maken tussen de manier waarop de respondenten hun ervaringen beleven en verwoorden en de interpretatie en bewerking van die gegevens door de onderzoeker. Hoofdstuk 6 geeft een beschrijving van de manier waarop de respondenten bomen en bos in de leefwereld beleven. Daarbij zijn de resultaten van de interviews zoveel mogelijk beschreven vanuit de beleving en verwoording van de respondenten. Hoofdstuk 7 geeft een beschrijving van eigenschappen van bomen en bos die als spiritueel inspirerend kunnen worden benoemd en vormt daarmee een soort van samenvatting van de resultaten zoals die zijn beschreven in hoofdstuk 6. De hoofdstukken 6 en 7 vormen samen het geheel van de resultaten van het veldonderzoek, maar kunnen ook los van elkaar worden gelezen.

Hoofdstuk 8 bediscussieert de resultaten van het veldonderzoek tegen het licht van de literatuur. Daarnaast geeft het een verkenning van het gebruik van deze waarden in de huidige beleidsrapporten en behandelt het de mogelijkheden van operationalisering van spirituele waarden voor het natuurbeleid.

Hoofdstuk 9 behandelt de belangrijkste conclusies van het onderzoek en geeft een aantal aanbevelingen voor verder onderzoek en voor het beleid.

Inleiding: beschrijving van de probleemstelling, de onderzoeksvragen en de opzet van het verslag	Hoofdstuk 1
Opzet van het onderzoek: beschrijving van het gehanteerde paradigma en de methoden van onderzoek.	Hoofdstuk 2
Theoretisch kader: beschrijving van de resultaten van het literatuuronderzoek naar spiritualiteit en de spirituele ervaring.	Hoofdstukken 3, 4 en 5
Resultaten: beschrijving van de resultaten van het veldonderzoek.	Hoofdstukken 6 en 7
Discussie: reflectie op de literatuur en verkenning van mogelijkheden tot operationalisering van spirituele waarden voor het beleid.	Hoofdstuk 8
Conclusies en aanbevelingen: behandeling van de belangrijkste conclusies van dit onderzoek en aanbevelingen voor vervolgonderzoek en voor het beleid.	Hoofdstuk 9

Hoofdstuk 2 Opzet van het onderzoek

2.1 Gehanteerde paradigma

Onderzoek naar de beleavingswereld van mensen richt zich op het begrijpen en reconstrueren van de manier waarop zij betekenis geven en ontleen aan de werkelijkheid. De manier waarop dit gebeurt wordt bepaald door tal van culturele, historische, sociale en individuele factoren en is daarmee sterk persoonsgebonden. De beleving van een persoon is daarnaast voor een groot deel afhankelijk van het moment en kan ook met de tijd veranderen. Met belevingsonderzoek kunnen dan ook geen vaststaande feiten over de werkelijkheid verkregen worden, maar probeert men inzicht te krijgen in de veelheid aan persoons- en tijdgebonden constructies van de werkelijkheid.

De aard van de kennis die verzameld kan worden door middel van belevingsonderzoek is dus relatief. Vanuit dit oogpunt zal dit onderzoek naar de beleving van bomen en bos benaderd worden vanuit een constructivistisch paradigma. Binnen het constructivistisch paradigma ziet men de werkelijkheid en de kennis die daarover verkregen kan worden als relatief en afhankelijk van lokale en specifieke factoren (Guba & Lincoln, 1994). Datgene wat binnen het positivistisch paradigma wordt beschouwd als objectieve kennis over een zich buiten de mens bevindende werkelijkheid, wordt binnen het constructivisme beschouwd als een product van de geest en grotendeels afhankelijk van het perspectief waarmee men naar de wereld kijkt. Daarmee is het dus niet mogelijk om objectieve kennis te vergaren over een absolute werkelijkheid. Wetenschappelijk onderzoek binnen het constructivistisch paradigma is er dan ook niet op gericht om objectieve feiten te onderzoeken of algemene waarheden vast te stellen, maar legt de nadruk op het begrijpen van de beleavingswereld zoals die direct door mensen wordt ervaren (Schwandt, 1994).

Aangezien de beleavingswereld persoons- en contextafhankelijk is, zijn resultaten van dit type onderzoek niet automatisch te generaliseren naar andere personen en algemene situaties. Het generaliseren van gegevens naar het algemene is dan ook geen doelstelling van onderzoek binnen de constructivistische traditie. In plaats daarvan probeert men mogelijkheden te scheppen voor een meer intuïtieve, empirische generalisatie, gebaseerd op directe persoonlijke ervaringen. Dat wil zeggen dat men probeert om een volledig verslag te maken van belevingen en ervaringen zoals die zich in het dagelijks leven aan de mens voordoen. Men probeert een meer intuïtieve generalisatie mogelijk te maken, door mensen informatie te verschaffen op een manier die overeenkomstig is met hun dagelijkse ervaring. Door kennis in deze vorm te presenteren, kan een persoon zijn begrip van een situatie vergroten en deze vervolgens op basis van eigen kennis en ervaring toepassen in andere situaties en verder generaliseren (Lincoln & Guba, 1984).

Om de juistheid van wetenschappelijk onderzoek binnen het positivistisch paradigma te controleren, gelden de criteria *objectivity*, *reliability*, *interval validity* en *external validity*. Binnen het constructivistisch paradigma wordt eenzelfde juistheid van onderzoek nagestreefd. Echter, deze juistheid kan niet getoetst worden aan dezelfde criteria, aangezien de aard van het onderzoek en de daarbij behorende doelstellingen sterk van elkaar verschillen. Voor onderzoek volgens het constructivistisch paradigma gelden daarom vergelijkbare, maar aangepaste criteria voor toetsing van de juistheid van het onderzoek. Daartoe worden de criteria *objectivity*, *reliability*, *internal validity* en *external validity* binnen het constructivisme vervangen door respectievelijk de criteria *confirmability*, *dependability*, *credibility* en *transferability* (Lincoln & Guba, 1985).

Doel van onderzoek binnen het constructivistisch paradigma is inzicht te krijgen in de leefwereld van mensen en de wijze waarop deze gevormd wordt door sociale interacties en

afhankelijk is van factoren als plaats en tijd (Schwandt, 1994). Deze subjectieve ervaringswereld wordt veelal benaderd met de *life-world* zoals deze werd gedefiniëerd door Schutz: *“By the everyday life-world is to be understood that province of reality which the wide-awake and normal adult simply takes for granted in the attitude of common sense”* (Schutz & Luckmann, 1973). Binnen het empirisch onderzoeksgedeelte wordt de beleving van spiritualiteit dus benaderd vanuit het oogpunt van de respondenten. Het empirisch onderzoek richt zich op de persoonlijke, directe ervaring van het spirituele, zonder dat deze getoetst wordt aan objectieve en meetbare feiten. Dat betekent dat de spirituele ervaring, zoals die beleefd wordt door een persoon, gezien wordt als werkelijk op zichzelf en ook benaderd wordt vanuit deze ervaren werkelijkheid.

Waar Schutz spreekt van de leefwereld als het geheel van werkelijkheidsinterpretaties van een groep of samenleving (Van Koppen, 2002), gebruikt Van Koppen (2002) bij het beschrijven van de leefwereld specifiek het woord betekenis. Van Koppen omschrijft de leefwereld als volgt: *“Het geheel van intersubjectief gedeelde betekenissen waaruit actoren voortdurend putten bij hun sociale handelen. Deze betekenissen omvatten opvattingen over de feitelijke wereld, over de normen en sociale betrekkingen die dit handelen dienen te leiden, en over de aard van personen en eventuele andere, niet menselijke subjecten”*. Het gebruik van de term ‘intersubjectief gedeelde betekenissen’ kan de toepassing van het begrip leefwereld binnen dit onderzoek verder verduidelijken. Gesteld is dat dit onderzoek beoogt om inzicht te krijgen in de spirituele beleving van bomen en bos in de Nederlandse samenleving. Daarbij is aangegeven dat het onderzoek wordt benaderd vanuit de leefwereld. Enerzijds betekent dat, zoals juist is aangegeven, dat het begrip spiritualiteit binnen het empirisch onderzoeksgedeelte wordt benaderd vanuit de eigen ervaring van het spirituele door de respondenten. Anderzijds heeft het begrip leefwereld ook betrekking op de beleving van bomen en bos. Het onderzoek richt zich dan op de intersubjectief gedeelde betekenis die bomen en bos hebben voor de mens in de samenleving. In het kader van dit onderzoek kom ik dan op de vraag of bomen en bos in de leefwereld van mensen ook een spirituele betekenis hebben en of deze betekenis ook tot uiting komt in het sociale handelen van personen.

2.2 Betrouwbaarheid van onderzoek

Binnen het constructivisme geldt het uitgangspunt dat de mens actief betrokken is bij het creëren van kennis. Het proces van kennis vergaren en theorievorming kan niet los worden gezien van de onderzoeker zelf en de context waarin dit plaatsvindt (Schwandt, 1994). Er is dus sprake van een interactie tussen de onderzoeker en hetgeen dat onderzocht wordt (Guba & Lincoln, 1994). De uiteindelijk gepresenteerde kennis is dus voor een deel gekleurd door de belevingswereld en interpretatie van de onderzoeker. Voor dit onderzoek naar de beleving van bomen en bos betekent dat dus dat de uiteindelijke resultaten niet zuiver objectief zijn.

Binnen dit onderzoekskader wordt met de term objectiviteit bedoeld op ‘vrij van *bias* en *error*’, waardevrijheid en afstandelijkheid, dat wil zeggen vrij van vertekeningen in het algemeen. Om daaraan te voldoen mag de persoon van de onderzoeker geen verborgen invloed uitoefenen op het onderzoek (Smaling & Maso, 1990). Echter, zoals reeds eerder gesteld, is het binnen het constructivistisch paradigma onmogelijk om aan deze eis te voldoen. Met het ontbreken van zuivere objectiviteit wordt hier dus bedoeld dat er wel degelijk sprake is van interactie tussen de gegevens en de onderzoeker. Immers, de uitspraken van de respondenten moeten worden geïnterpreteerd naar het referentiekader van het onderzoek. Bij deze interpretatie gebruikt de onderzoeker zichzelf als instrument en maakt deze gebruik van eigen inzichten, betekenissen en ervaringen. Alleen op deze manier kan de onderzoeker de leefwereld van de respondenten leren begrijpen en een verbinding maken tussen de alledaagse belevingswereld van de respondenten en het analytisch referentiekader van het onderzoek (Wester, 1990).

Het ontbreken van zuivere objectiviteit wil echter niet zeggen dat er niet wordt gestreefd naar onpartijdigheid bij het analyseren van de gegevens (Schroeder, 1996b). Het wil ook niet zeggen dat de uiteindelijke resultaten niet betrouwbaar zijn. Hoewel het criterium betrouwbaarheid in de zin van onafhankelijkheid van toevalligheden en de mogelijkheid tot replicatie (Swanborn, 1990), binnen het gebruikte onderzoekskader niet opgaat, is wel via andere methoden geprobeerd de betrouwbaarheid van de gegevens te waarborgen. Lincoln en Guba (1984) geven aan dat betrouwbaarheid van gegevens onder meer kan worden behaald door het nauwkeurig volgen van een methodologie en het geven van openheid over gemaakte aannamen en gevolgde procedures. In het bijzonder is het van belang om de redenering tussen de verzamelde gegevens, dus in dit geval de uitspraken van de respondenten en de manier waarop deze hun dagelijkse leefwereld begrijpen en definiëren, en de interpretatie van deze uitspraken en leefwereld door de onderzoeker, duidelijk weer te geven en te verantwoorden (Swanborn, 1990). Daarnaast kan betrouwbaarheid van gegevens worden gegeven door bevestiging door derden. Betrouwbaarheid van onderzoek wordt dan gehaald door het feit dat meerdere individuen zich in de gegevens kunnen vinden en de juistheid ervan bevestigen. Er wordt dan intersubjectieve overeenstemming behaald (Lincoln & Guba, 1984).

2.3 Methoden van onderzoek

2.3.1 Literatuurstudie

Er is een literatuurstudie gedaan om inzicht te krijgen in het veld van onderzoek en om een theoretisch kader op te stellen. Met behulp van de in de literatuur gevonden informatie zijn interviews opgesteld. De uitkomsten van dit onderzoek zijn vervolgens, voor zover mogelijk, teruggekoppeld naar de gevonden literatuur en indien noodzakelijk is verdere literatuur gezocht om de eerder verkregen informatie aan te vullen en de gegevens verder te onderbouwen.

2.3.2 Het interview

Om inzicht te krijgen in de spirituele waarde van bomen en bos zijn interviews afgenomen. Met behulp van het interview kan men een idee krijgen van de manier waarop een persoon zijn eigen werkelijkheid construeert en betekenis geeft en verleent aan de wereld om zich heen (Lincoln & Guba, 1985). Om inzicht te krijgen in deze subjectieve werkelijkheid dient het interview er dus op gericht te zijn op een betrouwbare manier verslag te leggen van de beleavingswereld en ervaringen van een persoon (Silverman, 2001). Dat betekent dat het interview dus zo moet worden opgesteld, dat de respondent alle ruimte heeft om zijn ervaringen en beleving op zijn eigen manier te verwoorden. Silverman (2001) noemt het open, ongestructureerde interview de beste methode om hieraan te voldoen. De vrijheid in het zelf formuleren van een antwoord geeft het beste inzicht in de beleavingswereld van de respondent. In dit onderzoek is daarom gekozen voor open vragen.

Hoewel een ongestructureerd interview het meest geschikt lijkt voor onderzoek naar emoties en persoonlijke ervaringen (Silverman, 2001), vereist dit type interview ook een zekere mate van ervaring van de onderzoeker in het afnemen van interviews. Aangezien ik deze ervaring nog niet heb opgedaan, heb ik gekozen voor een semi-gestructureerd interview. De vragen van het interview en de volgorde waarin deze gesteld werden, zijn reeds vooraf geformuleerd (zie bijlage I). Afhankelijk van het verhaal van de respondent kon echter wel van deze structuur worden afgeweken. Zo konden sommige vragen komen te vervallen en werden soms nieuwe vragen toegevoegd wanneer dat nodig leek. De mate van gestructureerdheid van het uiteindelijke interview was sterk afhankelijk van het verhaal en de manier van antwoorden van de individuele respondent. Sommige respondenten gaven slechts kort antwoord op de gestelde vragen en hadden zelf duidelijk veel structuur nodig. Anderen hadden aan een woord genoeg om uitgebreid over hun ervaringen te vertellen. Tijdens het interview werd de

structuur dus aangepast aan het verhaal van de individuele respondent en de vooraf opgestelde vragen vormden dus alleen een kader voor het interview. Op deze wijze heeft het interview toch een open karakter gehouden, waarbij de respondent alle ruimte had om op zijn eigen manier zijn verhaal te vertellen.

2.3.3 De onderzoeksgroep

Kenmerkend voor de onderzoeksgroep binnen is dat deze bestaat uit mensen die op enige wijze interesse tonen voor de natuur. Om inzicht te krijgen in de emotionele en spirituele beleving van bomen en bos, dienen mensen te worden geïnterviewd waarvan verwacht mag worden dat dit soort gevoelens in ieder geval bij een deel van de mensen aanwezig zal zijn. Het is namelijk niet aannemelijk dat iedereen binnen de Nederlandse samenleving dit soort diepere gevoelens ervaart bij bomen of bos. Het hebben van een redelijke interesse voor de natuur lijkt tenminste één belangrijke voorwaarde voor het ervaren van emoties of spirituele gevoelens op dit vlak.

Het hebben van interesse in de natuur kan zich uiten in een lidmaatschap van een natuurorganisatie. Andersom mag worden verondersteld dat het merendeel van de mensen die een lidmaatschap heeft bij een natuurorganisatie dat heeft vanwege een interesse of zorg voor de natuur. Vanuit deze veronderstelling bestaat de onderzoeksgroep uit leden van een natuurorganisatie. Het IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie, leek een geschikte populatie voor dit onderzoek. Het IVN is een vereniging van vrijwilligers en beroepskrachten die streeft naar meer natuur en een betere kwaliteit van het milieu. Zij concentreren zich daarbij op de verhoging van de kwaliteit en kwantiteit van de natuur in de directe woon- en werkomgeving. Dit proberen zij te bereiken door middel van educatie (IVN, internetpagina). Het feit dat het IVN actief bezig is met natuur in de directe leefomgeving van mensen, maakt de vereniging tot een geschikte onderzoeksgroep. Het valt dan te verwachten dat de leden van de vereniging oog en zorg hebben voor de natuur in de directe omgeving. Deze aandacht voor de natuur in de eigen omgeving maakt deze groep mensen geschikt voor een onderzoek naar de diepere beleving van bomen en bos in de leefwereld.

Vanwege praktische redenen als bereikbaarheid is een lokale afdeling van het IVN, de afdeling Heeze-Leende, benaderd om mee te werken aan het onderzoek. De afdeling betreft de dorpen Heeze en Leende, gelegen in het zuid-oosten van Brabant. Deze afdeling telt in totaal 140 leden. Voor dit onderzoek zijn dus alleen inwoners van deze gemeente geïnterviewd. De inwoners van deze dorpen vormen geen afspiegeling van de Nederlandse bevolking, maar vormen binnen Nederland ook geen karakteristieke groep.

De groep mensen die voor deelname aan het onderzoek is benaderd, is niet representatief voor de gehele Nederlandse bevolking, alleen al vanwege het feit dat alleen mensen met een interesse voor de natuur zijn geselecteerd. Het onderzoek heeft echter niet de pretentie om de beleving van bomen en bos door verschillende bevolkingsgroepen te onderzoeken, maar om in kwalitatief opzicht vast te stellen welke eigenschappen en kenmerken van bomen door mensen als inspirerend worden ervaren. Coeterier et al. (1997) geven aan dat voor onderzoek naar kwaliteiten ook kleine groepen mensen representatief kunnen zijn, mits de respondenten goed bekend zijn met het onderwerp van de studie. Dat kleine aantallen mensen representatief zijn, komt volgens Coeterier et al. door het feit dat gezocht wordt naar overeenkomsten en niet naar verschillen tussen mensen. Zij stellen dat er grote overeenstemming bestaat tussen mensen over fundamentele kwaliteiten en citeren daarbij Alexander (Alexander in Coeterier et al., 1997) die stelt dat *“Over fundamentele kwaliteiten zijn mensen het in 90, 95, zelfs 99% van de gevallen met elkaar eens. Dit mogen we als een wetenschappelijk gegeven beschouwen”*. De respondenten van dit onderzoek zijn goed bekend met het onderwerp van studie, in de zin dat ze interesse hebben voor de natuur en daar ook actief bij betrokken zijn. Daarnaast wordt nadrukkelijk gekeken naar overeenkomsten tussen mensen in de beleving van bomen en bos. Verondersteld wordt dan ook dat de eigenschappen en kenmerken van

bomen en bos die door de respondenten als inspirerend worden ervaren, een goede indruk geven van de kwaliteiten van bomen en bos en dat deze daarvoor dus representatief zijn.

Door middel van een aselechte steekproef zijn 78 mensen benaderd om aan het onderzoek mee te doen. Deze mensen hebben een brief gekregen waarin werd gevraagd of zij bereid waren tot een interview over hun diepe, persoonlijke ervaringen in relatie tot bomen en bos (zie bijlage II). In de brief staat niet expliciet vermeld dat het onderzoek betrekking heeft op de emotionele en spirituele beleving van bomen en bos. Deze informatie is achterwege gelaten om uiteindelijk een zo breed en divers mogelijke groep mensen te kunnen interviewen. Verwacht werd dat het expliciet noemen van het begrip spiritualiteit vooraf al veel mensen zou afschrikken om aan het onderzoek mee te doen. Er zou dan een strenge zelf-selectie kunnen optreden door mensen die, volgens hun eigen definitie van spiritualiteit, bomen en bos niet als spiritueel ervaren. Door het precieze onderwerp van onderzoek niet te vermelden, is een strenge zelf-selectie voor deelname aan het onderzoek vermeden, waardoor waarschijnlijk een diversere groep mensen is geïnterviewd.

Vanwege de wet ter bescherming van de privacy kon niet rechtstreeks aan de mensen worden gevraagd of zij bereid waren mee te doen aan het onderzoek. Wanneer zij bereid waren tot een interview, dienden zij dit zelf aan te geven door het terugsturen van een antwoordformulier of zelf telefonisch of per e-mail contact op te nemen. Dit maakt de drempel om aan het onderzoek mee te doen hoger dan wanneer mensen rechtstreeks door de onderzoeker benaderd zouden worden.

Voorafgaand aan het onderzoek is een richtlijn vastgesteld voor het totaal aantal af te nemen interviews. Op basis van de beschikbare tijd en middelen is besloten om ongeveer 20 mensen te interviewen. Dit aantal leek voldoende om een indruk te krijgen van de aanwezigheid en aard van emotionele en spirituele gevoelens ten opzichte van bomen en bos.

2.3.4 Respons

In totaal toonden 39 mensen zich bereid om aan het onderzoek mee te doen. Daarmee werd een respons gehaald van 50%. De totale respons was groter dan verwacht. Vanwege een gebrek aan tijd was het niet mogelijk om alle mensen die gereageerd hadden uiteindelijk ook te interviewen. Van een aantal mensen werd pas na de gestelde uiterste antwoorddatum een aanmelding ontvangen. Uit de mensen die binnen de gestelde termijn gereageerd hadden, is opnieuw een selectie gemaakt, waarbij rekening is gehouden met het geslacht van de persoon, de woonplaats en de beschikbare tijd van de persoon. Uiteindelijk is van 20 mensen een interview afgenomen, waarvan 5 mensen woonachtig zijn in Leende en de overige 15 in Heeze. Onder de geïnterviewden bevonden zich 12 mannen en 8 vrouwen. De verhouding tussen mannen en vrouwen is niet precies gelijk, omdat er zich onder de eerste, op tijd binnengekomen aanmeldingen meer mannen dan vrouwen bevonden.

2.3.5 Data analyse

De duur van de interviews varieerde van een half uur tot een uur. De interviews zijn opgenomen met een taperecorder en zijn na afloop volledig uitgeschreven. Door het afnemen en uitschrijven van de interviews was ik reeds enigszins bekend met de inhoud van de gesprekken en de verschillende onderwerpen die daarbij naar voren kwamen. De eerste stap in de analyse van de interviews was dan ook een brainstorm van de onderwerpen die genoemd werden tijdens de interviews. Vervolgens zijn alle interviews nauwkeurig doorgelezen en zijn alle onderwerpen die genoemd werden genoteerd. De verschillende onderwerpen zijn vervolgens gegroepeerd en ondergebracht in overkoepelende thema's. Een thema omvat dan een aantal onderwerpen die aan elkaar gerelateerd zijn.

In de volgende stap zijn de thema's zoals deze uit de interviewtekst naar voren kwamen, teruggekoppeld naar de literatuur. Coeterier et al. (1997) geven een beschrijving van fundamentele gevoels- of waardentypen met betrekking tot de beleving van landschappen. Deze gevoelstypen zijn gebaseerd op een onderzoek van Schwartz (1992). Schwartz deed onderzoek naar universeel voorkomende gevoelens bij mensen in alle mogelijke situaties. Op basis van onderzoeken naar fundamentele gevoelens van mensen uit twintig landen, stelde hij elf universeel voorkomende gevoelscategorieën op. Elke categorie omvat een groot aantal deelgevoelens. Alle categorieën samen zouden de gehele gevoelswereld van de mens beslaan. Zowel de gevoelscategorieën van Schwartz, als de aan landschapsbeleving aangepaste categorieën uit het onderzoek van Coeterier et al. zijn gebruikt om de thema's uit de interviews vorm te geven, te specificeren en te onderbouwen.

In de volgende stap zijn de interviewteksten opnieuw zorgvuldig doorgelezen om te zien of de thema's, zoals die nu waren opgesteld, inderdaad terugkwamen in de interviews. Om dit na te gaan, is voor elk thema naar tenminste twee uitspraken van verschillende respondenten gezocht die betrekking hadden op het thema. Zou het thema niet door tenminste twee respondenten genoemd worden, dan zou het te weinig gedragen worden en dus afvallen. Op basis van de verzamelde uitspraken bleken enkele thema's toch geen goede weergave te zijn van de oorspronkelijke tekst. Een aantal thema's werd daarom inhoudelijk aangepast of verder uitgesplitst in meerdere thema's.

De verschillende thema's zijn vervolgens ingedeeld naar natuurwaarden. De natuurwaarde is een uitdrukking van de waarde die men aan de natuur toekent en geeft aan op wat voor manier de natuur voor mensen van belang is. Op basis van een onderzoek van Buijs en Filius (1998) naar natuurvisies, heb ik een indeling gemaakt in vijf natuurwaarden, die van toepassing waren op de waardering en beleving van bomen en bos. Dat zijn de functionele, de recreatieve, de esthetische, de emotionele en de spirituele waarde. De term natuurwaarde is nagenoeg overeenkomstig met de term natuurvisie zoals die wordt gebruikt door Buijs en Filius. Echter, het gebruik van het woord visie suggereert dat het hier gaat om een dieper gewortelde blik die men op de natuur heeft, eerder dan de toekenning van verschillende en veranderlijke waarden aan de natuur. Daarom is in dit onderzoek gekozen voor de term natuurwaarde.

Deze vijf verschillende waarden vormen het overkoepelende kader voor een indeling van de manier waarop bomen en bos voor mensen van betekenis zijn en de gevoelens die deze bij mensen oproepen. Binnen dit onderzoek geven de natuurwaarden als het ware de verschillende niveaus aan waarop men bomen en bos waardeert. De waarden verschillen in de mate van verdieping van waardering en gevoelens ten opzichte van bomen en bos. Zo ligt bijvoorbeeld de emotionele waarde op een dieper gevoelsniveau dan de esthetische waarde. Er is echter geen sprake van een absolute scheiding tussen de verschillende niveau's, maar eerder van een geleidelijke overgang. Bijlage III geeft een overzicht van de indeling in natuurwaarden en thema's, die uit de interviews naar voren kwamen.

De indeling van de thema's onder de vijf verschillende natuurwaarden is naar eigen inzicht gedaan. Wanneer ik niet zeker was van de waarde waaronder ik een thema zou plaatsen, heb ik hierover overleg gepleegd met anderen. Ik vroeg dan aan andere mensen hoe zij bepaalde gevoelens zouden interpreteren en wat volgens hen de onderliggende natuurwaarde zou zijn. In overleg is dan het thema onder een bepaalde natuurwaarde geplaatst. Enkele thema's konden niet eenduidig onder een enkele natuurwaarde worden geplaatst, omdat ze meerdere waarden leken in te houden. Met het thema ontspanning kan bijvoorbeeld aan bomen en bos een recreatieve waarde worden toegekend. Daarnaast kan een diepgaande vorm van ontspanning ook een spirituele waarde van de natuur impliceren. Inhoudelijk kan het thema ontspanning dus op verschillende manieren worden uitgelegd en een uitingvorm zijn van verschillende natuurwaarden. Dat geeft aan dat de indeling in thema's en in natuurwaarden niet een absolute, strikte indeling is. Er is meer sprake van een geleidelijke overgang van de

ene waarde in de andere, waarbij er niet altijd een onderscheid te maken is tussen de verschillende waarden. Ook de indeling in thema's is niet absoluut. Er is niet altijd een duidelijk onderscheid te maken tussen de verschillende thema's en ook hier is eerder sprake van een geleidelijke overgang dan van een absolute scheiding tussen de thema's.

Op basis van de indeling in natuurwaarden is door de onderzoeker een selectie gemaakt van onderwerpen die binnen het gestelde onderzoekskader van belang zijn. Bij de uiteindelijke weergave van de resultaten zijn alleen die delen uit de interviews beschreven die betrekking hebben op de emotionele en spirituele waarde van bomen en bos of daarmee direct in verband kunnen worden gebracht. Op deze manier is gekomen tot een verslag van de diepere gevoelswaarden die mensen aan bomen en bos toekennen.

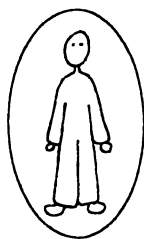
Hoofdstuk 3 De spirituele ervaring ontleed

3.1 Inleiding

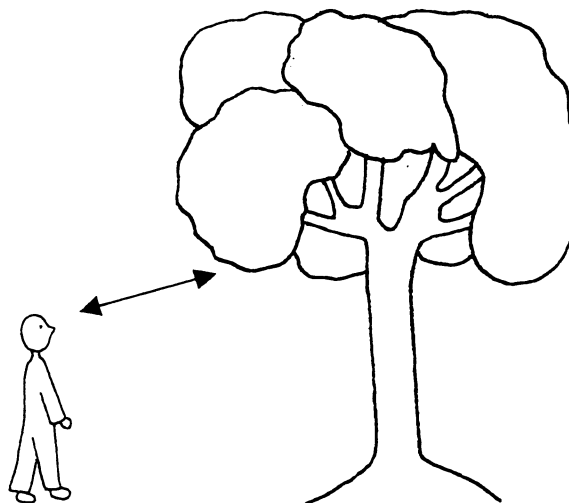
Het theoretisch kader beschrijft de resultaten van een literatuuronderzoek naar de betekenis van het begrip spiritualiteit en naar het ontstaan en de inhoud van de spirituele ervaring. Het geeft een indruk van de verschillende definities van het begrip spiritualiteit en van de verschillende benaderingswijzen en aspecten van de spirituele ervaring. Daarnaast wordt, op basis van de geraadpleegde literatuur, beschreven wat er binnen dit onderzoek onder spiritualiteit wordt verstaan en hoe het ontstaan en de inhoud van de spirituele ervaring zullen worden benaderd. Omwille van de duidelijkheid is gekozen om de theorie rondom spiritualiteit en de spirituele ervaring in drie delen te bespreken. Om het geheel van de spirituele ervaring duidelijk uit te leggen, kan deze worden ontleed in een tweetal aspecten. Deze twee aspecten van de spirituele ervaring vormen de centrale lijn van het theoretisch kader, dat de hoofdstukken 3, 4 en 5 betreft. Hoofdstuk 3 beschrijft het onderscheid tussen de twee aspecten van de spirituele ervaring en maakt duidelijk waarop de beide aspecten inhoudelijk betrekking hebben. Daarmee vormt hoofdstuk 3 de basis voor de hoofdstukken 4 en 5, die beiden een enkel aspect van de spirituele ervaring zullen bespreken.

3.2 De twee aspecten van de spirituele ervaring

Om de aard van de spirituele ervaring te verduidelijken, kan een onderscheid worden gemaakt tussen het persoonsaspect en het interactieve aspect van de spirituele ervaring. Het persoonsaspect betreft dat aspect van de spirituele ervaring dat betrekking heeft op de bewustzijns- en gevoelstoestand waarin een persoon zich bevindt tijdens en direct voorafgaand aan de spirituele ervaring. Het omvat het geheel van gedachten en gevoelens die een persoon heeft en ervaart tijdens en voorafgaand aan de spirituele ervaring. Het persoonsaspect belicht dus de beleving van een spirituele ervaring. Figuur 1 is een weergave van het domein van het persoonsaspect van de spirituele ervaring. Het interactieve aspect betreft dat aspect van de spirituele ervaring dat betrekking heeft op het proces van interactie tussen een persoon en het onderwerp dat de aanleiding vormt tot de spirituele ervaring. Het omvat het onderwerp van de ervaring en de interactie tussen persoon en onderwerp voorafgaand aan en tijdens de spirituele ervaring. Daarmee belicht het interactieve aspect de manier waarop een spirituele ervaring kan ontstaan (McDonald & Schreyer, 1991). Figuur 2 is een weergave van het domein van het interactieve aspect van de spirituele ervaring.

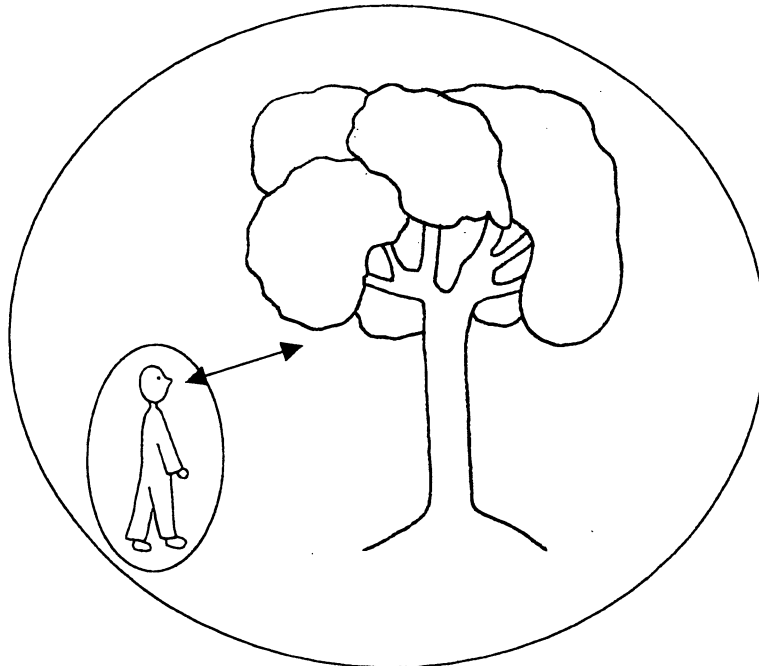

Figuur 1. Domein van het persoonsaspect van de spirituele ervaring

Figuur 2. Domein van het interactieve aspect van de spirituele ervaring

Het persoons- en het interactieve aspect belichten ieder een deelaspect van het geheel van de spirituele ervaring. Beide aspecten maken samen het geheel van de spirituele ervaring en zijn slechts *in theorie* van elkaar te onderscheiden. Immers, de gevoelens en gedachten die een persoon heeft met een spirituele ervaring, zijn opgeroepen door en zijn in interactie met het onderwerp van de ervaring en kunnen daar in de concrete ervaring niet los van worden gezien. Anderzijds is de interactie tussen onderwerp en persoon pas als spiritueel te benoemen wanneer de persoon ook werkelijk een bepaald type gevoelens ervaart. In de concrete beleving zijn het persoons- en het interactieve aspect dus niet van elkaar te scheiden en vormen ze een geheel (McDonald & Schreyer, 1991) Figuur 3 is een weergave van het domein van de spirituele ervaring in zijn geheel, waarbij het persoons- en het interactieve aspect zijn samengenomen.

Figuur 3. Het persoons- en het interactieve aspect samengenomen: de spirituele ervaring in zijn geheel.

Dit onderzoek beoogt inzicht te verschaffen in de eigenschappen van bomen en bos die de aanleiding kunnen vormen tot een spirituele ervaring. Daarmee richt het onderzoek zich in eerste instantie op het interactieve aspect van de spirituele ervaring. Echter, bomen en bos zijn pas als spiritueel inspirerend te benoemen, wanneer duidelijk is welke gevoelens deze bij mensen naar boven kunnen brengen. Daarmee dient dus ook gekeken te worden naar het persoonsaspect van de spirituele ervaring. Hoewel de resultaten van het onderzoek dus beschreven worden vanuit het onderwerp van de ervaring, kan dit alleen worden gedaan door aan te geven welke gevoelens mensen daarbij beleven. In het veldonderzoek naar de spirituele beleving van bomen en bos, zijn het persoons- en het interactieve aspect dus niet van elkaar te scheiden en vormt het geheel van de spirituele ervaring het onderwerp van onderzoek.

Hoofdstuk 4 Het persoonsaspect van de spirituele ervaring

4.1 Inleiding

Hoofdstuk 4 geeft een beschrijving van het persoonsaspect van de spirituele ervaring. Paragraaf 4.2 geeft een korte inleiding tot het persoonsaspect van de spirituele ervaring. In paragraaf 4.3 wordt een indruk gegeven van een aantal verschillende typen ervaringen, die allemaal onder de noemer spirituele ervaring geplaatst kunnen worden. Vervolgens wordt in paragraaf 4.4 gekeken op wat voor soort van gevoelens de spirituele ervaring betrekking heeft. Dit wordt gedaan aan de hand van een verkenning van de bestaande definities en omschrijvingen van het begrip spiritualiteit. In paragraaf 4.5 wordt een kader gegeven voor de benadering van het begrip spiritualiteit in dit onderzoek. Het behandelt een aantal kenmerkende gevoelens die de kern vormen van de spirituele ervaring. Tenslotte wordt in paragraaf 4.6 het begrip spiritualiteit afgezet tegen het begrip emotie. Er wordt een definitie gegeven van emotie en aangegeven hoe gevoelens van spiritualiteit en emotie van elkaar zijn te onderscheiden.

4.2 De spirituele ervaring: een bijzondere gevoelstoestand

Er lijken veel overeenkomsten te zijn in de beleving van spirituele ervaringen (Maslow, 1970; McDonald & Schreyer, 1991; Williams & Harvey, 2001). Onafhankelijk van het onderwerp waarop de ervaring betrekking heeft of het feit dat de ervaring wordt erkend als spiritueel, lijken er een aantal universeel herkenbare bewustzijnstoestanden te zijn, die door mensen als zeer positief en speciaal worden ervaren. Het bereiken van een dergelijke bewustzijnstoestand is kenmerkend voor de spirituele ervaring en staat los van de manier waarop de ervaring ontstaat en het onderwerp waarop deze betrekking heeft. Zo kan een persoon een spirituele ervaring hebben, bestaande uit een gevoel van eenheid met het goddelijke of kan men een spirituele ervaring hebben door een sterke beleving van eenheid met de natuur. Beide ervaringen verschillen wat betreft het onderwerp van de ervaring, echter de bewustzijnstoestand waarin men zich bevindt en de gevoelens en gedachten die men heeft, kunnen overeenkomstig zijn (McDonald & Schreyer, 1991). Gevoelens die een rol spelen bij dit soort speciale ervaringen zijn bijvoorbeeld een extreem geluksgevoel, een diep gevoel van vrede en berusting of innerlijke harmonie of een gevoel van machteloosheid (Williams & Harvey, 2001; Fredrickson & Anderson, 1999). Veelal spreekt men op dit soort momenten van een verhoogde gevoeligheid voor beelden en geluiden uit de omgeving, men is zich sterker bewust van de wereld om zich heen, neemt deze beter waar en ervaart deze ook op een dieper niveau dan men doorgaans doet (Fredrickson & Anderson, 1999). Maslow (1970) stelt dat iedereen of nagenoeg iedereen in staat is om dergelijke ervaringen te hebben.

4.3 Verschillende typen spirituele ervaringen

Dit soort speciale gevoelstoestanden waarbij de mens zich in een bijzondere bewustzijnstoestand bevindt, zijn op verschillende manieren benoemd. Maslow (1970) noemt onder meer de religieuze ervaring. De religieuze ervaring kenmerkt zich door *“a profound state of consciousness, in which the individual transcends the bounds of normal existence and experiences perceptions of phenomena that are uninterpretable in objective circumstances”* (Maslow in McDonald & Schreyer, 1991). De religieuze ervaring is volgens Maslow bij benadering synoniem aan de piek-ervaring, de extatische ervaring en de transcendentale ervaring. Hij stelt dat al deze ervaringen slechts kleine verschillen vertonen, in bijvoorbeeld de beleving en het ontstaan van de ervaring, en in essentie nagenoeg overeenkomstig zijn. Maslow zelf gebruikt veelal de term piek-ervaring om deze bijzondere bewustzijnstoestand in

uit te drukken. Kenmerkend voor de piek-ervaring is een gevoel van zelfoverstijging en zelfverwerkelijking. De persoon bevindt zich in een toestand van verhoogde concentratie waarbij hij volledig opgaat in het moment zelf. Men is zich minder bewust van tijd en ruimte en het eigen Ik, ziet de ware aard der dingen en beleefd het universum als één geheel (Maslow, 1970).

Een andere bijzondere bewustzijnstoestand is de *experience of flow*, zoals beschreven door Csikszentmihalyi (1988). Een *state of flow* wordt beschreven als een gelukzalige toestand waarin het bewustzijn in een algehele harmonie verkeert. Een dergelijke staat van bewustzijn kan worden opgeroepen door het uitoefenen van een activiteit, waarbij er een balans bestaat tussen de uitdaging om de taak te volbrengen en de bekwaamheden van de persoon die daartoe nodig zijn. Wanneer de persoon juist in staat is om aan de uitdaging van de taak te voldoen, kan het uitoefenen van de activiteit zeer bevredigend werken en de persoon in een *state of flow* brengen. Kenmerkend voor deze bewustzijnstoestand is een verhoogde en sterk geconcentreerde aandacht op de activiteit, waarbij men zich niet langer bewust is van het eigen Ik. Men verliest het gevoel van tijd en gaat volledig op in het moment zelf. Dit soort ervaringen geven een diepe voldoening en hebben daarmee een sterk positieve uitwerking op de mens.

Williams en Harvey (2001) noemen een aantal bewustzijnsverruimende ervaringen die zij allen onderbrengen onder de noemer transcendente ervaring. Daaronder vallen volgens hen de mystieke ervaring, de extatische ervaring, de piek-ervaring en de *experience of flow*. Dit type ervaringen heeft volgens hen een aantal kenmerken gemeenschappelijk: ze hebben een sterk positieve uitwerking op de mens; ze geven het gevoel de dagelijkse realiteit te overstijgen; men gaat volledig op in het moment van de ervaring en acht dit moment ook werkelijk van belang en de ervaring gaat gepaard met een gevoel van tijdloosheid (Williams & Harvey, 2001).

Het persoonsaspect van de spirituele ervaring omvat dus een reeks aan verschillende typen ervaringen, die echter gemeenschappelijk hebben dat ze allen een soort van verruimende bewustzijnstoestand impliceren en dat daarbij een bepaald type gevoelens wordt ervaren. Het ervaren van deze bijzondere geestes- en gevoelstoestand beslaat de kern van de verschillende ervaringen en brengt deze samen onder de gezamenlijke noemer spirituele ervaring. Deze psychologische gevoelstoestand is onafhankelijk van het onderwerp waarop de spirituele ervaring betrekking heeft en de manier waarop deze ontstaat en is daarmee universeel (McDonald & Schreyer, 1991).

4.4 Verschillende definities van het begrip spiritualiteit en de spirituele ervaring

Benamingen als piek-ervaring, *experience of flow* en transcendente ervaring hebben de bedoeling om verschillende soorten van bewustzijns- en gevoelstoestanden theoretisch te benoemen. Met de diverse termen zijn er kleine verschillen in het type bewustzijnstoestand en het soort van gevoelens dat men probeert te karakteriseren. Echter, zoals eerder gesteld, is de aard van de bewustzijnstoestand die men probeert te benaderen nagenoeg dezelfde, in de zin dat de verschillende benamingen alle betrekking hebben op een soort van verruimende bewustzijnstoestand. Daarnaast is ook de aard van de gevoelens die men met deze benamingen wil karakteriseren nagenoeg overeenkomstig. Met de verschillende ervaringen beleefd een persoon dan bijvoorbeeld een bijzonder geluksgevoel of een diep gevoel van rust. Zo zijn er een aantal soorten van gevoelens te onderscheiden die samen de kern vormen van de verschillende typen spirituele ervaringen. Om inzicht te krijgen in de aard van de spirituele ervaring, is het van belang om vast te stellen welke gevoelens de kern van de spirituele ervaring beslaan, ongeacht de theoretische benaming van dit soort van gevoelens. Daartoe is

gekeken naar de manier waarop spiritualiteit en de spirituele ervaring in de literatuur worden gedefinieerd.

De Van Dale legt het woord spiritualiteit uit als “*geestelijk bestaan of geestelijke levenshouding*”. Het geestelijke, oftewel de geest, kan volgens de Van Dale vervolgens op verschillende manieren worden uitgelegd. In eerste instantie kan men onder de geest verstaan “*datgene wat in de mens denkt, voelt en wil, als een onstoffelijke zelfstandigheid beschouwd*”. Volgens de Van Dale heeft spiritualiteit daarmee betrekking op het ontastbare en het niet-materiële. Met spiritualiteit verwijst men naar de niet-rationele en de niet-empirische aspecten van het menselijk bewustzijn (McDonald & Schreyer, 1991).

Daarmee is spiritualiteit een moeilijk te definiëren begrip. Schroeder (1996a) noemt waarden die betrekking hebben op spiritualiteit ook wel *hard-to-define-values*. Kenmerkend voor *hard-to-define-values* is volgens Schroeder het vluchtige en ontastbare karakter en het feit dat deze waarden nog maar weinig begrepen en moeilijk te benaderen zijn. Het feit dat spirituele waarden moeilijk zijn te definiëren, is inherent aan het karakter van deze waarden, die zetelen in het pre-conceptuele deel van het menselijk bewustzijn. Schroeder geeft aan dat het daarom wel eens onmogelijk zou kunnen zijn om het begrip spiritualiteit in abstracte en allesomvattende definities te vangen en pleit daarmee voor een open benadering van het begrip spiritualiteit. De ontastbaarheid van het spirituele maakt dat veel mensen moeite hebben de inhoud van het begrip onder woorden te brengen (Fredrickson & Anderson, 1999). Dit terwijl velen wel aanvoelen wat spiritualiteit voor hen betekent en vaak van mening zijn dat dit soort ervaringen wortelen in het diepste wezen van de mens (Schroeder, 1996a).

Een andere betekenis die de Van Dale geeft is “*de geest als het levensbeginsel of de ziel*”. De geest vormt daarmee de “*scheppende, levenhebbende, bezielende kracht die in de mens werkt*”. Volgens de Van Dale heeft spiritualiteit daarmee betrekking heeft op de essentie van het menselijk bestaan. Met het spirituele richt men zich zogezegd op het levensbeginsel of de bezielende kracht binnen de mens. Spirituele ervaringen behoren daarmee tot de meest fundamentele ervaringen binnen het menselijk bestaan (McDonald & Schreyer, 1991). Dat maakt dat dit soort ervaringen vaak een diepe indruk op mensen maakt en dat deze vaak ervaren worden als belangwekkend (Fredrickson & Anderson, 1999).

In haar onderzoek naar mogelijkheden tot het samengaan van wetenschap en spiritualiteit heeft Weeda (1996) een inventarisatie gedaan naar de verschillende betekenissen van spiritualiteit. Door verschillende mensen te vragen wat zij onder spiritualiteit verstonden, kwam zij uiteindelijk tot drie globale definities van het begrip.

Voor veel mensen heeft spiritualiteit betrekking op het geestelijke. Daarbij wordt de geest gezien als de bron van het menselijk bestaan en heeft spiritualiteit betrekking op het maken van contact met deze innerlijke bron. Deze invulling sluit nauw aan bij de manier waarop het begrip door de Van Dale wordt uitgelegd. De geest beperkt zich echter niet slechts tot de mens, maar overstijgt deze ook. De mens vormt een onderdeel van een groter geestelijk geheel oftewel een hogere of goddelijke werkelijkheid. Volgens velen vormt het contact maken met deze hogere werkelijkheid een wezenlijk onderdeel van de invulling van het begrip spiritualiteit (Weeda, 1996).

Een tweede benadering van spiritualiteit legt bij de invulling van dit begrip vooral de nadruk op de ervaring van het eigen Ik en de zoektocht naar het innerlijk. Spiritualiteit heeft daarmee betrekking op het vergaren van zelfkennis en het komen tot diepere inzichten over het Ik en het algehele bestaan (Weeda, 1996).

Een derde benadering heeft veelal betrekking op het geven van zin aan het leven. Daarbij spelen vragen als het waarom van het leven en het ontdekken van de waarheid een belangrijke rol. Het ervaren van eenheid en verbondenheid met ‘al wat is’, is daarbij van essentieel belang (Weeda, 1996). McDonald & Schreyer (1991) sluiten zich hierbij aan door een voorzichtige definitie te geven van spiritualiteit als de poging van de mens om zijn of haar plaats in het universum te begrijpen.

Zweers (1995) noemt onder meer de ecologische spiritualiteit, die betrekking heeft op de natuur. Doel van deze ecologische spiritualiteit is het ervaren van een zinvolle verbondenheid met de natuur. Zweers acht zingeving essentieel voor het menselijk bestaan. Bij ecologische spiritualiteit benadrukt hij het belang van de directe ervaring, omdat spiritualiteit volgens hem betrekking heeft op "*datgene wat niet eerst door het filter van het denken gaat*" (Zweers, 1995). Het ervaren van verbondenheid met de wereld is een eerste stap om te komen tot zelfverwerkelijking, dat volgens Zweers een essentieel element is van spiritualiteit.

Ook Schwartz (1992) verwijst bij de invulling van het begrip spiritualiteit naar zingeving. Vragen met betrekking tot spiritualiteit zijn volgens Schwartz gebaseerd op het zoeken naar de zin van het leven in het schijnbaar lege en zinloze bestaan van alledag. Daarnaast noemt hij ook het streven naar innerlijke harmonie kenmerkend voor spiritualiteit. Ook door Schwartz wordt een onderscheid gemaakt in twee soorten spiritualiteit. Ten eerste noemt hij, net als Zweers, de religieuze spiritualiteit, waarbij men antwoord op zinsvragen probeert te geven door te verwijzen naar het goddelijke. Bij de niet-religieuze spiritualiteit wordt zingeving daarentegen gezocht in de natuur. In meer concrete zin komt spiritualiteit volgens Schwartz onder meer tot uiting in het zoeken naar contact met het bovenzinnelijke, het streven naar eenheid met de natuur en innerlijke harmonie, onthechting van materiële en persoonlijke verlangens en het ontdekken van het ware Ik (Schwartz, 1992).

In hun onderzoek naar de *Waarden van de Wadden* baseren Coeterier et al. (1997) zich in hun definiëring van spiritualiteit grotendeels op de invulling die daar door Schwartz (1992) aan gegeven werd. Naar aanleiding van hun onderzoek naar de beleving van het Waddengebied, weten zij dit om te zetten in een aantal praktische spirituele belevingen in relatie tot de natuur:

- Het zich één voelen met de natuur.
- Het ervaren van krachten en machten die buiten de mens staan.
- In contact komen met diepere lagen in jezelf.
- Iets dat je diep aanspreekt, waarbij je dingen voelt die je normaal niet voelt.
- Iets dat je maar gedeeltelijk kunt begrijpen, maar dat je diep raakt.

Ook Fredrickson & Anderson (1999) geven enkele aan de praktijk getoetste kenmerken van spiritualiteit. Aan de hand van een onderzoek naar spirituele ervaringen tijdens een tocht door de wildernis noemen zij een aantal kenmerken van spiritualiteit, zonder zich daarbij vast te leggen in een allesomvattende definitie. Als kenmerken van spiritualiteit worden genoemd: het feit dat spiritualiteit en belevingen die daarmee samengaan moeilijk onder woorden te brengen zijn, de ontastbaarheid van het begrip, de aanwezigheid van een centrale kracht, een verhoogde zintuiglijke gevoeligheid en een gevoel van tijdloosheid. Daarnaast noemen zij ook verschillende gevoelens die geassocieerd werden met spiritualiteit. Gevoelens die kenmerkend waren voor spirituele ervaringen waren overweldiging, hoopvol, geborgenheid, verwondering, ontzag en nederigheid.

Crystal & Harris (1997) geven aan dat spirituele ervaringen een grote verscheidenheid aan gevoelens en gedachten kunnen inhouden. In eerste instantie noemen zij enkele gevoelens die, naar hun zeggen, algemeen geassocieerd worden met spiritualiteit: ontzag, inspiratie, eerbied, nederigheid en geheimzinnigheid. Daarnaast geven zij tal van andere kenmerkende gevoelens en gedachten die kunnen samengaan met spirituele belevingen: een gevoel van opluchting, rust en tevredenheid, verwondering, een gevoel van eenheid of harmonie, intense vervoering en het beseffen van het belang en het bijzondere van de ervaring. In het geheel duiden Crystal & Harris spiritualiteit als het in contact staan of je verbonden voelen met iets dat de individuele persoon overstijgt en op een dieper niveau Zin geeft aan het leven.

Uit het voorgaande blijkt dat het begrip spiritualiteit op tal van manieren kan worden ingevuld en voor mensen op verschillende manieren van betekenis kan zijn. De invulling van spiritualiteit bevindt zich op het persoonlijke vlak en zal door ieder mens op zijn of haar eigen

manier gebeuren. Het is echter wel mogelijk om uit deze verschillende definities een aantal kenmerken te destilleren die veelvuldig terugkomen.

4.5 Kenmerkende gevoelens en gedachten van de spirituele ervaring

Aan de hand van de verschillende definities van het begrip spiritualiteit en de spirituele ervaring, is vastgesteld welke gevoelens en gedachten de kern van de spirituele ervaring beslaan. Deze vormen de hoofdkenmerken van de spirituele ervaring en geven aan op wat voor gevoelens en gedachten de spiritualiteit voor het merendeel van de mensen betrekking heeft. Op basis van deze kenmerken is een bepaalde ervaring te typeren als spiritueel of niet spiritueel en daarmee vormen deze kenmerken een kader voor de benadering van de spirituele ervaring binnen deze studie. Deze kenmerken worden hier genoemd ter vervanging van een preciese definitie van het begrip spiritualiteit. Deze enigszins open benadering laat ruimte open voor een verdere persoonlijke invulling van het begrip.

Ervaring

Een eerste kenmerk van spiritualiteit is dat het betrekking heeft op het niet-materiële. Spiritualiteit is voor veel mensen een ontastbaar en vluchtig begrip, dat wortelt in de gevoelswereld. Daarmee is spiritualiteit voornamelijk iets dat door mensen ervaren wordt, maar moeilijk in woorden uit te leggen valt. Voor veel mensen is spiritualiteit een gevoel 'waar geen woorden voor zijn'. Dat maakt dat het voor veel mensen moeilijk onder woorden te brengen is wat zij verstaan onder spiritualiteit. Het ontastbare en ongrijpbare is eigen aan het karakter van spiritualiteit.

Diepgaande gevoelens

Een tweede kenmerkende eigenschap van spiritualiteit is dat het spirituele voor veel mensen raakt aan de essentie van het menselijk bestaan. Volgens sommigen zetelt het spirituele in de bron van de menselijke ziel en vormt spiritualiteit een essentieel element van het menselijk bestaan. Daarmee behoort voor sommigen het beleven van spiritualiteit tot de meest fundamentele ervaringen van het menselijk bestaan. Spirituele ervaringen zijn daarmee ervaringen die de mens diep raken en het binnenste van de mens in vervoering kunnen brengen. Kenmerkend voor spiritualiteit is de diepte en het bijzondere van de ervaring.

Levensvragen en zingeving

Een derde kenmerk van spiritualiteit is dat veel mensen dit begrip relateren aan levensvragen en het geven van een diepere zin aan het leven. Voor velen behelst zingeving een essentieel onderdeel van spiritualiteit. Zingeving heeft daarbij betrekking op het zoeken naar een verdieping van het bestaan van alledag. Vragen rondom het ontstaan en het doel van het leven en de zoektocht naar de essentie van het menselijk bestaan spelen daarbij een belangrijke rol. Het geven van zin aan het leven en de zoektocht die daaraan vooraf gaat, kan op verschillende manieren tot uiting komen en zal per persoon op een eigen wijze worden ingevuld.

Contact met het innerlijk

Een vierde kenmerk van spiritualiteit heeft betrekking op het ervaren van het eigen Ik. Veel mensen hebben het gevoel dat spirituele ervaringen hen dichterbij hun werkelijke persoon brengen. Daarmee wordt spiritualiteit ook wel uitgelegd als het contact maken met het innerlijk of het ware Ik. In deze zin behelst spiritualiteit het vergaren van zelfkennis en het komen tot diepere inzichten over het Ik en het algehele bestaan. Ook het streven naar eenheid binnen het eigen Ik en het ervaren van innerlijke harmonie is een invulling van het begrip spiritualiteit waarin veel mensen zich kunnen vinden.

Hogere werkelijkheid

Een vijfde kenmerk van spiritualiteit is de ervaring van een hogere werkelijkheid. Deze hogere werkelijkheid kan door ieder mens op een eigen wijze worden ingevuld en kan bijvoorbeeld betrekking hebben op een Godheid, de natuur of een meer abstracte allesomvattende werkelijkheid. In de beleving van spiritualiteit ervaren veel mensen een kracht of een werkelijkheid die de mens overstijgt. Met die ervaring voelt de mens zich vaak nietig en nederig in zijn bestaan. Tegelijk kan hij ontzag voelen voor deze hogere of goddelijke werkelijkheid. De ervaring van krachten waarop de mens geen invloed heeft of een werkelijkheid of Godheid die de mens overstijgt, vormt voor veel mensen een essentieel onderdeel van spiritualiteit.

Ervaring van eenheid

Een zesde kenmerk van spiritualiteit is het ervaren van eenheid of verbondenheid met een hogere werkelijkheid. Opnieuw kan die hogere werkelijkheid op verschillende manieren worden ingevuld en bijvoorbeeld betrekking hebben op het goddelijke of de natuur. Met deze ervaring voelt men niet zozeer ontzag of nederigheid ten opzichte van een de mens overstijgende werkelijkheid, maar voelt men zich volledig deel uitmaken van deze werkelijkheid. Het ervaren van verbondenheid met 'al wat is' kan voor sommigen mensen een diepere zin aan het leven geven.

4.6 Spiritualiteit en emotie

4.6.1 Inleiding

In het veldonderzoek is gekozen om zowel gevoelens van emotie als spiritualiteit mee te nemen. De begrippen emotie en spiritualiteit zijn aan elkaar verwant en vertonen ook enige overlap. Vanwege deze overlap is gekozen voor een brede aanpak en besloten om beide gevoelstypen in het veldonderzoek mee te nemen. Bij de beschrijving van de conclusies zal echter alleen worden ingegaan worden op de spirituele belevingswaarde van bomen en bos. Om een onderscheid te kunnen maken tussen gevoelens van spiritualiteit en emoties, dient naast de definiëring van gevoelens van spiritualiteit dus ook te worden vastgesteld wat er kan worden verstaan onder het begrip emotie en worden aangegeven op welk punt beide gevoelstypen van elkaar verschillen. Dit zal worden besproken in deze paragraaf.

4.6.2 Wat kan men verstaan onder emotie?

Met het begrip emotie wordt volgens de Van Dale verwezen naar een gemoedstoestand of een 'gevoelsaandoening'. Emotie impliceert ook wel een soort van explosieve gevoelstoestand oftewel een 'plotselinge ontroering' zoals de Van Dale het uitdrukt. In de context van dit onderzoek wordt met het gebruik van het woord emotie echter bedoeld op de eerste betekenis van het woord.

Het begrip emotie impliceert dus een zekere gevoelstoestand, het voelen is inherent aan het emotionele. Taalkundig kan een bepaalde gevoelstoestand als emotioneel worden gekenmerkt als de toestand zowel kan worden aangeduid als 'zich voelen' en 'zijn'. Zo verwijst men met het woord blij naar een emotionele gemoedstoestand omdat men zowel kan zeggen 'ik voel me blij' als 'ik ben blij'. Anderzijds verwijst men met 'het zich uitgesloten voelen' naar een emotionele gemoedstoestand, maar heeft 'het uitgesloten zijn' een geheel andere betekenis. 'Uitgesloten' is op zichzelf dus geen emotionele term. Met het woord kan men verwijzen naar een emotionele gemoedstoestand, maar daartoe moet men 'het voelen' zelf aan het woord toevoegen. Anders is dat met het woord blij. Het woord zelf impliceert al een gevoelstoestand, het voelen is inherent aan het woord en hoeft daar niet apart aan worden toegevoegd om duidelijk te maken dat het hier een gevoelstoestand betreft (Parkinson, 1995).

4.6.3 Hoe onderscheid te maken tussen gevoelens van spiritualiteit en emotie?

Net als de emotie impliceert de spirituele ervaring een zekere gevoelstoestand. Het ervaringsaspect vormt immers een essentieel onderdeel van de spiritualiteit (Zweers, 1995). De spirituele ervaring kan bijvoorbeeld gepaard gaan met emoties als blijdschap of rust. Dat maakt dat de emotionele en spirituele ervaring een zekere overlap vertonen en niet altijd eenvoudig van elkaar te scheiden zijn. Men kan zich afvragen hoe men een onderscheid kan maken tussen een op zichzelf staande emotie en de emotie als onderdeel van een spirituele ervaring. Een persoon kan daarvoor dezelfde uitdrukkingen gebruiken, terwijl de onderliggende ervaring in essentie verschillend is.

De emotie impliceert een bepaalde intentie, dat wil zeggen dat er sprake is van een zekere relatie tussen de persoon die de emotie ervaart en iets anders, zoals een object, een ander persoon of een gebeurtenis. Dat betekent bijvoorbeeld dat men blij is *om* of *met* iets, boos is *op* iemand, of trots is *op* zichzelf (Parkinson, 1995). In deze gerichtheid van de emotie kan een onderscheid worden gemaakt tussen de emotie op zichzelf en de emotie als onderdeel van de spirituele ervaring. Het is dus eigenlijk het onderwerp waar de emotie betrekking op heeft, of eerder het perspectief waarmee men naar het onderwerp kijkt, dat het verschil maakt tussen de twee typen ervaringen.

Als voorbeeld voor een ervaring die een emotie kan oproepen die geheel op zichzelf staat, kan men bijvoorbeeld het volgende noemen: "Ik vind een oude boom heel mooi en indrukwekkend, zo ontzettend groot en dik als hij is". Het ervaren van de schoonheid van een oude boom kan bij mensen gevoelens van blijdschap of verwondering oproepen, men geniet dan van het zien van zo'n mooie, oude boom. Deze zelfde blijdschap kan deel uitmaken van de spirituele ervaring, echter het onderwerp waar de emotie op gericht is, heeft dan een ander karakter. Essentieel voor de spirituele ervaring is namelijk dat aan het onderwerp een diepere, vaak symbolische, betekenis wordt toegekend. Die betekenis-toekenning verheft het onderwerp als het ware boven zijn fysieke verschijningsvorm (mond.inf. Andriessen). De ervaren emotie heeft dan niet zozeer betrekking op de fysieke verschijning van het object, of op de persoon of handeling op zichzelf, maar eerder op de betekenis die het onderwerp voor een persoon heeft of de waarden die het uitdrukt. Voor de emotie als onderdeel van de spirituele ervaring kan dan het volgende voorbeeld gegeven worden: "Ik vind een oude boom heel mooi en indrukwekkend, zo ontzettend groot en dik als hij is. Hij doet mij beseffen dat mijn eigen leven eigenlijk maar heel kort is en ik maar een klein onderdeel ben van een groter geheel". Bij het ontstaan van emoties rondom deze ervaring speelt dezelfde oude boom een rol, echter de boom krijgt hier ook een meer symbolische betekenis en verwijst naar de eindigheid van het leven en het geheel van de natuur. Hoewel men ook door de schoonheid van de fysieke verschijning van de boom gevoelens kan ervaren, zijn het in dit geval ook de waarden die de boom symboliseert die emoties kunnen oproepen.

Daarmee kan men het verschil zien tussen een emotionele ervaring en een spirituele ervaring. Bij zowel de emotionele als de spirituele ervaring wordt er aan het object, de persoon of handeling waar de ervaring betrekking op heeft een betekenis toegekend. Immers, een onderwerp roept pas gevoelens of gedachten op wanneer het onderwerp ook een plaats wordt gegeven. In het geval van een spirituele ervaring gaat het daarbij echter om het toekennen van een diepere, vaak symbolische, betekenis. De fysieke verschijning van een object, een persoon of handeling verwijst dan naar een idee, gedachte of gevoel dat op zichzelf moeilijk te verwoorden is en fungeert daarmee als een symbool. Dit toekennen van een diepere betekenis krijgt een spirituele dimensie wanneer de betekenis die aan het onderwerp wordt toegekend betrekking heeft op een van de eerder genoemde kenmerken van het spirituele (mond.inf. Andriessen). Het is dan deze symbolische betekenis of de waarden waarmee iets geassocieerd wordt, die het onderwerp van de emotie vormen en niet de fysieke verschijningsvorm van het onderwerp op zichzelf. Terwijl de ervaren emotie dus dezelfde kan

zijn, is het afhankelijk van de toegekende betekenis aan het onderwerp waar de emotie betrekking op heeft, of men een ervaring als emotioneel of als spiritueel karakteriseert.

Hoofdstuk 5 Het interactieve aspect van de spirituele ervaring

5.1 Inleiding

Hoofdstuk 5 beschrijft het interactieve aspect van de spirituele ervaring. Paragraaf 5.2 beschrijft de verschillende manieren waarop bomen en bos de aanleiding kunnen vormen tot het ontstaan van een spirituele ervaring. Paragraaf 5.3 behandelt de verschillende perspectieven om het ontstaan van de spirituele ervaring met betrekking tot de natuur te verklaren. In paragraaf 5.4 wordt tenslotte het geheel van factoren besproken dat van invloed is op het ontstaan van een spirituele ervaring.

5.2 De natuurlijke omgeving als onderwerp van de spirituele ervaring

In verschillende onderzoeken wordt gesteld dat natuurlijke omgevingen een belangrijke rol kunnen spelen bij het oproepen van spirituele ervaringen (o.a. McDonald & Schreyer, 1991; Crystal & Harris, 1997; Fredrickson & Anderson, 1999). Uit een onderzoek van Laski (Laski in Weima, 1981) naar de invloed van objecten en gebeurtenissen op het ontstaan van spirituele ervaringen, bleek dat de natuurlijke omgeving daartoe de belangrijkste aanleiding vormde. Daarbij kunnen echter verschillende waarden van die omgeving van invloed zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring. De natuur, een landschap of een specifiek landschapselement kan bijvoorbeeld voor mensen van betekenis zijn vanwege de culturele of historische waarde of vanwege de fysieke verschijningsvorm. Vaak zullen deze verschillende aspecten ook samen maken dat de natuurlijke omgeving als bijzonder wordt ervaren en de aanleiding vormt tot het beleven van spirituele gevoelens. Dit onderzoek heeft als doelstelling om inzicht te krijgen in de eigenschappen van bomen en bos die de aanleiding kunnen vormen tot het ontstaan van een spirituele ervaring. Daarbij richt het onderzoek zich op de fysieke verschijningsvorm van bomen en bos en wordt in het veldonderzoek niet ingegaan op de eventuele culturele of historische betekenis van bomen en bos. Wel zijn de waarden die mensen aan bomen en bos hechten een functie van de culturele, historische en sociale achtergrond. De verschillende waarden die mensen aan bomen en bos hechten, worden in dit onderzoek echter niet verder ontleed naar de herkomst en achtergrond van die waarden.

In een aantal onderzoeken wordt gesteld dat bomen en bos op tenminste twee verschillende manieren van invloed kunnen zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring. Daarbij spelen onder meer het type natuurlijke omgeving en de aandacht van de persoon die de ervaring ondergaat een rol. De verschillende typen ervaringen onderscheiden zich van elkaar in de mate waarin de omgeving de directe aanleiding of meer het kader vormt voor het ontstaan van een spirituele ervaring (McDonald & Schreyer, 1991; Fredrickson & Anderson, 1999; Williams & Harvey, 2001).

In de eerste plaats blijkt uit een onderzoek van Williams en Harvey (2001) dat bomen en bos zélf de directe aanleiding kunnen zijn tot het ontstaan van een spirituele ervaring. Een belangrijke conclusie uit hun onderzoek is dat de meeste respondenten het ontstaan van hun spirituele ervaring toeschreven aan kwaliteiten van de fysieke omgeving. Daarbij speelden vooral uitgesproken en fascinerende elementen van die omgeving een belangrijke rol. Veel respondenten uit het onderzoek schreven het ontstaan van hun ervaring toe aan het zien van bijzonder grote of oude bomen. Ook McDonald en Schreyer (1991) stellen dat gevoelens van spiritualiteit met name worden opgeroepen door grootse en overweldigende elementen van de natuur. Dit soort van elementen kunnen een persoon een indruk geven van krachten die de mens overstijgen en daarmee gevoelens van spiritualiteit oproepen. Kenmerkend voor dit soort ervaringen is dat de aandacht van een persoon geconcentreerd is op een of meerdere

elementen van de natuurlijke omgeving en dat deze elementen de directe aanleiding vormen tot de ervaring (Williams & Harvey, 2001).

Daarnaast stellen McDonald en Schreyer (1991) dat de natuur, als tegenpool van de drukke en georganiseerde samenleving, ook een soort van kader kan bieden voor het ontstaan van spirituele ervaringen. Het beleven van rust en stilte in de natuur kan leiden tot een meer contemplatieve houding, waarin men gevoeliger is voor het beleven van gevoelens van spiritualiteit. Deze spirituele toestand heeft een rustgevend en ontspannen karakter. Hierbij is geen sprake van een geconcentreerde aandacht voor specifieke elementen uit de omgeving, maar beleeft men de omgeving meer in zijn geheel. Dit type van ervaring wordt dus niet zozeer opgeroepen door specifieke en uitgesproken elementen, maar meer door het ervaren van de sfeer van de natuur in zijn geheel (Williams & Harvey, 2001).

Fredrickson en Anderson (1999) geven aan dat de rol die de natuurlijke omgeving heeft in het ontstaan van een spirituele ervaring, lijkt samen te hangen met het type omgeving waarin men zich bevindt. In een gebied met een meer open structuur, waarbij het mogelijk is om een overzicht te krijgen over het gebied waarin men zich bevindt, wordt de aandacht van een persoon sneller getrokken naar bijzondere en fascinerende elementen uit de omgeving. In een dicht begroeid gebied is het daarentegen veel moeilijker om een overzicht te krijgen over het gebied. Dat maakt dat in dat gebied de natuur meer als een geheel wordt beleefd, zonder dat daarbij de aandacht gericht is op een of meerdere specifieke elementen.

5.3 Perspectieven op het ontstaan van de spirituele ervaring

5.3.1 Inleiding

Tussen diverse onderzoeken bestaat overeenstemming over het feit dat bomen en bos de aanleiding kunnen vormen tot het ontstaan van een spirituele ervaring. De manier waarop dat gebeurt en de precieze rol van bomen en bos daarbij, vormen echter een punt van discussie. Er bestaan verschillende perspectieven ter verklaring van de rol die bomen en bos en de natuurlijke omgeving in zijn geheel hebben in het ontstaan van een spirituele ervaring.

Het ontstaan van een spirituele ervaring is het resultaat van een complexe interactie tussen een persoon en de omgeving of een object. De verschillende perspectieven geven ieder een andere verklaring van de manier waarop een spirituele ervaring in interactie met het onderwerp kan ontstaan. Daarin zijn echter twee centrale gedachten te onderscheiden. Vanuit de eerste gedachte vormt het geven van een diepere betekenis aan een plaats of een bepaald element uit de natuur een essentieel element in het ontstaan van een spirituele ervaring. Er is dan sprake van een uitwisseling van informatie tussen een persoon en het onderwerp van de ervaring, waarbij het uiteindelijke resultaat van deze interactie bestaat uit meer dan hetgeen in de buitenwereld zichtbaar aanwezig is. Vanuit deze gedachte is het ontstaan van een spirituele ervaring met betrekking tot de natuur op twee verschillende manieren te verklaren. Ten eerste kan de natuur of een element daarvan voor een persoon een symbolische betekenis krijgen. Deze benadering zal worden besproken in subparagraaf 5.3.2. Een andere benadering wordt gegeven met het ervaren van een *sense of place*, wat zal worden besproken in subparagraaf 5.3.3.

Vanuit de tweede gedachte vormt de natuur zelf niet de directe aanleiding tot het ontstaan van een spirituele ervaring, maar is de natuur meer de plaats waar de spirituele ervaring gebeurt. De natuur vormt dan een geschikte omgeving voor het ontstaan van een spirituele ervaring of vormt de *setting* voor verschillende activiteiten die de aanleiding zijn tot de spirituele ervaring. Deze benadering zal worden besproken in subparagraaf 5.3.4. In dit onderzoek wordt gekeken naar de eigenschappen van bomen en bos zélf die, direct of indirect, de aanleiding kunnen vormen tot een spirituele ervaring. Daarmee zal het ontstaan van een spirituele ervaring door het uitoefenen van een activiteit in het verdere onderzoek buiten

beschouwing worden gelaten. Daarnaast zal in het veldonderzoek ook niet worden gezocht naar een verklaring voor de manier waarop de spirituele ervaring precies ontstaat en het geheel van factoren dat daarop van invloed is. Er wordt alleen gekeken naar de invloed van bomen en bos op het ontstaan van een spirituele ervaring. De theorie rondom het ontstaan van een spirituele ervaring dient dus enkel om het begrip over de spirituele ervaring te vergroten en de manier van het ontstaan daarvan begrijpbaar te maken en vormt niet zelf het onderwerp van onderzoek.

5.3.2 Het fungeren als symbool

Een spirituele ervaring kan ontstaan doordat aan een omgeving of een object een diepere betekenis wordt toegekend, dat het als het ware verheft boven zichzelf. Daarbij werken bepaalde eigenschappen van het waargenomen onderwerp, of het onderwerp in zijn geheel, als een soort van katalysator in het oproepen van gedachten, terwijl tegelijkertijd het waarnemend subject het onderwerp aanschouwt in zijn historische, culturele en persoonlijke context (Davies, 1988). Het onderwerp als symbool laat de waarnemer als het ware contact maken met zijn eigen diepere gevoelswereld. Het onderwerp verwijst dan naar een idee of gedachte die op zichzelf moeilijk te begrijpen of definiëren is en onbewuste of onuitspreekbare gevoelens manifesteren zich als het ware in bepaalde eigenschappen van het onderwerp. Bepaalde eigenschappen van het onderwerp kunnen het vergemakkelijken om toegang te krijgen tot het eigen innerlijk en het tastbaar maken van abstracte begrippen en gevoelens als ouderdom, respect en vertrouwen. Op deze manier kan een bepaalde omgeving, een object of een handeling het bewustzijn prikkelen en een middel verschaffen om contact te maken met het eigen innerlijk. Dit proces van bewustwording kan begrepen worden als een spirituele ervaring (mond. inf. Andriessen; Davies, 1988).

In principe kan ieder object of handeling fungeren als een symbool en daarmee een spirituele betekenis krijgen. Dat wil echter niet zeggen dat dat bij alle dingen in gelijke mate het geval is. Zo zullen bergen bij meer mensen spirituele associaties oproepen dan bijvoorbeeld een tafel. Men kan zich daarbij echter afvragen of dit verschil het gevolg is van het feit dat de tafel als zodanig minder geschikt is om als symbool te fungeren, of dat hierbij de culturele betekenis van het object een rol speelt. Goode (Goode in Weima, 1981) stelt dat de mate waarin een object of handeling als spiritueel inspirerend wordt ervaren afhankelijk is van het symbolische karakter en dat in het bijzonder die objecten als symbool worden gebruikt die in de samenleving als geheel van belang zijn (Weima, 1981).

Davies (1988) schrijft aan bomen een belangrijke symbolische waarde toe. Hij geeft aan dat de fysieke verschijning en de culturele en historische betekenis van bomen deze bijzonder geschikt maken als symbool. Kenmerken of eigenschappen van bomen die daarbij een rol spelen zijn onder meer de verschijningsvorm in wortelgestel, stam en kroon en het feit dat een boom een lange levensduur heeft. Daarmee vormen bomen als het ware een link met het verleden. Davies omschrijft de symbolische waarde van bomen als volgt: *“While we can not doubt that familiarity is one factor in the elective affinity between trees and human thought, we have been more anxious to stress the intrinsic suggestivity and the inherent attractiveness of trees as the basis of and for evocative symbolic responses. After all is said it remains true that grass, the most universal and successful of plants, has seldom fed the flames of thought to any marked extent. Trees have done so because they possess not only a variety of parts but because they stand over and against human generations in a way which demands acknowledgement”* (Davies, 1988). Deze symbolische kracht van bomen maakt deze in staat tot het oproepen van een spirituele ervaring.

Archetypen

Een ander perspectief ter verklaring van de symbolische waarde van bomen wordt geboden met de diepte psychologie van C.G. Jung. Daarbij wordt gesteld dat het Onderbewustzijn een belangrijke rol heeft bij het ontstaan van spirituele ervaringen (Schroeder, 1996a). Volgens

Jung omvat een deel van ons Onderbewustzijn een geheel aan instincten, emoties en beelden die alle mensen gemeen hebben. Deze zogenaamde archetypen geven sturing en betekenis aan onze interactie met de omringende wereld. Dat gebeurt onder meer door middel van projectie. Daarbij worden beelden van het Onderbewuste geprojecteerd op de buitenwereld en ervaren als iets dat onafhankelijk van de eigen persoon bestaat. Wanneer deze archetypen op een natuurlijke omgeving worden geprojecteerd, kan deze natuur sterke emoties oproepen en een diepe betekenis krijgen voor een persoon. Op deze manier zouden spirituele ervaringen met betrekking tot de natuur kunnen worden uitgelegd als de projectie van archetypen op bepaalde elementen van de natuur of op de natuur in zijn geheel. In dit opzicht hebben bomen voor mensen een belangrijke symbolische betekenis die de aanleiding kan vormen tot een spirituele ervaring (Schroeder, 1992).

5.3.3 Een *sense of place*

Volgens een van de perspectieven op het ontstaan van een spirituele ervaring met betrekking tot de natuur, speelt het ervaren van een *sense of place* daarbij een belangrijke rol. Onder een *sense of place* kan volgens Eisenhauer et al. (2000) het volgende worden verstaan: “*Sense of place refers to the connections people have with the land, their perceptions of the relationships between themselves and a place*”. Volgens Fredrickson & Kerr (1999) impliceert een *sense of place* niet alleen het geven en ontlenen van betekenis aan een plaats, maar ook een intensieve zintuiglijke gewaarwording van die plaats: “*Experiencing a sense of place implies being actually aware of all the sensual qualities of a place - the sights, the sounds, the tactile elements, the scents that evoke remembrances of landscapes past. It is the way the place feels*” (Fredrickson & Kerr, 1999). Hoewel er verschillende omschrijvingen bestaan van het begrip *sense of place*, omvat de kern van het begrip dat mensen een plaats als bijzonder ervaren, vanwege bepaalde kwaliteiten van die plaats. Mensen geven of ontlenen een speciale betekenis aan een bepaalde plaats of omgeving, vanwege herinneringen die zij aan deze plaats hebben, de culturele of historische betekenis van de plaats, de esthetische waarde of bijvoorbeeld vanwege bijzondere elementen in de natuurlijke omgeving (McDonald & Schreyer, 1991). De manier waarop dit gebeurt is voor een belangrijk deel afhankelijk van het culturele en sociale waardenpatroon van mensen (Eisenhauer et al., 2000). Het ervaren van een *sense of place* maakt dat een persoon zich actief bewust is van een plaats. Dat impliceert ook dat men op die plaats kan reflecteren en het proces van betekenisgeving en ontlening in beschouwing kan nemen. Men is dan in staat om de plaats in een breder perspectief te zien. Dit proces van bewustwording van een plaats en zijn betekenis en de manier waarop deze de mens in zijn geheel beïnvloedt kan worden uitgelegd als een spirituele ervaring (Fredrickson & Kerr, 1999).

Volgens deze benadering kunnen verschillende elementen van een plaats de aanleiding zijn tot het ervaren van een *sense of place*. Daarbij dient er echter een onderscheid te worden gemaakt tussen fysieke elementen, zoals bijvoorbeeld de concreet zichtbare schoonheid van een landschap, en niet zichtbare, symbolische waarden die aan een gebied worden toegekend. In het laatste geval is het niet de fysieke omgeving als zodanig die betekenis krijgt, maar bijvoorbeeld de culturele en historische betekenis van het landschap dat de aanleiding vormt tot het ervaren van een *sense of place*.

Een duidelijk voorbeeld waarbij niet zozeer de fysieke omgeving, maar veelal ook de symbolische betekenis van het landschap een rol speelt bij het ontstaan van een *sense of place* of een spirituele ervaring, is de Amerikaanse wildernis. Volgens McDonald en Schreyer (1991) vormt de wildernis binnen de Amerikaanse cultuur als geen ander een plaats waarbij de kracht van de fysieke omgeving en de culturele waarde van de wildernis samen, maken dat deze vaak ervaren wordt als spiritueel inspirerend. De wildernis krijgt dan voor mensen betekenis als symbool voor waarden als vrijheid en eenzaamheid, of in de zin dat deze gezien wordt als de ultieme uiting van de kracht en schoonheid van de goddelijke schepping. Uit een onderzoek van Fredrickson en Anderson (1999) naar spirituele ervaringen in een wildernis

omgeving bleek dat door veel mensen de oorspronkelijkheid en ongebondenheid van de wildernis als bijzonder inspirerend werden ervaren. Met oorspronkelijkheid verwijst men hier echter niet naar het feit dat de vegetatie in een natuurlijke staat verkeert, maar betreft het hier eerder een culturele en symbolische waarde die men aan de wildernis toekent. Voor veel vrouwen droeg het feit dat ze zich in de wildernis bevonden, dat wil zeggen dat ze zich bevonden in een ongeschonden en ongecultiveerd gebied, in belangrijke mate bij aan de positieve waardering van de tocht. Dit zorgde in het algemeen voor een meer contemplatieve en zelfreflecterende houding. Daarmee was het zowel de fysieke omgeving als ook de symbolische en culturele waarde van de wildernis die deze tot een betekenisvolle plaats maakten en zorgden dat de tocht in zijn geheel een meer spirituele ondertoon kreeg. De symbolische waarde van de wildernis binnen de Amerikaanse cultuur blijkt ook uit het feit dat bij Amerikaans onderzoek naar de spirituele beleving van natuurlijke omgevingen vaak gesproken wordt over de wildernis in plaats van over natuur.

5.3.4 De natuur als kader voor het ontstaan van een spirituele ervaring

Bij het ontstaan van een spirituele ervaring in relatie tot de natuurlijke omgeving, vormt de natuur niet noodzakelijk de directe aanleiding tot de ervaring. De natuur kan ook de voorwaarden scheppen die het mogelijk maken gevoelens van spiritualiteit te beleven. Ten eerste is dat doordat de natuur een rustige omgeving is zonder veel mensen, ten tweede biedt de natuur de ruimte voor het uitoefenen van activiteiten die dit soort ervaringen kunnen oproepen. McDonald en Schreyer (1991) noemen wat dit betreft bijvoorbeeld rennen en een activiteit als bergbeklimmen. De *experience of flow* is in het bijzonder een bewustzijnstoestand die wordt opgeroepen door het uitoefenen van dit soort van activiteiten. Csikszentmihalyi (1988) geeft aan dat met name duidelijk gestructureerde activiteiten met een duidelijke doelstelling dit type ervaring kunnen oproepen. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan activiteiten die worden uitgeoefend tijdens verschillende vormen van sport. Csikszentmihalyi wijst er echter op dat in principe elke mogelijke activiteit een toestand van *flow* kan oproepen, waaronder bijvoorbeeld ook het sluiten van een werkovereenkomst of het winnen van een vriendschap. In dit opzicht is het niet zozeer de fysieke omgeving die de directe aanleiding is van de spirituele ervaring, maar vormt deze meer de achtergrond of de *setting* voor de uit te oefenen activiteiten. De natuur is dan een rustige omgeving waar men zich kan ontspannen en activiteiten als wandelen of bergbeklimmen kan uitoefenen, die op zich kunnen leiden tot een toestand van *flow* (Williams & Harvey, 2001).

5.4 Factoren die van invloed zijn op het ontstaan van de spirituele ervaring

De verschillende perspectieven belichten ieder een ander aspect van het ontstaan van spirituele ervaringen. De manier waarop een spirituele ervaring uiteindelijk ontstaat, zal echter afhankelijk zijn van het moment en de specifieke omstandigheden die op dat moment gelden. Geen van de perspectieven biedt dus een ultieme, altijd geldende verklaring van het ontstaan van de spirituele ervaring. Eerder vormen zij een mogelijke benaderingswijze hiertoe, waarbij de geldigheid afhangt van de specifieke omstandigheden van het moment. Veelal zal een spirituele ervaring ook beter kunnen worden begrepen wanneer deze vanuit verschillende perspectieven tegelijk wordt belicht. Dat wil zeggen dat bij het ontstaan van de spirituele ervaring meerdere factoren tegelijkertijd een rol spelen en dat deze dus niet begrepen kan worden met behulp van een enkel perspectief. De verschillende perspectieven kunnen dan ook wel uitgelegd worden als situationele factoren. Onder situationele factoren wordt verstaan het geheel van factoren dat van invloed is op het ontstaan van een spirituele ervaring zoals die zich op dat specifieke moment voordoet.

Uit verschillende onderzoeken (McDonald & Schreyer, 1991; Fredrickson & Anderson, 1999; Williams & Harvey, 2001) blijkt dat spirituele ervaringen niet zijn terug te leiden op één enkele oorzaak, maar dat verschillende situationele factoren hierbij tegelijkertijd een rol

spelen. Zowel een *sense of place*, de culturele en historische betekenis, de fysieke omgeving, het Onderbewuste, de symbolische waarde van een object of plaats en het uitoefenen van een activiteit hebben invloed op het ontstaan en de beleving van spirituele ervaringen. Daarnaast kunnen nog verschillende andere situationele factoren worden onderscheiden die hierop van invloed zijn, zoals bijvoorbeeld de ontvankelijkheid voor het beleven van spirituele gevoelens en de gemoedstoestand van een persoon. Om een volledig inzicht te krijgen in spirituele ervaringen in relatie tot de natuurlijke omgeving is het van belang om de verschillende situationele factoren te onderscheiden en te kijken wat hun invloed is op de spirituele ervaring.

De invloed van de verschillende situationele factoren is in belangrijke mate afhankelijk van de context waarin de spirituele ervaring zich voordoet. Zo zullen bij een survivaltocht door het bos, onder andere de uitgeoefende activiteit, de fysieke uitdaging, de fysieke omgeving en individuele persoonskenmerken van invloed zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring. Bij meer passieve vormen van recreatie zal de invloed van factoren als uitgeoefende activiteit en fysieke uitdaging echter veel minder groot zijn. Hoewel de invloed van sommige situationele factoren duidelijk te bepalen en te controleren is, zullen er andere factoren zijn die simpelweg altijd een rol zullen spelen bij het ontstaan van spirituele ervaringen. Individuele factoren als de interesse in de natuur, ontvankelijkheid voor spirituele ervaringen en het karakter en de gemoedstoestand van een persoon zijn factoren die in alle gevallen van invloed zullen zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring.

Individuele karaktertrekken maken een persoon meer of minder gevoelig voor het beleven van een spirituele ervaring. Maslow (1970) geeft aan dat mensen met een zuiver rationele of materiële instelling de neiging hebben om zich als het ware tegen dit soort ervaringen te wapenen. De spirituele ervaring wordt dan bestempeld als een moment van emotie, irrationaliteit en verlies van controle over zichzelf. Met deze gedachte wordt de spirituele ervaring als iets negatiefs bestempeld, waar men zich tegen moet verdedigen of die men uit de weg moet gaan. Dit wil echter niet zeggen dat dit type mensen in het geheel niet in staat is om dit soort ervaringen te beleven, maar eerder dat men deze beleving probeert te onderdrukken. Anderzijds zullen er ook mensen zijn die juist bijzonder gevoelig zijn voor het beleven van spirituele ervaringen. Dit zijn mensen met een meer intuïtieve levensinstelling, die meer emotioneel zijn ingesteld (McDonald & Schreyer, 1991).

In zijn onderzoek naar universele waarden en gevoelens kwam Schwartz (1992) tot de conclusie dat spirituele gevoelens, in de zin van het zoeken naar zingeving en harmonie in het leven, niet door iedereen werden ervaren. Schwartz probeerde dit te verklaren door te stellen dat het streven naar zingeving en harmonie een zekere verfijning en niveau van denken zou vereisen, waar niet iedereen zich mee bezig zou houden. Onafhankelijk van het feit of dit van invloed zou kunnen zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring, zou er een verband kunnen zijn tussen het denkniveau van een persoon en de herkenning en interpretatie van een spirituele ervaring.

Ook de gemoedstoestand van een persoon maakt deze op een moment meer of minder gevoelig voor het beleven van gevoelens van spiritualiteit. De gemoedstoestand is van invloed op onze waarneming en maakt dat sommige dingen op bepaalde momenten sterker of juist minder uitgesproken worden waargenomen. Het is sterk van de gemoedstoestand afhankelijk of de natuur wordt beleefd als saai en eentonig of juist als mooi en indrukwekkend. De mens projecteert als het ware zijn gevoelens op de buitenwereld en kleurt daarmee zijn waarneming. In dit opzicht spreekt Lemaire (1999) van de 'vermenselijking' van de natuur. Waar de natuur of bepaalde natuurlijke elementen dus in staat zijn om bij de mens gevoelens van spiritualiteit op te roepen, is het dus anderzijds ook de gevoelstoestand van de mens zelf voorafgaand aan de ervaring, die van invloed is op het ontstaan daarvan.

Hoofdstuk 6 Beleving van bomen en bos in de leefwereld

6.1 Inleiding

Vanuit het oogpunt van betrouwbaarheid van onderzoek is geprobeerd om zoveel mogelijk duidelijkheid te verschaffen over de manier waarop de verzamelde gegevens door de onderzoeker verwerkt en geïnterpreteerd zijn. Daarbij is het in het bijzonder van belang om een onderscheid te maken tussen de manier waarop de respondenten hun ervaringen beleven en verwoorden en de interpretatie en bewerking van die gegevens door de onderzoeker. Om dit onderscheid duidelijk aan te geven, zijn de resultaten van de interviews in twee delen weergegeven. De hoofdstukken 6 en 7 beschrijven ieder een deel van het geheel van de resultaten.

Hoofdstuk 6 geeft een beschrijving van de manier waarop de respondenten bomen en bos in de leefwereld beleven. Daarbij zijn alleen die delen uit de interviews weergegeven, die betrekking hebben op de emotionele en spirituele waarde van bomen en bos, of daarmee direct in verband kunnen worden gebracht. De emotionele waardering is hier meegenomen, omdat de begrippen emotie en spiritualiteit nauw aan elkaar verwant zijn en ook enige overlap vertonen. Vanwege deze overlap is gekozen voor een brede aanpak en wordt hier ingegaan op beide gevoelenstypen. Bij de beschrijving van de resultaten in dit hoofdstuk is geprobeerd om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de beleving van de respondenten zelf en zijn de resultaten daarom zoveel mogelijk in de oorspronkelijke bewoordingen weer te geven. Dit om een zo goed mogelijk beeld te geven van de beleving van bomen en bos in de leefwereld, buiten de interpretatie van de onderzoeker om. Paragraaf 6.2 geeft een beschrijving van kenmerken en eigenschappen van bomen en bos, waarvoor mensen hun waardering uitspraken. In paragraaf 6.3 wordt specifiek ingegaan op de emotionele waardering van bomen en bos. Paragraaf 6.4 geeft een beschrijving van de spirituele waardering van bomen en bos en de benadering van het begrip spiritualiteit door de respondenten. In paragraaf 6.5 worden de antwoorden van de respondenten gerelateerd aan een aantal individuele persoonskenmerken. Tenslotte geeft paragraaf 6.7 een korte conclusie ten aanzien van de beleving van spiritualiteit door de respondenten, die de basis vormt voor de beschrijving van het tweede deel van de resultaten in hoofdstuk 7.

6.2 Eigenschappen van bomen en bos die mensen waarderen

Rust en ontspanning

Alle respondenten noemen rust en ontspanning als twee belangrijke ervaringen die zij graag in het bos opdoen. Sommige mensen noemen meer impliciet een aantal ontspannende activiteiten die zij graag in het bos ondernemen, maar de meeste mensen noemen expliciet dat zij graag naar het bos gaan voor de rust en de ontspanning.

“Als we naar het bos gaan is het om lekker uit te waaien, voor de ruimte, de rust”. (#1)

“Ik ga naar het bos voor de rust, om even op adem te komen. Ik heb bijvoorbeeld de laatste jaren voor mijn pensioen een behoorlijk drukke baan gehad. Ik fietste altijd van Heeze naar Eindhoven, en daar heb ik dus ook heel sterk ervaren dat me dat ontzettend goed deed, zeker terugfietsen door het bos. En dat is dan waarschijnlijk een combinatie, van ook het ontspannen fietsen, maar ook zeker de omgeving”. (#15)

Enerzijds wordt het bos gezien als de drager van activiteiten die op zichzelf ontspannend zijn, zoals wandelen en fietsen, anderzijds is het ook de omgeving *an sich* die een rustgevende en ontspannende werking op mensen heeft. Met het beleven van rust verwijst men niet alleen

naar het feit dat het bos een omgeving is met minder mensen en minder lawaai, maar noemt men ook het bos op zichzelf als rustgevend. Daarbij wordt niet enkel het bos genoemd, maar wordt ook aan individuele of kleine groepjes bomen een rustgevende werking toegeschreven.

“Bomen kunnen, zeker alleenstaande bomen in het landschap, die kunnen ontzettend mooi van vorm zijn, rust uitstralen...dat spreekt me wel aan”. (#8)

Veel mensen zeggen dat het gevoel van rust en ontspanning niet zozeer door de fysieke verschijning van bomen wordt veroorzaakt, maar dat het eerder de uitstraling van bomen en de atmosfeer van het bos zijn die een rustgevende werking hebben.

“Het is meer het feit dat je in bepaalde omgevingen je gedachten op een rij kunt zetten. Het is veel meer die rust dan dat je zegt ‘ik sta hier heel bewust naar die bomen te kijken’”. (#14)

“Ze zijn mooi qua vormgeving, het is heel esthetisch over het algemeen. Er zijn bijna geen echte lelijke bomen. En dan creëren ze daarmee een omgeving die prettig is om in te zijn. En dat levert gewoon weer de ambiance om daar eens rustig van te genieten, om daar eens te zitten en wat dingen te overwegen, maar ook om te wandelen”. (#8)

De mogelijkheid tot het beleven van rust en ontspanning is voor alle respondenten een belangrijke waarde die zij aan het bos toekennen. Enerzijds is het bos een omgeving waar men zich kan ontspannen, anderzijds ervaart men rust ook als inherent aan bomen en bos.

Esthetische waarde

Uit alle interviews blijkt dat mensen bomen en bos waarderen vanuit een esthetisch oogpunt. Op de vraag wat voor kenmerken of eigenschappen van bomen men bijzonder aanspreekt, noemen veel mensen de esthetische waarde van bomen. Veel antwoorden hebben betrekking op de vorm van bomen. In totaal 10 mensen zeggen expliciet dat zij de vorm van bomen en de verschillen daarin tussen individuele bomen en soorten bijzonder mooi vinden. Men blijkt dan voornamelijk vrij groeiende, volwassen bomen hoog te waarderen.

[Zijn bomen voor u belangrijk?] *“Ja, de esthetische waarde, dat ik het gewoon mooi vind, ik vind bomen in het algemeen mooi, ik vind het fijn om in een bosgebied te lopen. (...) Dus uit esthetische overwegingen vind ik het fijn dat er bomen zijn. Het heeft ook wel zijn nuttigheidswaarde, omdat het een zuurstofleverancier is en het levert ook producten (...), maar als ik zo tussen de bomen loop dan denk ik niet zozeer aan de nuttigheidswaarde, maar ik geniet er gewoon van, van de bomen an sich”. (#12)*

“Bomen kunnen, zeker alleenstaande bomen in het landschap, die kunnen ontzettend mooi van vorm zijn, rust uitstralen. Dat spreekt me wel aan. Dat is een van de meest harmonieuze vormen die je je kunt voorstellen. Ze hebben een totaalstructuur, een totaalbeeld, en ze hebben een geleiding, van stam naar takken. En of dat nou vanaf de wortel vertakt of wat hogerop, er zit altijd een structuur in, steeds fijnere takken en de blaadjes...Heel apart is dat”. (#8)

Andere elementen die bijdragen aan de esthetische waardering van bomen en bos zijn de mate waarin men iets als natuurlijk en spontaan ervaart. Over het algemeen houden de respondenten van wat natuurlijker stukken bos en hebben zij een voorkeur voor vrijstaande bomen, waarbij een boom alle ruimte heeft om zich volledig te ontwikkelen en zijn natuurlijke vorm kan laten zien. Ook individuele en karakteristieke vormen spreken veel mensen aan.

“Ik was pas wandelen, stond er zomaar, middenin, stond echt zo’n oude boom, die eigenlijk geknot had moeten zijn, het was een wilg. Maar die was men vergeten, of die had men niet geknot, dus die was weer doorgroeid en die had zo’n mooie vorm gekregen”. (#18)

“Die bomen, omdat er weinig onderhoud werd gepleegd, hadden die bomen natuurlijk de kans om reusachtig uit te groeien. En dat waren werkelijk hele grote majestueuze bomen. En dat is me ook bijgebleven om de doodeenvoudige reden dat je...hier wordt het allemaal bijgehouden en het wordt natuurlijk wel de kans gegeven dat ze kunnen groeien, maar ja, daar was dat toch expliciet”. (#7)

Enkele mensen ervaren het ook als iets negatiefs, of zelfs als pijnlijk, wanneer de natuurlijke vorm van bomen door mensen wordt aangetast.

“En toen ze hier die kastanjabomen aan het snoeien waren, daar had ik ook heel veel moeite mee. Want die kastanjes stonden er ook toen wij hier kwamen wonen, toen waren het spilletjes, net geplant. En die kastanje die doet dit (visueel), dat is gewoon zijn aard. Maar die zijn toen toch zo...daar kon ik niet zo goed tegen”. (#17)

“Ik vind het ook heel erg als bomen gesnoeid worden en er blijven van die haken aanzitten. Dan vind ik ze geamputeerd. Daar wordt ik heel akelig van. Weet je wel, dat heb je soms, dan zagen mensen een tak eraf en dan blijft er zo 'n groot stuk zitten en daar ergens nog zo 'n groot stuk en daar kan ik niet goed tegen”. (#18)

Uit de interviews blijkt dat de esthetische waarde van bomen en bos zeer belangrijk geacht wordt en van grote invloed is op mensen. Mensen kunnen genieten van een mooie boom en van de schoonheid van het bos. De esthetische waarde van het bos maakt dat mensen zich prettig voelen en het fijn vinden om bomen om zich heen te hebben of naar het bos te gaan.

Beschutting

In totaal 12 respondenten zeggen bomen en bos onder meer te waarderen vanwege het gevoel van beschutting dat deze geven. Hoewel een aantal mensen daarbij ook het geven van fysieke beschutting noemt, zeggen veel mensen deze beschutting ook op een meer geestelijk niveau te ervaren. Verschillende mensen zeggen zich geborgen en beschermd te voelen wanneer men omringd is door bomen.

“Ik ga heel graag naar het bos, ik vind het beschermd. (...) Ik vind dat daar een beschermende werking vanuit gaat, dat is beschut en intiem”. (#17)

“Op zich, het heeft iets geslotens. Het geeft je toch het idee, ik kan hier even alleen zijn”. (#14)

[Als u zich voorstelt dat er in uw omgeving in het geheel geen bomen aanwezig zouden zijn. Wat zou u dan precies missen?] *“Nou, ik denk eerst toch bescherming, beschutting. Ik denk, hoe kan je dat uitleggen, ik denk dat ik me een beetje naakt zou voelen. Dan is alles toch zo open, ja...naakt, koud. De ingetogenheid valt weg. Want in principe doe je het ook al met je tuin hè, die zet je ook al bijna helemaal met bomen af. Je schermt je eigenlijk toch af”. (#15)*

Een aantal mensen zegt dat deze geslotenheid van het bos door sommige mensen ook als onprettig of zelfs angstwekkend kan worden ervaren. Zij wijzen daarbij dan op ervaringen van bekenden. De respondenten van dit onderzoek waren zelf allemaal liefhebbers van natuur en bos, één van de selectiecriteria van het onderzoek, enervaarden de beschutting en geslotenheid van bomen en bos als prettig en beschermend.

Waardering van oude bomen

Veel respondenten geven aan dat zij oudere bomen bijzonder mooi vinden. In totaal 13 mensen noemen de thema's ouderdom en geschiedenis in relatie tot hun beleving van bomen en bos. Het feit dat bomen een hoge leeftijd kunnen bereiken is een belangrijke waarde van

bomen en bos, dat door veel mensen als bijzonder wordt ervaren. Deels is dat vanwege de schoonheid van oude, grote bomen.

“Oude bomen, die zijn meestal wat groter, wat majestueuzer. (...) ...daar heb je zo 'n geweldige mooie eikenbomen staan, vrij in het veld, en dat is dan een oude boom, die maakt een geweldige indruk. Zolang als het nog zo 'n klein pieffe is maakt het niet zo 'n indruk op me. Dus oude, mooie bomen, die trekken me toch wel het meeste”. (#12)

Verschillende mensen zeggen oude bomen niet alleen te waarderen vanwege hun schoonheid, maar ook vanwege de grootte. Veel mensen zeggen onder de indruk te raken van grote, oude bomen. Enkele mensen spreken ook hun ontzag uit voor de leeftijd die een boom kan bereiken en zeggen daar een zekere vorm van respect voor te hebben.

“De langst levende wezens die we nou tegenkomen, dat is op zich al dat je daar wat eerbied voor moet hebben”. (#5)

“De robuustheid, de grootte van zo 'n boom, dat maakt toch ook een enorme indruk op me. Dat is voor mij echt wel een soort van monument ook, daar kijk je echt een beetje tegen op”. (#15)

“(...) En ook over de angst die in de mens zit, voor de dood en het sterfelijk zijn. Terwijl je bij echte oude bomen het idee hebt, 'ze gaan nooit dood, ze zijn niet sterfelijk'. Dus daar zou je dan bijna een God in gaan zien, vanwege de enorme leeftijd die ze kunnen halen. En dat ze eigenlijk bijna eeuwig op een plek staan. Dan is zo 'n mensenleven van vijfenzeventig jaar natuurlijk helemaal niks, dan is een boom pas op zijn top, dan wordt het eindelijk iets”. (#17)

Veel mensen ervaren in oude bomen ook een stukje geschiedenis.

“Ouder...dat doet me toch wel iets. Die hebben eigenlijk al een hele geschiedenis achter de rug. Als ze konden spreken, bepaalde bomen zouden dan veel kunnen vertellen”. (#13)

[Over twee bomen die de persoon bijzonder vindt] *“Eerst de leeftijd, de ouderdom. Ze zijn ongeveer even oud als het kasteel, dus van 1600 ongeveer. Dat alleen al is een feit. Als je daar bij stilstaat, eens even bij nadenkt, wat hebben die bomen al allemaal voorbij zien komen. Oorlogen, winters...en ze zijn maar doorgegroeid en doorgegroeid. En als je nou eens eventjes naar zo 'n boom gaat kijken en je ziet wat een geweldig enorm ding dat is, dan raak je vanzelf onder de indruk. Die hebben dus echt nog de tijd van de kasteelheren en -dames meegemaakt, allerlei koetsen zijn er voorbij gekomen, soldaten zijn er voorbij gekomen (...) die hebben de tijd zien veranderen, die hebben de natuur zien veranderen”. (#4)*

De lange levensduur maakt oude bomen dus voor veel mensen tot iets bijzonders. Dat kan zijn vanwege de esthetische beleving van een oude boom, maar ook respect en eerbied voor ouderdom als waarde op zichzelf spelen een rol. Daarnaast brengen bomen voor sommige mensen een stukje geschiedenis tot leven en kunnen zij ook dienen als punt van herinnering. Dat maakt een lange levensduur tot een belangrijke waarde van bomen, die veel mensen als waardevol beschouwen.

Bomen als levensbegeleiders

In totaal geven 10 mensen aan een zekere binding te hebben met een of meerdere bomen vanwege het ervaren van verbondenheid met de levensloop van een persoon of vanwege het feit dat een boom een bepaald punt in iemands leven markeert. Veelal betreft dat bomen in de directe omgeving, voornamelijk in de tuin.

“Ja, wat je met bomen doet, dat vind ik ook wel de moeite waard. De levenscycli, je plant bomen, je ziet ze opgroeien, je onderhoudt ze, je mag hopen dat je ze dan ook heel oud ziet

worden...en ook een ervaring, van de kinderen die bomen planten, dat zijn heel bijzondere dingen". (#8)

"We hebben hier een appelboom in de tuin, dat zijn zigeunerinnen, dat is een oud ras en die is helemaal zo uitgevallen, dus die loopt nou met drie stammen zo vanuit de grond omhoog. Ja, daar ben ik toch ook wel heel erg aan verknocht. (...) Die is ook al oud hoor, die staat er al vijftig jaar. Dat is dan ook wat een boom doet hè, hier hebben mensen gewoond, een groot gezin en die appelboom is door die man geplant, vlak na de oorlog. Hij komt nog steeds, en dan zegt hij 'Oh, mijn boom staat er nog'. (...) Dat is nou een oude man en hij komt toch iedere keer. Dus het doet mensen wel iets". (#17)

De lange levensduur van bomen maakt deze dus ook tot levensbegeleiders. Veel mensen waarderen bomen in hun directe omgeving vanwege het verhaal dat ze vertellen, de herinnering aan momenten in het leven en de manier waarop zij verbonden zijn met hun leefomgeving. Het feit dat bomen zich niet kunnen verplaatsen speelt daarbij ook een belangrijke rol.

Gebondenheid aan een plaats

De lange levensduur en de plaatsgebondenheid van bomen maken dat deze voor veel mensen een vertrouwd element in hun omgeving vormen. Een aantal mensen zegt bomen te waarderen vanwege hun vaste waarde, vanwege het feit dat bomen een vast element in de omgeving vormen, een plaats tot iets vertrouwds maken en een geschiedenis geven.

[Als u zich voorstelt dat er in uw omgeving in het geheel geen bomen aanwezig zouden zijn. Wat zou u dan precies missen?] *"Vertrouwdheid...ja, wat mis je dan? Geschiedenis...Ja, het zijn toch een soort mensen voor me die niet praten. Ik denk dat het dat is". (#18)*

"Bomen hebben een verhaal, bomen hebben wat meegemaakt...(..) We hebben de voortuin wat vernieuwd, maar die mocht niet weg van mij, dat ding heeft wat meegemaakt, heeft ook zijn lastige tijden gehad. Dus ook het leven van...de levensloop van zo'n plant vind ik ook iets bijzonders en dat spreekt me erg aan bij bomen. En ze staan daar maar te staan, ze kunnen niet van hun plek, ze zijn gebonden aan die plek, daar maken ze alles mee en dat heeft toch iets bijzonders". (#8)

Een persoon vertelt een verhaal waarin de plaatsgebondenheid van bomen en het feit dat deze zich niet kunnen verroeren en 'daar maar staan te staan' ook een diepere betekenis krijgt.

"(...)Ik ben in '35 geboren, dus ik was vijf toen de oorlog begon en tien toen het was afgelopen en we hebben echt honger gehad. (...) Toen ben ik, als kind ben je daar natuurlijk verschrikkelijk mee bezig (...) en toen bedacht ik altijd zoiets van 'maar wat is nou nog waard om te leven' hè? En toen ben ik op die bomen uitgekomen. Want die bomen die stonden daar gewoon en, ja of ze werden omgekapt om hout te hebben, maar verder als ze bleven staan... Ja, die boom die ging gewoon door hè, die trok zich er niets van aan wat er om hem heen gebeurde. Of de vijand er nou lag of dat wij er waren, die boom die was zichzelf. En dat heeft me toen heel erg getroost in die periode. (...) Ze zijn heel stabiel en ze zijn aan de andere kant ook een enorm voorbeeld van overleven". (#19)

Het feit dat bomen aan een plaats gebonden zijn en zich ook in geen enkel ander opzicht kunnen verroeren, maakt bomen dus tot een heel betrouwbaar element. Sommige mensen zeggen op deze manier ook houvast te hebben aan bomen, omdat een boom er altijd is en zich nergens over uitsprekt. Deze 'neutraliteit' en blijvende waarde ervaren verschillende mensen als een bijzondere eigenschap van bomen, die zij hoog waarderen.

Deze zelfde plaatsgebondenheid en onverroerbaarheid maakt bomen echter ook kwetsbaar. Twee personen spreken expliciet hun zorg uit voor alleenstaande bomen, die zij als kwetsbaar

ervaren vanwege het feit dat deze zich niet verplaatsen of verdedigen kunnen en voor hun voortbestaan zijn overgeleverd aan de mens.

“Alleenstaande bomen, die vind ik belangrijk, die zijn kwetsbaar. Die staan namelijk altijd...die hebben al, ik noem maar iets, tachtig jaar op een mooie plek mogen staan, en dan verandert de situatie in de omgeving en dan moet hij weg”. (#11)

Kracht van bomen

De meeste respondenten noemen echter niet te kwetsbaarheid, maar spreken over de overlevingskracht van bomen. In totaal 4 mensen spreken hun bewondering uit over de kracht van bomen. Die bewondering is deels vanwege het feit dat een boom in zijn geheel overgeleverd is aan invloeden van buitenaf en die toch vaak weet te overleven. Daarnaast noemen enkele mensen bomen in hun geheel krachtig, als iets waar ze ontzag en bewondering voor hebben. Veelal is die bewondering voor de kracht van bomen gerelateerd aan gevoelens van ontzag voor de leeftijd die een boom kan bereiken.

“En dan ook uiteraard de kracht, dat hij toch in staat is geweest om die 100 tot 200 jaar, of hoe oud ze dan ook zijn, om toch gedurende alle seizoenen, daar zijn toch ook wel periodes bij geweest dat het extreem droog of heet of koud...en dat hij dat allemaal doorstaan heeft hè, en allemaal buiten zonder beschutting en zonder hulp”. (#15)

[Wat voor kenmerken of eigenschappen spreken u bijzonder aan, vindt u bijzonder mooi?]
“Ja, dat is echt die overlevingskracht hè. Dus dat zie je aan het oud worden, dat zie je aan het zich kunnen herstellen van aantastingen en het zich handhaven op een plekje, je kan niet vluchten”. (#19)

“Wat ik dan heel mooi vind is die oerkracht. Ik heb altijd het gevoel dat er een soort oerkracht in bomen zit. Niet in van die sprietjes, maar in van die oudere bomen”. (#18)

Een aantal mensen noemen niet alleen het hebben van ontzag voor de kracht en levensduur van bomen, maar relateren gevoelens op dit vlak ook aan gedachten over het bestaan van de mens. Enkele mensen noemen de nietigheid van het bestaan van de mens in vergelijking tot de lange levensduur van bomen.

“En dat is dan zo'n grote boom en dan denk ik hoe lang dat die er al staat en als je dan een mensenleven daar tegenaf tekent, dan is het niks, dan is het gewoon helemaal niks”. (#17)

“En ze zijn zo groot, je krijgt ook een beetje een gevoel van proporties, ik ben eigenlijk ook maar een heel klein wezen”. (#10)

Grootsheid van de natuur

Daarnaast leggen ook enkele mensen een verband tussen het hebben van gevoelens van ontzag voor bomen en het ervaren van de grootsheid van de natuur in zijn geheel. In bomen ziet men dan als het ware de grootsheid en kracht van de gehele natuur terug.

“Maar ook als je in een bos bent en je kijkt een beetje om je heen, dan zie je die grootsheid van de natuur. Aan bomen bijvoorbeeld, als je daar zo'n eeuwenoude eik ziet staan, dat je vijf mensen nodig hebt om hem te omspannen, dan is dat heel indrukwekkend”. (#4)

“Mensen die heel dicht bij de natuur leven, die hebben daar ook heel vanzelfsprekend respect voor. Wat ze niet onder woorden brengen en waar ze geen verhaal bij hebben en niet op papier zetten. En ik denk dat ik dat ontzag voor de natuur ook heb. Dat hele duidelijke ontzag en ook wat je nederig maakt, maar ook wat leert relativiseren. Ik ben maar zo'n onderdeel van dat geheel, mijn leven is maar zo kort en klein. Als ik dan zo'n boom zie, maar ook wat die betekent in mijn leven, want zonder die bomen en zonder die natuur...”. (#17)

Verwondering

Gevoelens van ontzag en respect voor bomen hebben veelal betrekking op elementen of eigenschappen van bomen en natuur die de mens overstijgen, zoals de levensduur en de grootte van bomen. Daarnaast spreken enkele mensen ook hun verbazing en verwondering uit over bomen, de natuur en de loop van natuurlijke processen.

“Dat was een boom, nou de omvang van die stam was toch zeker wel zó groot, en dan rond, en dat is begonnen met een eikel. Een zo 'n klein dingetje en daar is zo 'n enorm ding uitgegroeid”. (#4)

“En iedere keer is dat weer een wonder, dat opengaan van die knoppen”. (#16)

“Ik vind dat ook echt...Zo 'n eikel, daar komt zo 'n boom uit, dat vind ik ook zo 'n wonder. Ja, hoe is dat in godsnaam mogelijk. Dus dan is het letterlijk van...Terwijl ik niet gelovig ben of niet bij een kerk zit. Dan heb ik bij bomen toch wel diepe gevoelens”. (#17)

Bomen en bos als de ultieme vorm van natuur

Een aantal mensen blijkt bomen en bos te ervaren als de ultieme uitingvorm van de natuur. Veel mensen laten blijken het prettig te vinden om in hun directe leefomgeving, veelal bebouwd, toch een stukje natuur te beleven. Die natuur lijkt voor een belangrijk deel in bomen te worden beleefd. Daarnaast ziet een aantal mensen ook in bossen een soort van oernatuur. Enkele mensen wijzen op het feit dat Nederland vroeger ‘een oerwoud’ was, dat bossen de natuurlijke vegetatie van Nederland zijn en dat als men de natuur zijn gang zou laten gaan, alles opnieuw bos zou worden. Het feit dat bomen beleefd worden als een stukje échte natuur en dat bossen gezien worden als ‘de oernatuur van Nederland’, lijkt een van de redenen te zijn voor de positieve waardering van bomen en bos.

[Als u zich voorstelt dat er in uw omgeving in het geheel geen bomen aanwezig zouden zijn. Wat zou u dan precies missen?] *“Ja, aankleding, leven, groen, vogels, sfeer, het zou doods worden, het zou verstenen, om het negatief uit te drukken. Ja, het zou wat onnatuurlijker worden”. (#5)*

[Zou u een reden kunnen noemen dat bomen u meer aanspreken dan planten?] *“Het is meer de echte ultieme verschijningsvorm van de natuur”. (#9)*

“Ik denk dat een boom dan toch zorgt voor het stukje natuur waarin je dingen van het leven terug ziet. De seizoenen kun je in een boom goed herkennen, misschien is het dat wel. Het contrast tussen stenen van bebouwing, van mensen...Een boom is denk ik toch wel een teken van de natuur, iets wat vrij lang blijft, de meeste bomen hebben toch een langere levensduur”. (#1)

Brenger van leven

Op de vraag op wat voor manier bomen voor een persoon belangrijk zijn, noemen verschillende mensen bomen als zuurstofleveranciers. Ook noemen veel mensen het nut van bomen voor andere levende wezens, de betekenis van bomen voor vogels en insecten. Daarbij geven veel mensen echter ook al aan dat dit meer betrekking heeft op de kennis die men van bomen heeft, als dat het hier werkelijk een ervaring betreft.

“Want bomen zie ik als zuurstofleverancier, maar daar ben ik dus niet van bewust als ik naar zo 'n boom sta te kijken”. (#2)

Enkele respondenten zeggen bomen ook echt als levensbrengers te ervaren. Twee personen spreken zich daar heel expliciet over uit.

“Nou, ik zie ze toch voor een groot gedeelte als levensbrengers, want in principe is het de basis van alle voedsel, er hangen ontzettend veel voedselketens aan vast en bovendien produceren ze ook de nodige zuurstof en ze nemen het koolstofgas weer op wat wij overvloedig produceren. Dus wat dat betreft stabiliseren ze ook nog een beetje onze uitspattingen. (...) Want ik weet wel dat als er geen bomen meer zouden zijn, dat ons leven ook ophoudt. En daar ben ik me echt wel van bewust, daar sta ik echt wel bij stil. En niet alleen ik, het begint gewoon bij het groen, dus alle voedselketens, alles hangt ervan af. Dus daar ben je ook van afhankelijk. Dus daar sta ik wel regelmatig bij stil, ja”. (#15)

“Ik heb een hele, je zou het een negatieve ervaring kunnen noemen. (...) Dat was in de tijd dat het zure regen verhaal even heel duidelijk naar voren kwam. (...) Die bomen hier, die naaldbomen, die hadden er behoorlijk last van, dat was gewoon duidelijk, dus daar stonden er al een paar dood te gaan en die zag je nog worstelen met allerlei scheuten, dan gaan ze steeds lager aan de stam uitschieten. (...) Dus we stonden daar ook allemaal zo en we zagen het hele bos daar dood gaan. Nou, dat was echt zo 'n verhaal van de wereld gaat kapot, er blijft geen boom over. (...) De ervaring was gewoon dat je je toch verbonden voelde met zo 'n boom en die boom die ging kapot, dat was zo duidelijk, die was bezig te overleven. (...) Maar persoonlijk had ik iets van, als de bomen kapot gaan, dan hoef ik ook niet te overleven, zo sterk was dat”. (#19)

Daarnaast geven veel mensen aan dat bomen en bos in hun eigen persoonlijke leven van een groot belang zijn. Bomen worden dan niet zozeer direct ervaren als levensbrengers, maar vormen wel een belangrijk onderdeel van het leven. Alle respondenten laten direct of indirect blijken dat bomen en bos een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het leven. Men noemt verschillende aspecten en kenmerken van bomen en bos die daarbij van belang zijn en die men in het bijzonder waardeert, maar het zijn voornamelijk bomen en bossen in hun geheel, als een totaalstructuur, die voor mensen van belang zijn, zonder dat daarbij altijd precies te zeggen valt welke elementen en eigenschappen daarbij een rol spelen. Het gevoel op zich, dat bomen en bos een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het leven, is waarschijnlijk een van de belangrijkste waarden die worden toegekend aan bomen en bos.

6.3 Emotionele beleving van bomen en bos

De vragen 4, 6 en 7 van het interview (zie daarvoor bijlage I) hadden de bedoeling om na te gaan of bomen en bos voor mensen op een emotioneel vlak van betekenis zijn. Aanvankelijk werd aan de respondenten niet expliciet gevraagd of men aan bomen en bos een emotionele betekenis hechtte. De mate waarin men een emotionele waarde hechtte aan bomen en bos, moest indirect blijken uit antwoorden op vragen als ‘Op wat voor manier zijn bomen voor u belangrijk?’ en ‘Zijn er bomen in uw omgeving of uit uw verleden waar u een persoonlijke band mee heeft?’. Bij het afnemen van de interviews bleek dat uit de antwoorden op deze vragen niet altijd duidelijk viel op te maken of men ook een emotionele waarde aan bomen of bos hechtte. Daarom is na de eerste interviews de vraagstelling enigszins aangepast en is de respondenten vervolgens ook direct gevraagd of bomen en bos voor hen op een emotioneel vlak van betekenis waren. Daarmee werd geprobeerd om meer expliciete antwoorden te krijgen en om de uiteindelijke conclusie over de emotionele waarde van bomen en bos minder afhankelijk te laten zijn van de interpretatie van antwoorden door de onderzoeker. Echter, ook na toevoeging van deze vraag, gaven niet alle respondenten een eenduidig antwoord. Dit was voor het merendeel te wijten aan verschillen in uitleg van het woord emotioneel. Dat maakt dat het trekken van conclusies over de emotionele waarde van bomen en bos voor een deel afhankelijk is van de interpretatie van antwoorden door de onderzoeker en de door de onderzoeker gehanteerde definitie van emotioneel.

Op de vraag of men op enig vlak een emotionele relatie heeft met bomen en bos, antwoordt een aantal mensen met enige terughoudendheid over het gebruiken van het woord emotioneel

om hun relatie met bomen en bos mee uit te drukken. Het begrip emotie lijkt in deze context voor sommige mensen een wat beladen begrip te zijn. Uit de antwoorden blijkt dat voor een aantal mensen emotioneel verwijst naar irrationeel en zwakte. Dat maakt dat een aantal mensen het woord al afwijst, voordat zij hebben nagedacht over wat het hebben van een emotionele relatie met bomen of bos precies zou kunnen inhouden. Wanneer men zich vervolgens bezint over de manier waarop bomen en bos persoonlijk van belang zijn, komen verschillende mensen tot een nuancering van hun aanvankelijke antwoord.

Een zelfde reactie is te zien op de vraag of er bomen uit het verleden of in de omgeving zijn waar men een persoonlijke band mee heeft. Het 'hebben van een binding' lijkt voor sommige mensen geen goede uitdrukking te zijn van de gevoelens die zij ten opzichte van bomen en bos ervaren. Een aantal mensen reageert in eerste instantie afwijzend, waarop men, na enig nadenken, het antwoord nuanceert en begint te vertellen over een of meerdere bomen in de buurt of uit het verleden waar men toch een bijzondere waarde aan hecht. Enkele mensen reageren in het geheel negatief op de vraag. Daarbij geldt vaak het argument 'dat men daar te nuchter voor is' en lijkt 'het hebben van een binding met' als een te beladen uitdrukking te worden ervaren.

[Reacties op de vraag of men in enig opzicht een emotionele relatie heeft met bomen of bos.]

"Nou, ik zou er niet tegen praten of zo, ik zie het niet als een wezen wat oren of ogen heeft. (...) Zo heb je van die mensen, die praten tegen hun planten. Ik ben nogal een nuchter figuur... En als je geen ander klankbord hebt, dan zou een boom nog best een klankbord kunnen zijn". (#10)

"Kijk, als ze een prachtige boom omzagen wat nergens voor nodig is, dan vind ik dat erg, maar ik ga ook niet staan janken". (#9)

"Ik geniet er gewoon van, maar ik lig er niet wakker van, laat ik het zo zeggen". (#20)

[Zijn er bomen in uw omgeving of uit uw verleden waar u een persoonlijke band mee heeft?]
"Nee, niet echt, of het zou hier de knotwilg in de tuin moeten zijn. (...) Maar ik ga ze niet omhelzen. [Nee, maar u bent er wel aan gehecht?] Ja". (#11)

In totaal geven 9 respondenten aan op enig vlak een emotionele relatie met bomen of bos te hebben. Veel mensen willen die relatie echter wel relativeren.

"Het is iets meer dan genieten. Het is niet emotioneel in de zin van dat ik bij wijze van spreke achterover val, maar het is meer dan ervan genieten, het is toch wel wat... Wat ik straks al zei, ik hecht wel aan bomen". (#8)

Een emotionele relatie hebben met bomen en bos moet dus meer begrepen worden in de zin van 'hechten aan', of 'diepere gevoelens hebben voor', dan 'in huilen uitbarsten'. Daarnaast wil het hebben van een emotionele binding met bomen ook niet zeggen dat deze een dusdanig hoge status krijgen dat de persoon deze kost wat kost wil beschermen en bijvoorbeeld in geen geval mogen worden omgekapt. Eerder is daarbij sprake van een zorgvuldige afweging en gaat het verwijderden van een of meerdere bomen de persoon wel aan het hart.

"Wanneer moet je een boom wegdoen ten koste van iets anders? Dan kan bij mij een boom op een gegeven moment weg moeten. In die zin is het weer niet zo heilig dat je zegt ten koste van alles moet het blijven staan. Maar ik vind het wel belangrijk en het is niet van 'hupsakee, weg ermee, weer wat anders'". (#8)

"We hebben ook ooit een kersenboom gehad, waar we heel veel van genoten hebben, ook vanwege de vruchten natuurlijk. Maar uiteindelijk, die stond ook te dicht bij het huis. Dat is

dan de andere kant van de medaille en ik voel ook heel goed aan dat dat een beetje een tegenstrijdige gedachte is. Op zich, niet dat ik een boom graag om doe, dat kost me echt wel moeite, maar op zich, het werk zelf vind ik ook nog mooi. (...) En dat zijn dan dingen, dat is op zich niet leuk en daar denk je nog eens over en daar ben je een tijd mee bezig en op een gegeven moment dan moet dat toch gebeuren, dan moeten ze er toch uit". (#15)

"Ik denk dat bomen in het algemeen wel een indruk op mij maken. En dat ik er echt moeite mee heb...en dan denk ik altijd aan de straf der boomschenders, ik voel dat bijna zelf als ze een boom omhakken, daar heb ik zo 'n moeite mee. Niet als het nou gewoon uit praktische overwegingen is, zoals dat ze hier in het bos aan het hakken zijn, omdat er gedund moet worden, daar heb ik geen problemen mee. Maar als er nou zo 'n boom monumentaal op zijn plaats staat en hij staat vooral ook op een plek in de stad of zo en hij wordt omgehakt, dat vind ik altijd heel triest". (#17)

Een aantal mensen is heel uitgesproken over de gevoelens die ze ervaren ten opzichte van bomen en bos.

"Het zijn ook mijn maatjes, de bomen. Ze zeggen ook wat, in zekere zin zeggen ze je ook wat. En dat is in mijn gevoel natuurlijk sterker omdat ik twee mensen verloren heb. Ik heb er ook houvast aan. (...) De bomen zijn mijn maatjes, mijn vrienden. Ik zou niet zonder kunnen". (#16)

[Zou u van uzelf kunnen zeggen of u een emotionele relatie heeft met bomen of bos?]
Ja, dat heb ik zeker. Als ik ergens zo aan het lopen ben...met prikkeldraad, dat doen ze dan om een boom, dan zou ik dat beslist losknippen, dan heb ik toch dat ik meevoel met de pijn van die boom". (#12)

Met enige voorzichtigheid kan worden geconcludeerd dat verschillende mensen een emotionele binding ervaren met bomen en bos. Echter, datgene wat onder deze emotionele relatie kan worden verstaan, is door iedere respondent afzonderlijk en op eigen wijze ingevuld. Gezien de uiteenlopende reacties lijken er grote verschillen te bestaan in de manier waarop de respondenten het hebben van een emotionele binding met bomen of bos begrijpen. Sommige mensen leggen het woord emotioneel uit als huilen en lijken dit te ervaren als irrationeel en als een zwakte. Enkele mensen zijn van mening dat men alleen met een bewust wezen een relatie of binding kan ervaren. Het merendeel van de respondenten begrijpt het woord emotioneel als 'het hebben van diepere gevoelens voor' of 'het feit dat iets je gevoel raakt'. Deze laatste beschrijving van het woord emotioneel komt overeen met de vooraf vastgestelde definitie van het woord emotioneel zoals dat binnen dit onderzoek wordt bedoeld. Op basis van deze definitie kan worden gezegd dat 9 respondenten laten blijken een emotionele relatie met bomen of bos te ervaren.

6.4 Spirituele beleving van bomen en bos

De vragen 10 en 11 van het interview (zie daarvoor bijlage I) hadden de bedoeling om impliciete informatie te verkrijgen over de spirituele betekenis van bomen en bos. Met de vraag of bomen of bos een wezenlijk deel uitmaken van het leven werd geprobeerd na te gaan hoe belangrijk men bomen en bos acht voor het persoonlijke leven en of deze daar ook een essentieel onderdeel van uitmaken. In totaal antwoordden 17 mensen dat zij bomen en bos een wezenlijk deel van hun leven vinden uitmaken. Bij de verdere uitleg van het antwoord over de manier waarop bomen en bos een wezenlijk onderdeel van het leven zijn, lijken er echter grote verschillen te bestaan in de uitleg van het woord wezenlijk. Veel mensen lijken wezenlijk vooral te begrijpen als belangrijk. Daarnaast kunnen bomen en bos op veel verschillende manieren een wezenlijk onderdeel zijn van het leven. Voor mensen die voornamelijk genieten van de esthetische waarde van bomen, kunnen deze een essentieel

onderdeel vormen van het landschap. Bomen vormen dan een wezenlijk onderdeel van het leven, in die zin dat zij een bepalend element zijn in de esthetische waardering van het landschap, iets dat door die persoon als belangrijk wordt ervaren.

[Maken bomen of bos een wezenlijk deel uit van uw leven?]

“Nou, ik zal je zeggen...Ik ben eens op vakantie geweest in noord Nederland (...) en we kwamen daar doorheen gereden en toen dacht ik van ‘ik zou hier niet willen wonen’, dat weidse uitzicht dat ben ik niet gewend en dan zou ik het echt missen”. (#7)

Veel respondenten noemen bomen en bos als een wezenlijk onderdeel van hun leven vanwege het feit dat ze een belangrijke bijdrage leveren aan de kwaliteit van het leven. Bomen en bos zorgen dan veelal voor een stukje rust en ontspanning, iets wat voor veel mensen een essentiële behoefte vormt. Daarnaast noemt een aantal mensen de invloed van bomen en bos op het gemoed en welzijn in het algemeen en zegt dat zij daarmee een verrijking te zijn van het leven in zijn geheel. Wezenlijk wordt dan niet uitgelegd als ‘niet zonder kunnen leven’, maar houdt wel in dat iets als iets heel waardevols wordt beschouwd.

[Antwoorden op de vraag ‘Maken bomen of bos een wezenlijk deel uit van uw leven?’]

“Ja, zeker wel. Ja...Ik raak er door geïmponeerd en in die zin is dat zeker wezenlijk. Het raakt mijn gevoelens, het maakt indruk op me. In die zin kun je toch zeker zeggen dat het wezenlijk is. Het spreekt mijn hart aan, ja. Het verrijkt je woonomgeving, ook je leven, het versiert het leven”. (#5)

“Ja, dat kan ik wel zeggen. Dat is zo ‘n verrijking. Als er geen bomen waren, bomen en ook vogels, die vind ik zo belangrijk voor mijn welbevinden”. (#12)

“Ja, ik denk uiteindelijk toch wel, ik wil het wel relativeren. Als er keuzes gemaakt moeten worden dan bepaal je in wezen of iets wezenlijk is of niet. Dan denk ik dat, als ik zou moeten kiezen bijvoorbeeld tussen bomen bij je huis of iets minder huis, dan denk ik dat ik het huis iets minder zou kiezen om bomen te hebben. In die zin is het toch wel wezenlijk. Voor een stukje ontspanning, dat is dan consumptie, zijn bomen toch wel wezenlijk. (...) Dus ik vind het redelijk wezenlijk dat ze er zijn. En als ze er helemaal niet zouden zijn, dan denk ik dat ik dat een groot gemis zou vinden”. (#8)

Een klein aantal respondenten beschouwt bomen en bos ook werkelijk als een wezenlijk deel van het leven, in de zin dat deze een intrinsiek en misschien wel onmisbaar onderdeel vormen van het eigen leven.

“Ja, ik denk ook als je ouder wordt, dat dat een van de aspecten is wat het leven heel zinvol blijft houden, wat er iedere dag weer is, iedere dag weer iets uitstraalt van energie en leven”. (#19)

De vraag of bomen of bos helpen om dichterbij jezelf te komen, had betrekking op een van de van tevoren vastgestelde kenmerken van het begrip spiritualiteit. Met behulp van deze vraag is geprobeerd na te gaan of bomen en bos bij mensen diepere gevoelens of gedachten naar boven brachten, zonder dit te karakteriseren als spiritueel.

In totaal zeggen 18 respondenten dat bomen en bos van invloed zijn op het gemoed, in de zin dat ze gevoelens van rust en ontspanning teweeg brengen. Daarbij twijfelen 4 mensen of dit soort van gevoelens direct door bomen wordt veroorzaakt, of dat het meer de sfeer is van bomen die een ontspannende werking heeft op mensen. Veel mensen ervaren het bos of de natuur als een geschikte plek om tot rust te komen, problemen te overdenken en dingen op een rijtje te zetten.

“Ja, dichterbij jezelf komen...Ik denk door in de natuur te zijn, maar daar hebben bomen dan een heel belangrijke rol in, blijven er heel veel dingen voor mij in evenwicht of komen op zijn goede plekje terecht. In een periode waar er heel veel dingen door elkaar heen buitelen, dat je het druk hebt of dat er veel gebeurt (...) en als ik dan eens lekker een middag ga wandelen, dan kom ik terug en dan...Dan denk ik er niet eens heel bewust bij na, dan geef ik me gewoon over, ik ga wandelen, ik ben daar. En ik merk dan dat als ik terug kom, dat er toch weer een soort van energie is en dat alle dingen een beetje op hun plek vallen, dat je ook dingen soms begrijpt, dat er ineens een bepaalde relatie duidelijk wordt”. (#19)

“Ik heb het zelf heel moeilijk gehad en dan fiets je naar het bos en dan kom je in een groene kamer, zo denk ik dat ik het het beste kan omschrijven, een groene kamer die je niet opsluit, het zijn geen wanden die je binnenhouden. Maar in een groene kamer kom je gewoon eerder tot rust. Ook weer die rust die van het bos uitgaat. En dan kun je daar gaan zitten. Terwijl als je hier in een kamer gaat zitten, dan heb je soms het idee dat de wanden op je afkomen. Dat is in een bos niet zo, tenminste dat gevoel heb ik dan” (#14).

Daarnaast zegt een aantal mensen dat bomen of bos hen direct op bijzondere gedachten brengen. Het gaat dan veelal om gedachten over de ouderdom van bomen, de geschiedenis en het verhaal van bomen en verwondering over de natuur, zoals dat reeds is beschreven bij de eerder genoemde thema's.

Op de vraag of de respondent van zichzelf zou kunnen zeggen of hij of zij een spirituele relatie heeft met bomen of bos antwoordt slechts één persoon met een volmondig ja. In totaal 15 mensen antwoorden negatief en 4 personen zeggen daarover geen idee te hebben. Onder de respondenten bestaan grote verschillen in hetgeen dat zij verstaan onder het hebben van een spirituele relatie met bomen of bos.

[Antwoorden op de vraag ‘Zou u van uzelf kunnen zeggen of u op enig vlak een spirituele relatie heeft met bomen of bos?’]

“Nee, niet dat je zegt dat je in hogere sferen raakt daarvan. Nee, ik blijf met mijn beide voeten op de grond staan”. (#7)

“Nee, ik voel me niet verwant met een boom, nee”. (#10)

“Dat weet ik niet. Het beïnvloed wel mijn stemming, maar of dat nou iets te maken heeft met het al of niet geloven in een God, dat weet ik niet”. (#12)

“Nee, dat geloof ik niet. Ik zie geen aura's. Nee, dat geloof ik niet, ik ben er nog even over aan het nadenken. Ik kan wel met een boom praten hier, maar dat is net zo als dat ik tegen de poes praat en tegen de hond praat, gewoon om te praten. Een verhaaltje vertellen of zo, dat doe ik ook als ik in de tuin ben, maar dat is niet spiritueel volgens mij. (...) Ja, ik vind ze emotioneel heel belangrijk. Maar ik verwacht daar niet iets goddelijks, nee. Althans, niet direct, het is natuurlijk indirect wel, want je verwondert je over de groei en de kracht. Dus dat is heel subtiel hoor, zit ik nu over te denken. Ja, spiritueel dan denk ik meteen aan aura's zien en zo”. (#18)

Het hebben van een spirituele relatie met bomen of bos wordt dus door iedere respondent op een andere manier begrepen. Veel mensen zijn van mening dat dit zich uitsluitend beperkt tot bewuste wezens. Het hebben van een spirituele relatie met bomen wordt dan uitgelegd als het toeschrijven van een bewustzijn aan bomen.

“Ja, voor mijn gevoel is dat dan dat je daar echt iets in ziet wat je met menselijke gedachten zou kunnen vergelijken. Inderdaad echt iets...krachten, uitstraling vanuit die boom, wat voor

jezelf dan voelbaar is. (...) Voor zoiets moet er een communicatie onderling zijn, want anders bestaan spiritueel iets niet. Volgens mij kan spiritueel niet alleen maar iets van een kant komen, want er moet een interactie zijn tussen twee organismen". (#15)

"Dat je een soort geestelijke binding met een boom hebt, dat je hem gaat omhelzen, of als je langs komt een keer van 'jonge, sta je er nog'. Of als je eens een keer tegen de stam aanklopt, of dat je probeert te voelen of dat je de sapstromen...Nou nee. Of dat ze het koud hebben in de winter, nee zoiets zou ik niet tegen een boom zeggen. Tegen een hond nog wel, maar tegen een boom. Dan verwacht je ook niet dat die iets terug zegt". (#11)

Opvallend veel mensen leggen spiritualiteit in relatie tot bomen uit als het praten met bomen, waarbij ze verwijzen naar 'prinses Irene'. In totaal noemen 9 mensen de naam van prinses Irene en het praten met bomen. Dit wordt voornamelijk in de negatieve sfeer genoemd en gebruikt als een voorbeeld van spiritualiteit waar men niks van moet hebben en als lachwekkend ervaart. Het feit dat spiritualiteit zo veelvuldig als 'praten met bomen' wordt uitgelegd, is waarschijnlijk voor een groot deel te wijten aan de invloed van de media. De spiritualiteit in relatie tot de natuur wordt door de media namelijk vooral in deze context naar voren gebracht. Dit heeft de meningvorming over spiritualiteit in hoge mate, en naar mijn mening ten negatieve, beïnvloed. Het merendeel van de respondenten ervaart het praten met bomen als iets wat heel ver van hen afstaat en waar zij ook niet mee geassocieerd willen worden. Wanneer men bij het noemen van het woord spiritualiteit, dit onmiddellijk associeert met praten met bomen, blokkeert dat een verdere verkenning van hetgeen spiritualiteit nog meer kan inhouden en bemoeilijkt dat een verder gesprek over dit onderwerp. Eén van de respondenten verwoordde het probleem als volgt:

"Ik denk ook dat het probleem is...Kijk, Irene die heeft over bomen geschreven (...) en het kan zo zweverig worden en dan schrikt het af. Vanuit een zweverige benadering wordt de boom (spiritualiteit in relatie tot bomen) afgezworen, terwijl dat niet de bedoeling is natuurlijk. Dan wordt het kind met het badwater weggegooid". (#17)

In een eerste reactie wijzen alle respondenten, op één na, het hebben van een spirituele relatie met bomen of bos af. Echter, bij een nadere overdenking van het onderwerp en hetgeen men precies onder spiritualiteit zou kunnen verstaan, komen enkele mensen toch tot een nuancering van het aanvankelijke antwoord. Een aantal mensen zegt dan wel een verband te kunnen zien tussen bomen en bos en het ervaren van spirituele gevoelens. Na overdenking komen 5 respondenten tot nadere gedachten over deze relatie. In totaal kunnen dan 6 mensen zich een relatie voorstellen tussen het beleven van spiritualiteit en bomen en bos, waarvan één persoon dit ook werkelijk zo ervaart.

Door deze respondenten wordt op een aantal verschillende manieren een verband gezien tussen bomen en bos en het beleven van spiritualiteit. Ten eerste ziet een aantal mensen een verband tussen het beleven van rust in bossen en het ontstaan van gevoelens van spiritualiteit. Men ervaart bomen en het bos als zodanig echter niet als de directe aanleiding tot spirituele gevoelens, maar is eerder van mening dat bomen en bos een rustgevende omgeving creëren en daarmee de ambiance scheppen voor gevoelens van spiritualiteit.

"(...)...om dichterbij je geest te komen en die te ontwikkelen, met de dingen van de geest bezig zijn, dat zou ik spiritualiteit willen noemen. Dat is inkeren in jezelf, rust zoeken in jezelf om dichterbij jezelf te komen. En dat daar stilte mee gepaard gaat en dat je daar niet in rumoerige situaties mee bezig zou kunnen zijn, dat geloof ik ook wel. En dat een bos rust zou kunnen geven, dat dat een geeigende plaats zou kunnen zijn...Maar dan is dat veel meer omgevingsfactoren dan dat het iets van een geest heeft. Dus die spiritualiteit die ik niet in bomen zie, daaraan kunnen ze wel een goede bijdrage leveren, vanwege de rust die van hen uitgaat, om in jezelf daar diep over na te denken, daar mee bezig te zijn. Zo zou ik het wel willen omschrijven". (#5)

Ten tweede zien enkele mensen een verband tussen het beleven van de schoonheid van bomen en bos en het ervaren van spiritualiteit. Schoonheid op zich wordt dan ervaren als een waarde, die spirituele gevoelens of gedachten kan oproepen.

“Ik reserveer spiritualiteit voor andere dingen. Het is meer het creëren van een ambiance en dat ervaar je, dus in die zin is het wel licht spiritueel, maar echt het spirituele, dat je gedreven wordt tot hogere gedachten en dat soort dingen...De boom alleen hè, het ligt heel delicaat. De omgeving kan je positief beïnvloeden, maar dat is toch wat anders dan dat een object in zijn omgeving op zichzelf die spiritualiteit oproept. Waar ligt de grens hè, als je iets mooi vindt dan is dat op zichzelf een spirituele beleving. Dus dat is zeker wel, maar het begrip spirituele beleving heeft bij mij toch iets meer inhoud. Dat je vervoert raakt, dat je hele bijzondere gedachten krijgt, dat je high wordt of weet ik het...”. (#8)

Daarnaast ervaart een persoon spiritualiteit in de al maar doorgaande cyclus van bomen, zowel in de vorm van seizoenen als ook in het hele proces van groei en afsterven. Bomen vertegenwoordigen daarbij een vaste waarde, die houvast kan bieden en kan helpen relativeren.

“En als je dan in zo’n bos loopt en het is hardstikke mooi, maar ook als het hardstikke waait en koud is en druipt van de regen, dan vind ik gewoon dat je bij de oorsprong komt, daar kom je vandaan, daar ga je weer naar terug. Dat is ook wat ik al eerder zei, zo’n boom gaat gewoon van enorm terug, maar dat biedt hij toch weer voedsel aan zijn omgeving. En die kringloop vind ik eigenlijk spiritueel. (...) Het is niet zo dat ik het idee heb dat een boom handreikingen geeft of...nou dat geeft hij wel, maar niet als persoonlijke, als een bewust levend organisme of zo, zo’n idee heb ik niet. (...) Stel ik heb een verschrikkelijk probleem, of ik voel me machteloos met iets (...), dan loop je daar over te denken en dan loop je in dat bos en dan biedt het bos eigenlijk de entourage of de mogelijkheid om zo’n probleem af te bouwen. En om dan naar die bomen, dan is dat een eeuwige waarde, dat is dan iets van ‘ze worden toch weer groen en ze blijven toch groen en ze leven toch door’. (...) Dus dat vaste gegeven van die seizoenen, die je dan los kunt koppelen van jouw dagelijks bestaan en dat je daar toch van kunt genieten, omdat het een vast gegeven is”. (#17)

Ook kenmerken als de groei en kracht van bomen worden door een persoon voorzichtig in verband gebracht met gevoelens van spiritualiteit.

“Ja, ik vind ze emotioneel heel belangrijk. Maar ik verwacht daar geen...niet iets goddelijks, nee. Althans, niet direct, het is natuurlijk indirect wel, want je verwondert je over de groei en de kracht. Dus dat is heel subtiel hoor, zit ik nu over te denken”. (#18)

Een aantal mensen ziet dus wel een relatie tussen spiritualiteit en bomen en bos, maar laat zich daar heel voorzichtig over uit en geeft ook aan dat deze relatie heel verfijnd en fragiel is. Daarbij vormen bomen en bos veelal niet de directe aanleiding tot het beleven van spiritualiteit, maar wordt aangegeven dat deze daar eerder op een indirecte wijze van invloed op zijn.

Het feit of men een relatie kan zien tussen spiritualiteit en bomen en bos hangt vanzelfsprekend samen met de eigen definitie van het begrip spiritualiteit. De meeste mensen hebben daar echter geen vastomlijnde definitie van, maar eerder een vaag idee, deels gevormd door de manier waarop het begrip in de media naar voren wordt gebracht en deels bepaald door de verwantschap tussen de begrippen spiritualiteit en religie. Ook eerdere ervaringen op een van deze vlakken hebben invloed op de ideeën en begripsvorming over spiritualiteit.

Uit de interviews wordt eens te meer duidelijk dat het begrip spiritualiteit een beladen begrip is, dat associaties oproept met vaag, zweverig en irrationeel. Deze beladenheid maakt dat het

begrip zelf en elke relatie daarmee al snel wordt afgewezen, zelfs zonder dat men een duidelijk idee heeft wat het begrip spiritualiteit precies zou kunnen betekenen. Het ontbreken van kennis over de betekenis van het begrip spiritualiteit bij de respondenten vormt ook een verklaring voor de hoeveelheid in verschillende argumentaties rondom het afwijzen van het hebben van een spirituele relatie met bomen of bos. Het begrip spiritualiteit heeft voor iedereen een andere betekenis. Een drietal mensen weet in zijn geheel niet wat daaronder kan worden verstaan of weet niet hoe dat moet worden verwoord. Interessant is dat, op één persoon na, alle respondenten in eerste instantie afwijzend reageren op de vraag of men een spirituele relatie met bomen of bos heeft. Wanneer men bij de erop volgende vraag over de betekenis van spiritualiteit wat langer nadenkt over de precieze betekenis van het woord, komen enkele mensen toch tot een nuancering van hun aanvankelijke antwoord. Een aantal mensen komt dan toch tot een aantal voorbeelden over wat die spirituele relatie precies zou kunnen inhouden. Het is echter niet zo dat men vervolgens het aanvankelijke antwoord herziet. Wel kan hieruit worden opgemaakt dat veel mensen in een eerste, vooral ook gevoelsmatige reactie het begrip spiritualiteit afwijzen. Nadenken of het vergaren van kennis over de betekenis van het begrip kan tot een genuanceerder en meer open beeld over spiritualiteit leiden, wat de weg vrijmaakt voor een meer open en verkennend gesprek over het onderwerp.

6.5 Belangrijkste groepsverschillen

Men kan zich afvragen of er verschillen bestaan tussen groepen respondenten in de manier waarop zij bomen en bos beleven. Om dit te achterhalen zijn de antwoorden van de respondenten bekeken in het licht van een aantal individuele persoonskenmerken. Bij de afname van de interviews is echter geen feitelijke informatie verzameld over persoonsgegevens. Er is niet direct gevraagd naar de leeftijd, het opleidingsniveau en de herkomst van de respondenten. Wel kwamen de genoten opleiding, het arbeidsverleden en de herkomst van de persoon regelmatig op een informele wijze ter sprake. Doordat de interviews persoonlijk zijn afgenomen, kon achteraf van de meeste respondenten een redelijke schatting worden gemaakt van de leeftijd en het niveau van opleiding. De gegevens hierover zijn echter niet gebaseerd op feitelijke informatie. Bij de respondenten is gekeken naar de mogelijke invloed van leeftijd, het geslacht, het niveau van opleiding, de huidige woonsituatie en indien bekend de herkomst, op de beleving van bomen en bos.

Vervolgens is een vergelijking gemaakt tussen de antwoorden van de individuele respondenten, gekoppeld aan de persoonskenmerken en gekeken of daarbij bepaalde groepen konden worden onderscheiden.

Leeftijd

De groep respondenten is relatief oud en er is weinig spreiding in leeftijd. Slechts ongeveer een kwart van de respondenten is jonger dan 50 jaar. Dit maakt dat er geen vergelijking is te maken tussen belevingsaspecten van mensen uit verschillende leeftijdscategorieën. Over de invloed van leeftijd op de beleving van bomen en bos kunnen dan ook geen uitspraken worden gedaan.

Geslacht

Onder de 20 respondenten bevonden zich 12 mannen en 8 vrouwen. Tussen mannen en vrouwen bestaan weinig verschillen in de beleving van bomen en bos.

Niveau van opleiding

In het onderzoek zijn lager en hoger opgeleiden ongeveer even sterk vertegenwoordigd. Het opleidingsniveau blijkt van invloed te zijn op de ervaren gevoelens bij bomen en bos en op de manier waarop men het begrip spiritualiteit benadert. Bomen en bos lijken bij lager opgeleide mensen minder diepgaande gevoelens op te roepen. Binnen deze groep laat een relatief groot aantal mensen blijken bomen en bos veelal te waarderen vanwege functionele, recreatieve en

esthetische waarden. Mensen met een middelbare of hogere opleiding blijken vaker ook een emotionele of spirituele waarde aan bomen en bos toe te kennen. Hun beleving van bomen en bos lijkt ook meer divers en meer verschillende aspecten te kennen. Deze groep mensen kan ook duidelijk meer vertellen over hun beleving. Men geeft meer informatie over hoe men dingen beleeft en waarom dat zo is. Veel mensen met een lagere opleiding leggen hun ervaringen niet verder uit. Men zegt zich gewoon lekker te voelen, zonder dat men daarbij de behoefte heeft om die ervaringen verder te specificeren.

Niet alleen de genoten opleiding, maar ook het huidige of in het verleden uitgeoefende beroep zijn van invloed op de manier waarop men bomen en bos beleeft. Een aantal mensen oefent een aan de natuur gerelateerd beroep uit, of heeft dat gedaan. Deze 'beroepsvisie' op de natuur heeft ook een belangrijke invloed op de persoonlijke visie op de natuur en daarmee op de waarden die men aan bomen en bos toekent. Een aantal mensen praat duidelijk meer vanuit een beroepsvisie over bomen en bos.

Mensen met een lagere opleiding blijken zich ook minder vaak een voorstelling te kunnen maken van 'het hebben van een spirituele relatie met bomen of bos' en van het begrip spiritualiteit zelf. Deze groep mensen wijst het begrip relatief sneller af, zonder na te gaan wat het begrip in deze context zou kunnen betekenen.

Herkomst en woonomgeving

De dorpen Heeze en Leende zijn van vergelijkbaar karakter. Tussen de inwoners van de twee aanliggende dorpen zijn geen verschillen in beleving te zien, wat ook niet te verwachten was. De oorspronkelijke herkomst en de directe leefomgeving lijken echter wel van invloed te zijn op de beleving.

Een onderwerp dat tijdens de interviews ter sprake komt is de mate waarin de omgeving waarin men is opgegroeid van invloed is op de voorkeur of waardering van bomen en bos en het landschap in zijn geheel. Een groot aantal mensen geeft aan dat de voorkeur voor een bomen- en bosrijke omgeving deels te wijten is aan het feit dat men in een dergelijk omgeving is opgegroeid. Die gewenning schijnt op twee verschillende manieren te kunnen uitwerken. Enerzijds is er een groep respondenten die het opgroeien in een bomenrijke omgeving als verklaring geeft voor hun huidige voorkeur en waardering van bomen en bos. Anderzijds is er een groep mensen die om diezelfde reden aangeeft dat zij bomen en bos niet als iets bijzonders ervaren, immers zij zijn van jongs af aan met bomen opgegroeid en deze worden daarom ervaren als een vanzelfsprekend onderdeel van het leven.

Dezelfde tweedeling is te zien in de beleving van de huidige woonomgeving. In totaal 5 respondenten wonen in of direct aan de rand van het bos. Het bos maakt dan deel uit van de dagelijkse leefomgeving, wat maakt dat men het bos mogelijk op een andere manier beleeft dan een persoon die uitdrukkelijk naar het bos toe gaat om zich bijvoorbeeld te ontspannen. Ook hierbij zijn twee verschillende antwoordcategorieën te onderscheiden. Enerzijds geven enkele mensen aan dat bomen en bos gewoon een vanzelfsprekend onderdeel zijn van het dagelijkse leven en daarom niet direct meer opvallen of als bijzonder worden ervaren. Anderzijds beleeft een aantal mensen de bomen en het bos juist heel intens, omdat zij er in het geheel door omringd zijn en er voortdurend mee in contact staan en daar ook op een actieve manier mee bezig zijn.

De oorspronkelijke herkomst en de directe leefomgeving kunnen een persoon dus op verschillende manieren beïnvloeden. Over de achtergronden en mogelijke oorzaken van deze verschillen in ervaring valt niks concreets te zeggen. Dit hangt waarschijnlijk voor een groot deel samen met persoonlijke factoren.

6.6 Het begrip spiritualiteit in de leefwereld

Aan de hand van de beschrijving van de manier waarop bomen en bos betekenis hebben in de leefwereld van de respondenten, kunnen conclusies worden getrokken over de inbedding van het begrip spiritualiteit in de leefwereld. Daarbij speelt het gemeenschappelijke karakter van de leefwereld een belangrijke rol. Van Koppen (2002) geeft aan dat gemeenschappelijkheid een belangrijk kenmerk is van de leefwereld dat deze afbakt van andere domeinen van betekenissen: *“Het kenmerk van gemeenschappelijkheid houdt in dat de leefwereld bij uitstek het domein van betekenissen omvat dat door iedereen - of tenminste door een overgrote meerderheid van actoren in de samenleving - gedeeld wordt. Specialistische praktijken - wetenschapsbeoefening, maar ook andere geprofessionaliseerde praktijken die zich in maatschappelijke subsystemen afspelen - horen niet tot dat domein. Of liever, zij horen slechts tot de leefwereld in zoverre als de betekenissen vanuit deze subsystemen worden omgezet naar breed gedeelde opvattingen”* (Van Koppen, 2002).

Wanneer met deze invulling van het begrip leefwereld wordt gekeken naar de beleving en definiëring van spiritualiteit in relatie tot bomen en bos, kan worden gesteld dat het begrip spiritualiteit als zodanig geen deel uitmaakt van de leefwereld van de respondenten. Immers, voor veel mensen is het niet duidelijk wat het begrip spiritualiteit precies inhoudt en in de context van dit onderzoek lijkt het spirituele ook geen leidmotief in het sociale handelen van de respondenten. Het begrip spiritualiteit lijkt dan eerder te behoren tot het persoonlijke domein of tot specialistische praktijken als wetenschapsbeoefening en de religiositeit.

Dit gaat echter alleen op voor het begrip spiritualiteit op zichzelf. Het feit dat spiritualiteit als begrip geen deel uitmaakt van de leefwereld, wil niet zeggen dat gevoelens en gedachten op dit vlak daar ook geen deel van uitmaken. Zo blijkt uit de interviews dat mensen wel degelijk diepere waarden aan bomen en bos toekennen en dat deze ook tot uiting komen in het sociale handelen. Echter, deze diepere waarden en gevoelens worden in de leefwereld verder niet gekarakteriseerd als spiritueel. Deze waarden en gevoelens komen soms echter overeen met wat binnen een wetenschappelijke benadering wordt verstaan onder spiritueel. Het betreft hier dus eerder een verschil in interpretatie en taalgebruik dan dat bomen en bos in de leefwereld in het geheel geen spirituele betekenis hebben.

Om verdere duidelijkheid te krijgen over wat men precies kan verstaan onder een spirituele betekenis van bomen en bos, dient te worden afgestapt van de leefwereld benadering. Uit het voorgaande blijkt immers dat het spirituele als zodanig geen onderdeel is van de leefwereld. Vanuit een wetenschappelijke benadering kunnen bepaalde waarden en gevoelens echter wel als spiritueel worden benoemd. Het begrip spiritualiteit lijkt vooralsnog ook de best passende term om dit soort van diepere gevoelens en waarden in uit te drukken. In het tweede deel van de resultaten wordt het begrip spiritualiteit dus verder niet benaderd vanuit de leefwereld, maar vanuit een theoretisch wetenschappelijke benadering. De benoeming van waarden en gevoelens als spiritueel berust dan op het theoretisch kader en de interpretatie van de onderzoeker.

Hoofdstuk 7 De spirituele waarde van bomen en bos

7.1 Inleiding

Hoofdstuk 7 geeft een overzicht van de verschillende manieren waarop bomen en bos de aanleiding kunnen vormen tot het ervaren van gevoelens van spiritualiteit of daar indirect aan kunnen bijdragen. Daarmee vormt dit hoofdstuk een soort van samenvatting van de resultaten zoals die beschreven zijn in hoofdstuk 6. In dit hoofdstuk wordt echter alleen ingegaan op het spirituele aspect van de beleving van bomen en bos en wordt de emotionele beleving verder achterwege gelaten. Wél maken emotionele gevoelens deel uit van de spirituele beleving, maar die gevoelens worden hier niet specifiek benoemd. De keuze om bepaalde gevoelens en waarden zoals die beschreven zijn in hoofdstuk 6 te benoemen als spiritueel en mee te nemen in dit hoofdstuk, is gebaseerd op het theoretisch kader. De resultaten uit hoofdstuk 6 zijn teruggekoppeld naar het theoretisch kader en op basis daarvan geordend, verder vorm gegeven en benoemd als spiritueel. Op deze manier is gekomen tot een aantal thema's die een uitdrukking zijn van de spirituele waarde van bomen en bos. In de verschillende subparagrafen worden per thema een of meerdere eigenschappen van bomen en bos genoemd en wordt met behulp van het theoretisch kader uitgelegd op wat voor manier deze eigenschappen gerelateerd zijn aan het ervaren van gevoelens van spiritualiteit.

7.2 Spiritueel inspirerende eigenschappen van bomen en bos

7.2.1 Het bieden van rust

Uit de interviews is gebleken dat de mogelijkheid tot het beleven van rust wordt gezien als een belangrijke waarde van het bos. Het bos is een rustgevende omgeving omdat er weinig of geen verkeer is en er nauwelijks of geen mensen zijn. Daarnaast wordt aan het bos, maar ook aan individuele bomen, een rustgevende werking toegeschreven. Het bieden van rust is dus ook een inherente eigenschap van bomen en bos.

Een omgeving zonder drukte en lawaai en met elementen die zelf een rustgevende uitstraling hebben, kan de mens innerlijk tot rust brengen. Het beleven van rust en stilte als externe kwaliteiten van de omgeving leidt dan tot het beleven van innerlijke rust en stilte en maakt dat de mens tot zichzelf kan komen. In het theoretisch kader is gesteld dat een van de kenmerken van het beleven van spiritualiteit betrekking heeft op het ervaren van het eigen Ik en het bereiken van innerlijke harmonie. Met het ervaren van spiritualiteit maakt men contact met het innerlijk, waarmee men zelfkennis vergaart en kan komen tot diepere inzichten over zichzelf en het bestaan. Het beleven van innerlijke rust en stilte schept de mogelijkheid tot contemplatie en zelfreflectie en kan verborgen gevoelens en gedachten naar boven brengen. Daarmee kan het beleven van innerlijke rust en stilte worden uitgelegd als een spirituele ervaring. In de concrete beleving wil dat zeggen dat men een diep gevoel van ontspanning en vredigheid kan ervaren, gedachten tot rust komen, dingen op hun plek vallen en men zichzelf kan zijn, zonder te moeten voldoen aan verwachtingen en verplichtingen van anderen.

De grens tussen gewoon tot rust komen en een spirituele ervaring is moeilijk te trekken. In het theoretisch kader is gesteld dat de spirituele ervaring zich kenmerkt door de diepte van de ervaring en het feit dat men de wereld op een dieper gevoelsniveau ervaart dan men doorgaans doet. Gesteld kan worden dat de spirituele ervaring zich dus van de dagelijkse ontspanning onderscheidt doordat deze aan een dieper gevoelsniveau raakt.

Rust, stilte en de afwezigheid van mensen lijken dus belangrijke voorwaarden voor het ontstaan van spirituele ervaringen. Het bos is daarmee een geëigende plek voor dit soort

ervaringen. In dit opzicht is het niet de fysieke verschijning van het bos zelf die dit tot een spiritueel inspirerende plaats maken, maar zijn het indirecte factoren als de afwezigheid van verkeer, lawaai en drukte die maken dat men in het bos tot rust kan komen.

Echter, ook aan het bos zelf wordt een rustgevende werking toegeschreven. Enkele respondenten hebben ook aangegeven bomen als zodanig als rustgevend te ervaren. Daarmee zouden niet alleen het bos in zijn geheel, maar ook individuele of groepjes bomen een rustgevende invloed op de mens kunnen hebben. Het is echter niet geheel duidelijk welke factoren bomen tot rustgevend maken. Genoemd worden onder meer de vorm en schoonheid van bomen. Daarnaast zouden ook andere zintuiglijke ervaringen als de geur van bomen of het ruisen van bladeren in de wind rustgevend kunnen werken.

7.2.2 Beschutting en geborgenheid

Het feit dat de kroon van een boom als het ware een dak boven je hoofd vormt en dat in een bos de bomen dicht op elkaar staan, maakt dat bomen en bos een gevoel van beschutting en geborgenheid geven. De geslotenheid van het bos maakt dat men andere mensen niet snel ziet en anderzijds ook door anderen niet meteen gezien wordt. Dat maakt dat men het gevoel krijgt even alleen te zijn, wat de mogelijkheid biedt om tot jezelf te komen. Tegelijkertijd biedt het bos bescherming en geeft het een gevoel van veiligheid en geborgenheid, dat maakt dat men zich prettig voelt. De overdekkende kroon en de dichtheid van bomen in een bos vervullen dus een fundamentele behoefte aan een gevoel van veiligheid en scheppen daarnaast een beschermde atmosfeer waarin men tot zichzelf kan komen.

Anderzijds kan de geslotenheid van het bos echter ook als bedreigend worden ervaren en mensen juist een gevoel van onveiligheid geven. Men voelt zich dan niet zozeer beschermd, maar eerder ingesloten door het bos. Of een bos ervaren wordt als beschermend of bedreigend is waarschijnlijk toe te schrijven aan zowel het karakter en de structuur van het bos als aan persoonlijke factoren. Met een meer open structuur zal een bos een minder gesloten karakter hebben en daarmee als minder bedreigend worden ervaren. Daarnaast is waarschijnlijk ook het soort van bomen van invloed op de manier waarop men het bos ervaart. Veel mensen geven aan een voorkeur te hebben voor loofbomen en ervaren deze ook als vriendelijker en zachter dan naaldbomen. Dat maakt dat in een loofbos als het ware de afstand tussen een persoon en het bos kleiner is dan in een naaldbos en dat veel mensen zich in een loofbos ook prettiger voelen dan in een naaldbos. Een naaldbos zal daarmee waarschijnlijk eerder als angstwekkend en bedreigend worden ervaren dan een loofbos. Naast het type bos zullen ook persoonlijke factoren als het karakter van een persoon en de gevoelens die men ten opzichte van de natuur heeft, bepalen of men een bos als bedreigend of juist als beschermend ervaart.

Het gevoel van geborgenheid dat bomen en bos aan sommige mensen kunnen geven, kan op verschillende manieren worden gerelateerd aan het spirituele. In de eerste plaats maakt het dat men tot zichzelf kan komen, omdat bomen een persoon afschermen van de buitenwereld en van andere mensen en bescherming bieden. Daarmee schept het bos de mogelijkheid om innerlijk tot rust te komen, wat gerelateerd is aan het spirituele. Daarnaast kan een gevoel van geborgenheid ook in verband worden gebracht met het ervaren van eenheid of verbondenheid met het bos of de natuur in zijn geheel. In het theoretisch kader is gesteld dat het ervaren van verbondenheid met een hogere werkelijkheid of de natuur een van de kenmerken is van het beleven van spiritualiteit. De geborgenheid van het bos kan maken dat men zich in het bos opgenomen voelt en dat men het gevoel heeft deel uit te maken van het bos. Daarmee kunnen de geslotenheid van het bos en de beschuttende eigenschap van bomen worden uitgelegd als spirituele waarden.

7.2.3 Schoonheid

Uit de interviews blijkt dat schoonheid een belangrijke waarde is in de beleving van bomen en bos. Alle respondenten geven aan bomen en bos bijzonder mooi te vinden. Daarbij worden in de eerste plaats verschillende fysieke eigenschappen van bomen genoemd, zoals de schors, de structuur van de takken en de gehele vorm van bomen. Schoonheid heeft echter niet alleen betrekking op de fysieke verschijningsvorm van een object, maar is vaak ook gekoppeld aan bepaalde waarden. Veel mensen waarderen natuurlijk ontwikkelde, karakteristieke bomen. Enerzijds is dat vanwege de esthetiek van een mooi uitgegroeide boom, anderzijds lijken op die waardering ook waarden als onafhankelijkheid en spontaniteit van invloed. Een boom wordt dan deels mooi gevonden vanwege zijn eigenheid en natuurlijkheid. Ook waarden als ouderdom en kracht zijn van invloed op de waardering. Zo kan een boom bijzonder mooi gevonden worden vanwege zijn ouderdom of vanwege de kracht die deze uitstraalt en bepalen deze waarden samen met de fysieke verschijningsvorm de schoonheid van een boom. Waarden als onafhankelijkheid, spontaniteit, ouderdom en kracht impliceren dus schoonheid.

Het zien van iets bijzonder moois kan bij een persoon diepe gevoelens losmaken en hem of haar in vervoering brengen. Het beleven van schoonheid kan daarmee een heel intense ervaring zijn die de mens diep raakt. In dit opzicht kan de schoonheid van een object de directe aanleiding vormen tot een spirituele ervaring. Daarnaast kan het beleven van schoonheid ook een gevoel van vredigheid en voldoening geven en daarmee de mens innerlijk tot rust brengen. Het beleven van innerlijke rust is uit te leggen als een spirituele ervaring en daarmee is ook hierin de beleving van schoonheid gerelateerd aan het spirituele. De esthetische waarde van een object kan daarnaast ook indirect van invloed zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring. De schoonheid van een object speelt dan een belangrijke rol bij de mate waarin een object als spiritueel inspirerend wordt ervaren. Het is dan niet puur de schoonheid op zich dat de aanleiding vormt tot een spirituele ervaring, maar eerder vormt de schoonheid van een object dan een leidend beginsel in het ontstaan van een spirituele ervaring.

7.2.4 Lange levensduur

De thema's ouderdom en geschiedenis, die een belangrijke rol spelen in de waardering van bomen en bos, hebben betrekking op de lange levensduur van bomen. Daarnaast zijn ook de thema's grootte en kracht indirect gerelateerd aan de lange levensduur van bomen, aangezien grootte en kracht voornamelijk beleefd worden aan oude bomen. De beleving van deze waarden aan bomen en bos brengt bij mensen gevoelens van respect, eerbied en verwondering naar boven en maakt dat mensen onder de indruk raken.

Een lange levensduur, grootte en kracht zijn allen eigenschappen waarin een boom de mens overstijgt. In het theoretisch kader is gesteld dat een van de kenmerken van spiritualiteit betrekking heeft op het ervaren van een kracht of hogere werkelijkheid die de mens overstijgt. Deze overstijgende kracht brengt bij de mens gevoelens van ontzag naar boven en maakt dat hij zich nederig en klein voelt. In dit opzicht kunnen de lange levensduur van bomen en de daaraan gerelateerde eigenschappen uitgelegd worden als spirituele waarden.

De ervaring van aspecten aan bomen die de mens overstijgen maakt gevoelens van respect en verwondering los en stemt ook tot nadenken. Het maakt dat de mens nadenkt over de geschiedenis en een besef krijgt van tijd. Dit tijdsbesef leert de mens ook relativiseren. Immers, als men de ouderdom van een boom ervaart en daar een mensenleven tegenaf tekent, dan kan men inzien dat het eigen leven maar heel kort en klein is. In dit opzicht is het thema levensduur ook gerelateerd aan vragen rondom zingeving. In het theoretisch kader is gesteld dat spiritualiteit onder meer betrekking kan hebben op zingeving. Zingeving verwijst dan naar het zoeken naar verdieping van het alledaagse bestaan en kan betrekking hebben op vragen over het eigen leven en het bestaan in het algemeen. De lange levensduur van bomen kan

mensen een besef geven van de betrekkelijkheid en eindigheid van het eigen leven en stemmen tot nadenken daarover. Ook in dit opzicht is de lange levensduur van bomen dus in verband te brengen met het spirituele.

7.2.5 Seizoenscyclus en onverstoorbaarheid

Het feit dat bomen zich niet kunnen verroeren, dat zij zich niets lijken aan te trekken van wat er zich in hun omgeving afspeelt en zich ook nergens over uitspreken, kan houvast en troost bieden aan mensen. Bomen of bos worden dan een plek waar men altijd terecht kan en waar men zichzelf kan zijn. Ook vormen bomen een punt van rust en geven ze door hun onverstoorbaarheid een gevoel van stabiliteit. Deze stabiliteit komt ook terug in de seizoenscycli van loofbomen. De seizoenscyclus van loofbomen vormt een altijd terugkerend gegeven, waarin eenzelfde onverstoorbaarheid is terug te zien. Ook hier geldt dat, ongeacht de omstandigheden, de seizoenen gewoon doorgaan en dat de bomen toch weer groen worden. De loofboom vormt dan het symbool voor het nieuwe leven en het feit dat dit een altijd terugkerend, vast gegeven is, kan mensen ook hierin troost en houvast bieden.

De vaste waarde die bomen vertegenwoordigen en het feit dat bomen de ontwikkelingen in de seizoenen zo duidelijk laten zien, kan dienen als een spirituele inspiratiebron. Spiritualiteit heeft in dit opzicht veelal betrekking op het kenmerk van zingeving. Het onbewogen voorkomen van bomen en de onverstoorbare seizoenscycli vormen dan een vast gegeven in het leven van de mens en vormen ook een overkoepelende waarde. Deze vaste waarde staat los van het dagelijkse bestaan en de dagelijkse problemen, is onafhankelijk van wat er verder gaande is in de wereld en vormt daarmee een constante basis.

De onverstoorbaarheid van bomen zou deels de reden kunnen zijn dat mensen aan bomen een rustgevende werking toeschrijven. Samen met het gegeven dat bomen zich nergens over uitspreken en dus in zekere zin neutraal zijn, maakt dit bomen of bos tot een geëigende plek om tot rust te komen. In dit opzicht kan onverstoorbaarheid worden uitgelegd als een spirituele waarde. Deze eigenschap van bomen schept de ruimte om tot jezelf te komen en om innerlijk tot rust te komen.

7.2.6 Zichtbaarheid van seizoenontwikkelingen en groeiproces

Het feit dat bomen met de productie van zuurstof het leven op aarde mogelijk maken kan worden gezien als een spirituele waarde. Het geven en ontstaan van leven omvat de essentie van het bestaan en gedachten en gevoelens die daarop betrekking hebben kunnen dus worden gekarakteriseerd als spiritueel. Het betreft hier echter geen direct zichtbare eigenschap van bomen. Dit maakt dat veel mensen zich wel bewust zijn van het feit dat bomen als zuurstofleveranciers het leven mogelijk maken, maar dit niet werkelijk zo ervaren.

Hoewel bomen veelal niet worden ervaren als levensbrengers, worden ze wel gezien als een belangrijke uitingsvorm van het leven en de natuur. De seizoenscyclus van loofbomen laat enerzijds de afsterving en rustfase van de natuur zien, maar toont anderzijds ook de wederopstanding van de natuur en het ontstaan en de groei van nieuw leven. Deze seizoenscyclus maakt loofbomen tot symbolen voor leven en dood en ook tot een symbool voor wederopstanding. Veel mensen beleven het ontstaan van nieuw leven aan de bladontwikkeling van loofbomen in de lente. Juist het feit dat de ontwikkeling van het blad zo duidelijk zichtbaar is, maakt dat bomen een belangrijke functie hebben in de aanduiding van het begin van een nieuw groeiseizoen. Ook de ontwikkeling van zaadje tot volwassen boom is duidelijk zichtbaar en roept bij veel mensen gevoelens van verwondering op. De ontwikkeling en groei van nieuw leven is aan bomen dus heel direct te zien en die zichtbaarheid maakt dat veel mensen juist aan bomen het leven en de natuur beleven.

Vooraf in bebouwde gebieden speelt de zichtbaarheid van bomen een belangrijke rol in de natuurbeleving. Bomen vormen daarin het enige groene, verticale element en die opvallende verschijningsvorm zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat veel mensen de natuur juist aan bomen beleven. Daarnaast zien veel mensen beelden die zij bij de natuur hebben, zoals onafhankelijkheid, grootsheid en kracht, terugkomen in bomen. Veelal is dat beeld gerelateerd aan de grootte en levensduur van bomen. Daarmee wordt in bomen ook een grote levenskracht teruggezien.

De zichtbaarheid van de seizoenen aan loofbomen, het te volgen groeiproces van zaadje tot volwassen boom en de enormiteit van een volwassen boom zelf, maken dat bomen gezien worden als symbolen van de cyclus van leven en dood, van levenskracht en als ultieme vorm van natuur. Zoals gesteld in het theoretisch kader hebben gevoelens en gedachten rondom het thema leven betrekking op het spirituele. De genoemde eigenschappen van bomen kunnen de mens bewust maken van het eeuwige proces van leven en sterven, maar ook van het ontstaan en het wonder van nieuw leven en gevoelens van ontzag en verwondering losmaken over de levenskracht van bomen en de grootsheid van de natuur. Daarmee kunnen deze eigenschappen worden uitgelegd als spiritueel inspirerend.

Hoofdstuk 8 Discussie

8.1 Inleiding

De resultaten van het veldonderzoek geven aanleiding tot een reflectie op de literatuur en tot een aantal overwegingen over de operationalisering van de spirituele waarde van bomen en bos voor het beleid. Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van het veldonderzoek in het licht van de literatuur en het natuurbeleid en vormt daarnaast ook een verkenning naar de mogelijkheid tot operationalisering van spirituele waarden voor het beleid. Paragraaf 8.2 geeft een reflectie op de manier waarop de spirituele ervaring in de literatuur wordt besproken. Paragraaf 8.3 behandelt de resultaten betreffende de spirituele waarde van de natuur in relatie tot de literatuur. Paragraaf 8.4 laat zien op wat voor manier de spirituele waarde van de natuur in huidige beleidsrapporten naar voren komt. Paragraaf 8.5 bespreekt tenslotte kort de mogelijkheid om de spirituele waarde van de natuur voor het beleid te operationaliseren.

8.2 Reflectie op de spirituele ervaring

Uit de resultaten van het veldonderzoek blijkt dat het merendeel van de mensen niet goed weet wat men onder het begrip spiritualiteit moet verstaan. Het begrip spiritualiteit maakt zogezegd geen deel uit van de leefwereld van mensen. Het feit dat spiritualiteit geen begrip is met een vanzelfsprekende betekenis die voor iedereen duidelijk is, maakt het een lastig onderwerp om met mensen over te spreken. De onduidelijkheid over de betekenis van het begrip wordt in onderzoeken vaak als reden naar voren gedragen voor het gebrek aan kennis en onderzoek naar het ervaren van gevoelens op dit vlak. Tegelijkertijd blijkt dat in verschillende onderzoeken het begrip spiritualiteit maar nauwelijks wordt verduidelijkt en dat men regelmatig blijft hangen in abstracte benamingen voor het ervaren van bepaalde gevoelens. Daarbij lijkt wel eens te worden vergeten dat termen als *piek-ervaring* en *experience of flow* slechts abstracte benamingen zijn voor een bepaald type van gevoelens van mensen en dat deze niet zelf een gevoel zijn. Zo komen Williams en Harvey (2001) tot de conclusie dat er verschillende soorten van transcenderende ervaringen in relatie tot bos kunnen worden onderscheiden. Daarbij noemen zij onder meer de *diminutive experience* en de *experience of deep flow*. Het gebruik van deze termen om een bepaald soort van gevoelens mee uit te drukken, in plaats van het duiden van de gevoelens zelf, lijkt weinig bij te dragen aan de verduidelijking van de diepere gevoelswaarde van de natuur. Ook Fredrickson en Anderson (1999) geven aan dat een aantal deelnemers aan hun onderzoek misschien een religieuze ervaring hebben beleefd. Vervolgens lichten zij dit begrip toe, door uit te leggen op wat voor gevoelens deze religieuze ervaring betrekking heeft. Echter, in plaats van gevoelens te beschrijven door middel van abstracte begrippen, zou het meer duidelijkheid geven wanneer de gevoelens waarop dit soort van ervaringen betrekking hebben zélf concreter bij naam zouden worden genoemd.

Zoals gesteld in de resultaten wil het feit dat spiritualiteit als begrip geen deel uitmaakt van de leefwereld niet zeggen dat mensen geen gevoelens beleven op dit vlak. Het geeft alleen aan dat veel mensen deze gevoelens zelf niet als spiritueel interpreteren of benoemen. Wanneer het de bedoeling is van een onderzoek om inzicht te geven in de diepere gevoelens van mensen ten opzichte van de natuur, dient dus meer te worden aangesloten bij de concrete beleving van die mensen en de gevoelens die men beleeft bij naam te worden genoemd in plaats van daarvoor een abstracte term te gebruiken. Daarmee zou de kloof tussen de benadering en omschrijving van het ervaren van gevoelens van spiritualiteit in de wetenschappelijke literatuur enerzijds, en de concrete beleving en omschrijving van deze gevoelens in de samenleving anderzijds, kunnen worden overbrugd. Het concreter benoemen van de gevoelens waarop het ervaren van spiritualiteit betrekking heeft, geeft ook meer

handreikingen voor de operationalisering van dit soort van gevoelens ten opzichte van de natuur voor het beleid.

8.3 Reflectie op de spirituele waarde van bomen en bos

De resultaten van het veldonderzoek geven een aantal eigenschappen en kenmerken van bomen en bos die als spiritueel inspirerend kunnen worden beschouwd. Deze eigenschappen kunnen, samen met verschillende andere situationele factoren, van invloed zijn op het ontstaan van een spirituele ervaring in een bos of bomenrijke omgeving. In de literatuur wordt het ontstaan van een spirituele ervaring in relatie tot de fysieke natuur veelal toegeschreven aan het ervaren van grootse en overweldigende elementen in de natuur. Williams en Harvey (2001) concluderen dat het ontstaan van een transcendente ervaring in het bos veelal is toe te schrijven aan fascinatie door indrukwekkende en opvallende elementen, zoals enorm grote of oude bomen. McDonald en Schreyer (1991) geven aan dat vooral overweldigende elementen van de natuur de aanleiding vormen tot het ontstaan van een spirituele ervaring. Ook in het onderzoek van Fredrickson en Anderson (1999) wordt het beleven van spiritualiteit onderzocht in een bijzondere, 'extreme' omgeving als de wildernis, waarbij gevoelens van spiritualiteit ten opzichte van de natuur vooral zijn toe te schrijven aan extremen als de oorspronkelijkheid en het onaangeroerde karakter van de natuur. De resultaten van het huidige onderzoek laten zien dat het ontstaan van een spirituele ervaring inderdaad voor een deel kan worden toegeschreven aan overweldigende eigenschappen van bomen die de mens overstijgen, zoals de leeftijd en de grootte. Echter, zoals blijkt uit de resultaten van het veldonderzoek, kunnen er daarnaast ook verschillende andere typen eigenschappen van bomen en bos worden onderscheiden die kunnen dienen als spirituele inspiratiebron. Het zijn ook de alledaagse schoonheid van bomen, de onverstoordbare doorgaande groei en de ontwikkeling van het nieuwe blad in de lente, die de aanleiding kunnen vormen tot het beleven van diepe, spirituele gevoelens. Het is van belang om daarbij op te merken dat het dus niet alleen de overweldigende elementen in de natuur zijn die de aanleiding kunnen vormen tot het een spirituele ervaring, maar dat het ook de kleine, schijnbaar vanzelfsprekende elementen in de natuur zijn, die als spiritueel inspirerend kunnen worden ervaren.

Ook in de definiëring van spiritualiteit in relatie tot de natuur, is eenzelfde eenzijdige en 'extreme' benadering te zien. Zo omschrijven White en Hendee (2000) spirituele ontwikkeling als "*a profound sense of connection to nature, the larger universe or transcendent 'Other'*". Zweers (1995) geeft een vergelijkbare definitie van 'ecologische spiritualiteit' als "*de ervaring van een zingevende verbondenheid met een natuurwerkelijkheid die een intrinsiek waardevol karakter heeft*". Schroeder (1992) geeft aan dat het begrip spiritualiteit met geen enkele definitie volledig is weer te geven, maar benadrukt met zijn definitie van spiritualiteit ten opzichte van de natuur "*the experience of being related to or in touch with an 'other' that transcends one's individual sense of self and gives meaning to one's life at a deeper than intellectual level*". Veel definities van spiritualiteit met betrekking tot de natuur benadrukken de ervaring van een 'groots' gevoel als eenheid en verbondenheid met de natuur. Daarmee lijkt het ervaren van gevoelens van spiritualiteit in het extreme te worden getrokken en worden 'kleine' gevoelens als de verwondering over nieuw leven, het onder de indruk raken van de schoonheid van een boom en het ervaren van het eigen innerlijk, over het hoofd gezien.

Terwijl in veel onderzoeken dus de nadruk wordt gelegd op overweldigende elementen van de natuur en grootse gevoelens, laat dit onderzoek zien dat de manier waarop de natuur aanleiding kan geven tot het ervaren van spiritualiteit, veel breder is. Juist het beleven van de ontwikkeling van de seizoenen aan bomen, de groei van nieuw leven en het vinden van steun en troost bij de onverstoordbaarheid van de natuur, zijn ervaringen in het dagelijks leven die mensen diep kunnen raken. Daarmee is de spirituele ervaring niet zozeer een soort van

extreme ervaring die alleen in heel bijzondere omstandigheden kan worden beleefd, maar eerder een heel diepe ervaring en een proces van bewustwording, dat zich ook in de directe leefomgeving kan voordoen. Deze invulling van spiritualiteit geeft de spirituele waarde van bomen en bos, en daarmee ook van natuur, een plaats in de leefwereld van mensen en biedt perspectief voor de operationalisering van deze waarde voor het natuurbeleid.

8.4 Spirituele waarde van de natuur in huidige beleidsrapporten

Uit het huidige Natuurbeleidsplan '*Natuur voor mensen, mensen voor natuur*' blijkt dat er steeds meer belang wordt gehecht aan belevingswaarden van de natuur als rust en stilte. In het natuurbeleidsplan worden rust, stilte en duisternis zelfs de thema's voor de toekomst genoemd. Het stelt dat de natuur de ruimte biedt "*om in alle stilte tot jezelf te komen. Niet alleen overdag, maar ook 's avonds als de flonkering van sterren aan een heldere nachtelijke hemel een extra dimensie toevoegt aan de rust en stilte om je heen*" (LNV, 2000). Op de wens van het beleid en beheer om beter inzicht te krijgen in deze belevingskwaliteiten is door Coeterier en de Boer (2001) onderzoek gedaan naar de beleving van ruimte, rust en stilte in groene gebieden en de mogelijkheden tot operationalisering van deze kwaliteiten. De toenemende aandacht voor deze waarden en de onderkenning van het belang daarvan in de beleving van natuur is een positief signaal. Daarmee lijkt er meer ruimte en betere voorwaarden te komen voor de diepere belevingswaarde van de natuur.

Ook in andere beleidsadviserende rapporten is aandacht voor de diepere belevingswaarde van de natuur. In een aantal rapporten wordt daarbij ook nadrukkelijker het begrip spiritualiteit genoemd. In een rapport van Walter et al. (1999) in de reeks van *Operatie Boomhut*, wordt in een aantal essays van deskundigen de relatie tussen natuur en gezondheid behandeld. Verschillende deskundigen buigen zich over de relatie tussen de natuur en het psychisch welzijn van de mens, waarbij regelmatig ook de spirituele waarde van de natuur genoemd wordt. (Zie daarvoor onder andere de essays van Kellert, Duintjer en Strijkel). Daarnaast bevat het rapport de uitslagen van een natuurprijsvraag, waarbij Nederlanders een verhaal schreven over hun natuurbeleving. De ingezonden verhalen laten zien dat de natuur voor verschillende mensen wel degelijk een diepere betekenis heeft. Uit de samenvatting van de verhalen blijkt dat "*Natuur troost biedt aan mensen. Mensen die veel verdriet te verwerken hebben, krijgen nieuwe levenskracht uit de natuur. De vergankelijkheid, geborgenheid en schoonheid van de natuur doet mensen relativiseren en beseffen wat het leven is. Zelfs in tijden van oorlog gaat de natuur rustig door... (...) Natuur opent en kan op den duur een middel zijn tot diepere zelfreflectie, een mogelijkheid tot verhoging van de geestelijke gezondheid en een weg tot geestelijke verruiming*" (Walter et al., 1999). De thema's die hier worden genoemd, sluiten aan bij de bevindingen van het veldonderzoek. Het mooie van deze verhalen is dat ze een idee geven van de manier waarop mensen zelf in het dagelijks leven de natuur beleven en dat op hun eigen manier en in hun eigen woorden verwoorden. Juist via die weg kan inzicht worden gekregen in de spirituele waarde van de natuur en de gevoelens die het begrip spiritualiteit omvat concreter worden benoemd.

Ook in een ander rapport van *Operatie Boomhut* over de wensen van Nederlanders ten aanzien van de natuur, wordt de spirituele ervaring genoemd. Echter hier met een minder positief resultaat. In het onderzoek is aan Nederlanders onder meer gevraagd wat voor soort van ervaringen in de natuur favoriet zijn. Daartoe konden mensen op een lijst aankruisen wat voor soort van ervaringen men als prettig of als minder prettig ervaart. In dit onderzoek eindigt de spirituele ervaring op de een na laatste plaats, vóór de religieuze ervaring. In het rapport wordt vervolgens geconcludeerd dat "*De ervaringen die Nederlanders minder prettig vinden vooral de religieuze ervaring en de spirituele ervaring zijn*". Daaraan wordt toegevoegd dat "*hier wellicht een rol speelt dat het voor de respondenten moeilijk is om zich een voorstelling te maken van deze belevingen*" (Reneman et al., 1999). Niet alleen zal het voor veel mensen moeilijk zijn om zich een voorstelling te maken van hetgeen men onder een

spirituele ervaring kan verstaan, daarnaast kan men zich afvragen of 'het hebben van een spirituele ervaring' überhaupt wel thuishoort in een reeks van favoriete ervaringen. Ten eerste zal het beleven van een spirituele ervaring over het algemeen geen doel op zich zijn en voor veel mensen niet de reden zijn waarom men de natuur in gaat. Eerder is een spirituele ervaring iets dat men overkomt en waarbij ook andere waarden als rust, schoonheid en fascinatie een rol spelen. Het hebben van een spirituele ervaring zal dus door veel mensen niet specifiek worden aangekruist als een favoriete ervaring waarvoor men de natuur opzoekt. Ten tweede worden naast de spirituele ervaring ook ervaringen genoemd als de nietigheid van de mens ervaren, de wisseling van de seizoenen ervaren, tot rust komen en de schoonheid en puurheid van de natuur ervaren. Zoals blijkt uit de bevindingen van het huidige onderzoek, zijn dit ervaringen die allen gerelateerd zijn aan het ervaren van spiritualiteit. Deze meer concrete beschrijvingen van ervaringen zouden deels dus ook kunnen worden gezien als graadmeters voor het ervaren van spiritualiteit in de natuur. De conclusie uit dit rapport dat Nederlanders de spirituele ervaring minder prettig vinden, is dus wat kortzichtig.

Een beleidsrapport waarin uitgebreider en serieuzer aandacht wordt besteedt aan de spirituele waarde van de natuur is het onderzoek naar '*Zingeving en inspiratiebronnen*' van het Ministerie van VROM door Deug (1999). Daarin wordt gekeken naar de manier waarop verschillende soorten van inspiratiebronnen uiteindelijk kunnen leiden tot een bepaalde natuur- of milieugerichtheid. Op basis van gesprekken met mensen uit allerlei levensbeschouwelijke stromingen over dit onderwerp zijn een aantal aandachtspunten voor het beleid geformuleerd. Dit onderzoek vormt binnen de beleidsrapporten een uitzondering in de manier waarop de overheid zich mengt in levensvraagstukken en aandacht besteedt aan de diepere waarden die mensen aan de natuur hechten. Daarnaast onderscheidt het zich in de manier waarop men probeert te komen tot concrete aandachtspunten voor het beleid betreffende de manier waarop het beleid kan aansluiten op persoonlijke inspiratiebronnen van mensen en de betekenis van de natuur daarbij. Dit rapport bewijst dat spiritualiteit een onderwerp is waar wel degelijk aandacht aan wordt besteed binnen het beleid en biedt perspectieven om de spirituele waarde van de natuur als onderdeel van het beleidprogramma verder te verkennen.

8.5 Operationalisering van de spirituele waarde van de natuur voor het beleid

Het feit dat het begrip spiritualiteit geen deel uitmaakt van de leefwereld van mensen, is een belemmering voor de operationalisering van de spirituele waarde van de natuur voor het beleid. Die belemmering bevindt zich dan voornamelijk op taalkundig vlak. Enerzijds lijkt het begrip spiritualiteit vooralsnog een passende term om een bepaald soort van diepere gevoelens in uit te drukken. Anderzijds blijkt dat in de samenleving de betekenis van het begrip onduidelijk is en dat het begrip ook een zekere negatieve lading heeft. Hoewel er in de samenleving wel diepere gevoelens ten opzichte van de natuur aanwezig zijn, worden deze niet als spiritueel benoemd. Wanneer men in het beleid wijst op de spirituele waarde van de natuur, is die waarde dus nog te weinig concreet en is het voor veel mensen niet duidelijk wat daaronder dient te worden verstaan.

Ongeacht de benaming van gevoelens, laten de resultaten van dit onderzoek zien dat er concrete eigenschappen van bomen en bos zijn aan te wijzen die van invloed zijn op de diepere beleving daarvan. De mogelijkheid tot het beleven van rust en stilte in de natuur is een belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van een spirituele ervaring. Daarnaast zou de bosstructuur van invloed kunnen zijn op de manier waarop het bos wordt ervaren. Ook de leeftijd van bomen, en daarmee de grootte is van invloed op het ontstaan van een spirituele ervaring. Deze eigenschappen zijn direct door het beheer en het beleid te beïnvloeden. Door in het beleid en het beheer van natuur aandacht te besteden aan deze eigenschappen, kan men dus ook indirect de spirituele beleving van een gebied beïnvloeden. Daarmee kan men door beleid en beheer dus voorwaarden scheppen voor het beleven van spiritualiteit en kan men de

natuur indirect beheren op spirituele waarden. Daarbij dient te worden opgemerkt dat het slechts mogelijk is om de voorwaarden voor het ontstaan van een spirituele ervaring te beïnvloeden en dat er geen algemeen geldende richtlijnen bestaan die een bos tot spiritueel inspirerend maken, aangezien de spirituele ervaring zich niet in banen laat leiden en altijd iets is wat een persoon overkomt.

Daarnaast blijkt dat voor verschillende spiritueel inspirerende eigenschappen van bomen geen beheer nodig is. Het zijn ook de alledaagse en concreet te beleven inherente eigenschappen en vanzelfsprekende ontwikkelingen van de natuur die een belangrijke spirituele inspiratiebron kunnen vormen. Daarmee verwordt de spirituele waarde van de natuur niet tot iets exclusiefs dat alleen onder bijzondere omstandigheden kan worden ervaren, maar kan men spiritualiteit ook in de directe leefomgeving beleven. In die zin dient de spirituele waarde van de natuur vanuit een breder perspectief te worden gezien en dient, wanneer men het heeft over de spirituele waarde van de natuur, meer nadruk te liggen op de inspirerende elementen van de natuur dicht bij huis, zoals mensen die dagelijks kunnen beleven. Want juist dat zou de sleutel kunnen zijn tot de gewenste verinnerlijking van de natuur.

Hoofdstuk 9 Conclusies en aanbevelingen

9.1 Inleiding

Hoofdstuk 9 geeft een korte presentatie van de conclusies van dit onderzoek. Paragraaf 9.2 geeft een overzicht van de belangrijkste conclusies van het onderzoek in relatie tot de doelstellingen zoals die zijn beschreven in hoofdstuk 1. In paragraaf 9.3 worden tenslotte kort een aantal aanbevelingen gedaan voor het beleid en voor verder onderzoek.

9.2 Conclusies

Het begrip spiritualiteit maakt geen deel uit van de leefwereld van mensen. Voor veel mensen is het niet duidelijk wat het begrip spiritualiteit precies inhoudt en vormt het spirituele geen leidmotief in het sociale handelen. Het feit dat spiritualiteit geen duidelijke en vanzelfsprekende betekenis heeft, maakt het onderwerp moeilijk bespreekbaar. De onduidelijkheid en de beladenheid van het begrip maken dat veel mensen niet het woord spiritueel gebruiken om bepaalde gevoelens mee te karakteriseren.

Ongeacht het feit dat veel mensen hun gevoelens zelf niet als spiritueel karakteriseren, bestaan er wel diepere gevoelens ten opzichte van bomen en bos. De diepere waarden die veel mensen aan bomen en bos toekennen, zijn op basis van een definitie van spiritualiteit, zoals die in dit onderzoek is opgesteld, benoemd als spiritueel of niet-spiritueel. Op basis van de opgestelde definitie van spiritualiteit zijn een aantal kwaliteiten van bomen en bos aan te wijzen, die een uitdrukking zijn van de spirituele waarde van bomen en bos. Daarbij kan de invloed van bomen en bos tweeledig zijn. Ten eerste kunnen bomen en bos indirect de voorwaarden scheppen waarin het mogelijk wordt om spirituele gevoelens te beleven. Ten tweede kunnen bomen en bos direct aanleiding geven tot een spirituele ervaring. De eigenschappen van bomen en bos die direct, danwel indirect, aanleiding kunnen geven tot het beleven van gevoelens van spiritualiteit, zijn de volgende:

- *Het bieden van rust*
Het bos biedt een rustige, stille omgeving, dat een belangrijke voorwaarde is voor het beleven van gevoelens van spiritualiteit. Ook bomen en bos zelf worden door mensen als rustgevend ervaren. De rustgevende werking van bomen en bos maakt dat mensen tot zichzelf kunnen komen en schept de mogelijkheid tot contemplatie en zelfreflectie.
- *Beschutting en geborgenheid*
De beschutting en geslotenheid van het bos geven mensen het gevoel dat ze even alleen kunnen zijn en geven een gevoel van geborgenheid, dat maakt dat mensen zich in een bos veilig en prettig voelen. Dit schept de mogelijkheid tot het beleven van gevoelens van spiritualiteit. Daarnaast kan de geborgenheid van het bos een persoon het gevoel geven ook werkelijk in het bos opgenomen te zijn en daarvan deel uit te maken.
- *Schoonheid*
De schoonheid van bomen en bos kunnen diepe gevoelens losmaken en mensen in vervoering brengen. Daarnaast kan het beleven van schoonheid een gevoel van vredigheid en voldoening geven en daarmee de mens innerlijk tot rust brengen.
- *Lange levensduur*
De lange levensduur van bomen en daaraan gerelateerd ook de grootte en de kracht van bomen, zijn eigenschappen waarin deze de mens overstijgen. Het ervaren van deze eigenschappen aan bomen kan bij de mens gevoelens van ontzag, respect en verwondering losmaken. Ook geeft de lange levensduur van bomen de mens een besef van tijd en van de betrekkelijkheid en eindigheid van het eigen leven en leert daarmee relativeren.

- *Seizoenscyclus en onverstoorbaarheid*

De onverstoorbaarheid van bomen en bos geeft mensen het gevoel dat zij in het bos zichzelf kunnen zijn. Daarnaast vormen de onverstoorbaarheid en de seizoenscycli van loofbomen een vast gegeven dat is los te koppelen van het dagelijkse bestaan en de dagelijkse problemen. Daarmee geven zij de mens een gevoel van stabiliteit en kunnen bomen houvast en troost bieden aan mensen.

- *Zichtbaarheid van seizoenontwikkelingen en groeiproces*

De seizoenscyclus van bomen maakt mensen bewust van het proces van leven en dood en de jaarlijkse wederopstanding van de natuur. De zichtbare ontwikkeling van nieuw blad in de lente staat symbool voor levenskracht en het begin van nieuw leven en kan mensen kracht geven, troost bieden en gevoelens van verwondering oproepen. Samen met de duidelijk te volgen ontwikkeling van zaadje tot volwassen boom, maakt deze zichtbaarheid van groeiprocessen dat veel mensen aan bomen het leven, levenskracht en de natuur beleven.

Het onderzoek laat zien dat de spirituele ervaring niet zozeer een 'extreme' ervaring is, die alleen in heel bijzondere omstandigheden kan worden beleefd, maar eerder een heel diepe ervaring en een proces van bewustwording, dat zich ook in de directe leefomgeving kan voordoen.

Met het feit dat het begrip spiritualiteit geen deel uitmaakt van de leefwereld van mensen in de samenleving, ontbreekt een zekere basis voor de operationalisering van deze waarde voor het natuurbeleid. Het is dan immers voor veel mensen niet duidelijk wat er precies wordt verstaan onder de spirituele waarde van de natuur.

Het is echter wel mogelijk om in het beleid en met het beheer van bos rekening te houden met de eigenschappen en kenmerken van bomen en bos die van invloed zijn op de spirituele beleving. Kwaliteiten als rust en stilte, de structuur van het bos en de leeftijd van bomen zijn direct door beheer en beleid te beïnvloeden. Via deze kwaliteiten kan het bos indirect worden beheerd op de spirituele belevingswaarde en kan men voorwaarden scheppen voor het ontstaan van spirituele ervaringen. Nadrukkelijk gaat het daarbij om het scheppen van voorwaarden, aangezien het niet mogelijk is om direct een spirituele ervaring op te roepen, maar deze een persoon altijd overkomt.

Daarnaast is voor verschillende spiritueel inspirerende eigenschappen van bomen en bos geen beheer nodig. Het zijn ook de alledaagse en concreet te beleven inherente eigenschappen van bomen en bos en de vanzelfsprekende ontwikkelingen van de natuur die voor mensen een belangrijke spirituele inspiratiebron kunnen vormen.

9.3 Aanbevelingen

9.3.1 Aanbevelingen voor het beleid

Vóór operationalisering van de spirituele waarde van de natuur is het noodzakelijk om deze waarde te concretiseren en de blik daarop te verbreden. Het noemen van de spirituele waarde van de natuur heeft weinig zin wanneer niet duidelijk is wat men daar precies onder moet verstaan. Om te komen tot operationalisering van deze waarde, dient duidelijker te worden aangegeven op welke gevoelens deze betrekking heeft en is het beter om deze gevoelens zelf bij naam te noemen, dan deze uit te drukken in een abstract begrip als spiritualiteit. Daarnaast dient het ervaren van spirituele gevoelens uit de exclusiviteit te worden gehaald. Inspelen op de spirituele waarde van de natuur lijkt alleen zinvol wanneer deze gevoelens in de samenleving ook breder worden gedeeld en deel uitmaken van de leefwereld van mensen. Daarom dient de spirituele waarde van de natuur vanuit een breder perspectief te worden gezien en dient er meer, en misschien wel vooral, aandacht te zijn voor de inspirerende

elementen van de natuur dicht bij huis, zoals mensen die dagelijks kunnen beleven. Juist via die weg zou men kunnen komen tot de gewenste verinnerlijking van de natuur.

9.3.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Er is nog weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de aanwezigheid en inhoud van diepere, spirituele gevoelens ten opzichte van de natuur in de samenleving. Het huidige onderzoek is dus slechts de top van de berg aan onderzoek dat op dit veld nog is te verrichten. Deze studie dient dus meer te worden gezien als een eerste verkenning van dit onderzoeksveld en een aanzet tot verder onderzoek. De mogelijkheden tot verder onderzoek zijn talrijk en liggen onder meer op het vlak van verbreding van het onderzoeksveld tot het geheel van de natuur en verdere verkenning, concretisering en kwantificering van de diepere gevoelens ten aanzien van de natuur in de samenleving. Aangezien het geheel aan mogelijk onderzoek te breed is om daar hier concrete aanbevelingen voor te doen, wil ik mij slechts beperken tot het geven van een aanbeveling betreffende de methodologie die geschikt lijkt voor verder onderzoek. Gezien de kloof tussen de benadering en omschrijving van spirituele gevoelens door de wetenschap enerzijds, en de ervaring en benaming van deze gevoelens in de samenleving anderzijds, is het raadzaam om bij verder onderzoek op dit veld te kiezen voor een meer deductieve methodologie. Bij onderzoek naar de spirituele waarde van de natuur gaat het in eerste instantie om de beleving en omschrijving van gevoelens door mensen in de samenleving. Het lijkt het meest geschikt om allereerst nauwkeurig te kijken naar de aard van die gevoelens en de benaming daarvan in de samenleving en deze als uitgangspunt van onderzoek te nemen. Dit lijkt een betere aanpak dan te werken vanuit een wetenschappelijke definitie van spiritualiteit, die slecht lijkt aan te sluiten bij de definiëring van spiritualiteit binnen de samenleving.

Literatuuroverzicht

- Buijs, A.E., P. Filius, 1998. *Natuurbeelden in de praktijk. De invloed van natuurbeelden en natuurvisies op gedrag en mening over het beleid*. DLO Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied, Wageningen.
- Coeterier, J.F., A.E. Buijs, M.B. Schöne, 1997. *Waarden van de wadden. Belevingsonderzoek in het Waddengebied*. DLO Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied, Wageningen.
- Coeterier, J.F., Boer, T.A. de, 2001. *Ruimte, rust en stilte: beleving door burgers en indicaties voor beheer en beleid*. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.
- Crystal, L., C. Harris, 1997. *The SOS-A Spiritual Opportunity Spectrum: Theory and Implications of Spirit of Place for Ecosystem Management*. In: Cordell, H.K. (ed), 1997. Integrating Social Science and Ecosystem Management: A National Challenge. Proceedings of the Conference on Integrating Social Sciences and Ecosystem Management, Helen, GA, December 12-14, 1995.
- Csikszentmihalyi, M., I.S. Csikszentmihalyi (eds.), 1988. *Optimal experience. Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Davies, D., 1988. *The evocative symbolism of trees*. In: Cosgrove, D., Daniels, S. (eds), 1988. The iconography of landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments. Cambridge University Press, Cambridge.
- Deug, F., 1999. *Zingeving en inspiratiebronnen: van milieubewustzijn naar natuurverbondenheid*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Den Haag.
- Eisenhauer, B.W., R.S. Krannich, D.J. Blahna, 2000. *Attachment to Special Places on public Lands: An Analysis of Activities, Reason for Attachment, and Community Connection*. In: Society & Natural Resources, 13: 421-441.
- Fredrickson, L.M., D.H. Anderson, 1999. *A qualitative exploration of the wilderness experience as a source of spiritual inspiration*. In: Journal of Environmental Psychology (1999) 19, 21-39.
- Guba, E.G., Y.S. Lincoln, 1994. *Competing Paradigms in Qualitative Research*. In: Denzin, N.K., Y.S. Lincoln (eds), 1994. Handbook of Qualitative Research. Sage Publications, Inc.
- IVN, internetpagina www.ivn.nl, maart 2002.
- Lemaire, T., 1999. *Een wijsgerige wandeling door het landschap*. In: Kolen, J., T. Lemaire, 1999. Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.
- Lincoln, Y.S., E.G. Guba, 1985. *Naturalistic Inquiry*. Sage Publications, Inc.
- LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 2000. *Natuur voor mensen, mensen voor natuur, Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- Maslow, A.H., 1970. *Religions, values and peak-experiences*. The Viking Press, New York.
- McDonald, B.L., R. Schreyer, 1991. *Spiritual Benefits of Leisure Participation and Leisure Settings*. In: Driver, B.L., P.J. Brown, G.L. Peterson (eds). Benefits of Leisure. Venture Publishing, Inc. State College, Pennsylvania.
- Parkinson, B., 1995. *Ideas and Realities of Emotion*. Routledge, London.
- Raad voor het Landelijk Gebied, 2001. *De natuur van het draagvlak. Advies over versterking van de politiek maatschappelijke basis voor natuurbeleid*. Publicatie RLG 01/2, Amersfoort.
- Reneman, D., M. Visser, E. Edelmann, B. Mors, 1999. *Mensenwensen; De wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving*. Reeks Operatie Boomhut nummer 6. Intomart, Hilversum; Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.

- Schroeder, H.W., 1992. *The spiritual aspect of nature: a perspective from depth psychology*. In: VanderStoep, G.A., 1992. Proceedings of the 1991 Northeastern Recreation Research Symposium; 1991 April 7-9; Saratoga Springs, NY. General Technical Report NE-160. Radnor, PA: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Forest Experiment Station.
- Schroeder, H.W., 1996(a). *Psyche, Nature, and Mystery: Some Psychological Perspectives on the Values of Natural Environments*. In: Driver et al. (eds.), 1996. *Nature and the Human Spirit. Toward an Expanded Land Management Ethic*. Venture Publishing, Inc.
- Schroeder, H.W., 1996(b). *Voices from Michigan's Black River: obtaining information on "special places" for natural resource planning*. Gen. Tech. Rep. NC-184. US Department of Agriculture, Forest Service, North Central Forest Experiment Station, St. Paul, Minnesota.
- Schutz, A., T. Luckmann, 1973. *The Structures of the Life-World*. Heinemann, London.
- Schwandt, T.A., 1994. *Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry*. In: Denzin, N.K., Y.S. Lincoln (eds), 1994. *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, Inc.
- Schwartz, S.H., 1992. *Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In: *Advances in experimental social psychology*, vol. 25, 1-65.
- Silverman, D., 2001. *Interpreting qualitative data: methods for analysing text, talk and interaction*. Sage Publications, London.
- Smaling, A., I. Maso (1990). *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek: een overzicht*. In: Maso, I., A. Smaling (red), 1990. *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek*. Boom, Meppel/Amsterdam.
- Swanborn, P.G., 1990. *Objectiviteit: een poging tot duidelijkheid*. In: Maso, I., A. Smaling (red), 1990. *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek*. Boom, Meppel/Amsterdam.
- Van Koppen, C.S.A., 2002. *Echte natuur. Een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving*. Proefschrift Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Walter, J., S.A. Calon, S.J. ten Wolde, 1999. *De betekenis van natuur en recreatie voor gezondheid en welzijn van mensen*. Reeks Operatie Boomhut nummer 8. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Directie Natuurbeheer, Den Haag; Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag; DLO-Staring Centrum, Wageningen.
- Weeda, I.(eds), 1996. *Spiritualiteit en Wetenschap*. Anthos, Amsterdam.
- Weima, J. (1981). *Reiken naar oneindigheid. Inleiding tot de psychologie van de religieuze ervaring*. Ambo bv, Baarn.
- Wester, F., 1990. *Betrokkenheid en objectiviteit in kwalitatief onderzoek*. In: Maso, I., A. Smaling (red), 1990. *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek*. Boom, Meppel/Amsterdam.
- White, D.D., J.C. Hendee, 2000. *Primal Hypotheses: The Relationship Between Naturalness, Solitude, and the Wilderness Experience Benefits of Development of Self, Development of Community, and Spiritual Development*. In: McCool, S.F., D.N. Cole, W.T. Borrie, J. O'Loughlin, 2000. *Wilderness science in a time of change conference*, Missoula, M.T., may 23-27, 1999. Vol.3: *Wilderness as a place for scientific inquiry*. USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-Vol 3, p. 223-227.
- Williams, K., D. Harvey, 2001. *Transcendent experience in forest environments*. In: *Journal of Environmental Psychology* (2001) 21, 249-260.
- Zweers, W., 1995. *Participeren aan de natuur. Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld*. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.

Summary

This study aims to provide insight into the spiritual value of forests and trees and gives a reflection on the possibilities to operationalize spiritual values for nature policy. The spiritual value of forests and trees is looked at by examining what characteristics and attributes of forests and trees are found spiritually inspiring to people of the Dutch society. Besides, peoples understanding and their perceived definition of the term spirituality are explored.

Firstly, the nature of the spiritual experience is explained by making a theoretical distinction between the personal aspect and the interactive aspect of the spiritual experience.

The personal aspect of the spiritual experience refers to the state of consciousness and the thoughts and feelings a person experiences preceding and during the spiritual experience. Characteristic of the spiritual experience is that it implicates some sort of an enlarged state of consciousness. Besides, some typical feelings and thoughts a person experiences during a spiritual experience can be discerned. On basis of several definitions of spirituality found in literature, six main feelings and thoughts of the spiritual experience are discerned. These are experience, profound feelings, questions of life and death and the meaning of life, contact with the inner self, the experience of a higher reality, and the feeling of oneness with a higher reality. These characteristics form the heart of the spiritual experience and serve in this study to characterize an experience as spiritual or not.

The interactive aspect of the spiritual experience refers to the process of interaction between a person and the object leading up to the spiritual experience. It comprises the object of the experience and the process of interaction preceding and during the spiritual experience. In this study, the object of the spiritual experience is forest or trees. There are different perspectives on the process of interaction between a person and an object. In this, two central thoughts are discerned. Firstly, forest and trees can directly give occasion to a spiritual experience. In this case, a person ascribes a deeper, often symbolic, meaning to a forest or tree. Secondly, a forest can indirectly influence the origin of a spiritual experience. In this case the forest provides suitable circumstances for the origin of a spiritual experience.

In order to know what characteristics and attributes of forest and trees are found spiritually inspiring to people, interviews have been carried out. Twenty members of a Dutch organisation for nature and environmental education have been interviewed. The interview contained questions on the possible reasons why people go to a forest, what they specifically value about forest and trees and their understanding and definition of spirituality.

The interview results revealed that most people did not know what to think of the term spirituality and did not understand or associate their experiences and feelings towards forest and trees as spiritual. However, the interviews revealed values and feelings of people towards forest and trees which can be related to spirituality, although people themselves did not denominate these as such. On the basis of the framed characteristics of spirituality mentioned before, the feelings and thoughts evoked on people by certain characteristics of forest and trees, have been denominated as spiritual or not spiritual. In this way six themes have been framed which express the spiritual value of forests and trees. The qualities of forest and trees which have been characterized as being spiritually inspirational, are the calmness and quietness of forest and trees, the shelter and sense of security the forest offers, the beauty of forest and trees, the long duration of life of trees, the imperturbability of forest and trees and the continuous cycle of seasons, and the visibility of the growth process of trees and the fact that trees show the cycle of seasons.

While in much research on the spiritual value of nature much emphasis is laid on overwhelming features of nature, this study shows that also smaller and daily experientable

features of nature can evoke spiritual feelings on people. With that, the spiritual experience is not so much an experience that can only be experienced in special circumstances, but also in daily life. The study also reveals that concrete features of forest and trees exist which are of influence on the spiritual appraisal of forest and trees and can directly be acted upon by management and policy measures. However, it's only possible to influence the conditions which affect the origin of a spiritual experience and not to directly evoke a spiritual experience itself.

The study concludes with the advice to broaden the idea of the spiritual value of nature and to pay more attention to the spiritual inspiring elements of nature closeby, which can be experienced in daily life. Besides it is advised to more specifically denominate the feelings and thoughts which are enclosed by the term spirituality, since the meaning of the term itself is unclear to the majority of people. Finally, much more reseach needs to be done on this topic, to move toward a better understanding of the deeper, spiritual feelings of people towards nature.

Bijlage I Het interview naar de beleving van bomen en bos

Voor we beginnen zal ik u eerst nog even kort het doel van het onderzoek uitleggen. Ik studeer bos- en natuurbeheer aan Wageningen Universiteit en ben bezig met een onderzoek naar emotionele en spirituele ervaringen in relatie tot bomen en bos. Daarvoor interview ik verschillende mensen. De vragen die ik u zo dadelijk ga stellen hebben betrekking op uw eigen ervaring, hierin zijn geen goede of foute ervaringen. Het gaat om uw eigen beleving van bomen en bos, het zijn dus geen kennisvragen.

Verder nog een aantal formaliteiten. Ik verwacht dat het interview ongeveer een uur zal gaan duren. Uw deelname aan het interview is volledig anoniem. De resultaten van de interviews zullen gebruikt worden voor mijn afstudeerverslag. Graag zou ik het interview op band willen opnemen om deze thuis verder te kunnen uitwerken en om er zeker van te zijn dat ik uw woorden correct weergeef. De interviews zijn alleen voor eigen gebruik en zullen niet aan derden worden verstrekt. Wel kan het zijn dat ik bijvoorbeeld enkele zinnen uit ons gesprek citeer in mijn afstudeerverslag, echter zonder daarbij uw naam te noemen. Gaat u daar zo mee akkoord?

Dan wil ik nu graag beginnen met de vragen.

1. Komt u wel eens in het bos?
Wat doet u dan?
2. Zijn er specifieke redenen waarom u juist naar het bos gaat en niet ergens anders naartoe?
[Doorvragen: Is de omgeving als zodanig, het bos, daarbij ook van belang? Wat voor eigenschappen van het bos zijn daarbij van belang?]
3. Waar geniet u het meest van als u zich in het bos bevindt?
4. Zijn bomen voor u belangrijk?
Zo ja, op wat voor manier?
5. Wat voor kenmerken of eigenschappen van bomen spreken u bijzonder aan, vindt u bijzonder mooi? Daarbij kunt u bijvoorbeeld denken aan de leeftijd die een boom kan bereiken, of de vorm van een boom, of de gedaantewisselingen met de seizoenen...
6. Zijn er bomen in uw omgeving of uit uw verleden waar u een persoonlijke band mee heeft?
Zo ja, waarom?
7. Als u zich voorstelt dat er in uw omgeving in het geheel geen bomen aanwezig zouden zijn. Wat zou u dan precies missen?
8. Ik wil u nu vragen om een beschrijving te geven van een voor u belangwekkende of indrukwekkende ervaring in relatie tot bos of bomen. Daarbij is het de bedoeling dat u even in uw herinnering teruggaat en u zich een belangwekkende ervaring probeert te herinneren.
Nu is mijn vraag of u mij een uitgebreide beschrijving kunt geven van deze ervaring? Daarbij kunt u bijvoorbeeld denken aan de omgeving waar de ervaring zich voordeed, wat u aan het doen was op het moment van de ervaring, hoe u zich voelde en wat de aanleiding was tot de ervaring.

[Doelvragen op de volgende aspecten]

- **Waar** deed de ervaring zich voor?
- in een vertrouwde omgeving of
- in een vreemde omgeving
- Kunt u een beschrijving geven van de omgeving waarin u zich bevond tijdens de ervaring?
wat voor soort bomen of bos/jaargetijde

- Wat was u aan het doen op het moment van de ervaring?
- Was de ervaring tijdens het werk of tijdens uw vrije tijd?
- Was u actief met iets bezig of was u passief?
- Bevond u zich alleen of in het gezelschap van anderen?

- Wat gaf **aanleiding** tot de ervaring?
- Iets binnen de persoon zelf was de aanleiding tot de ervaring
- De uitgeoefende activiteit was de aanleiding tot de ervaring
- Het bos/de boom was de aanleiding tot de ervaring

- Welke aspecten van het bos/de boom gaven aanleiding tot de ervaring?
- Op wat voor manier was de **fysieke omgeving** van invloed op de ervaring?
- Waren er bepaalde elementen van de fysieke omgeving in het bijzonder die aanleiding gaven tot de ervaring?

- **Gemoedstoestand** waarin de persoon zich bevond vóórdat de ervaring zich voordeed.
- Verandering in gemoedstoestand oftewel
- de gemoedstoestand waarin de persoon zich bevond tijdens de ervaring en
- de gemoedstoestand waarin de persoon zich bevond ná de ervaring

- Hoe reageerde u op dat moment?
- Welke **gevoelens of gedachten** ervaarde u op dat moment?
- Voelde u zich **één met de omgeving** of juist niet?

- **Hoe lang** duurde de ervaring?

- Wat voor **invloed** had de ervaring op u?
- Heeft de ervaring u in enig opzicht veranderd?
- Heeft de ervaring invloed gehad op uw gedachten over of gevoelens ten opzichte van uzelf of de wereld in het algemeen?
- Heeft de ervaring invloed gehad op uw gedachten over of gevoelens ten opzichte van het bos/de boom?

9. Kunt u mij zeggen of de ervaring die u zojuist beschreven heeft, voor u persoonlijk een spirituele ervaring zou kunnen worden genoemd?

Zo ja, welke aspecten van de ervaring maken dat deze door u als spiritueel wordt ervaren?

Zo nee, op wat voor andere manier was de ervaring voor u betekenisvol?

10. Maken bomen of bos voor u een wezenlijk deel uit van uw leven?

Zo ja, op wat voor manier?

11. Helpen bomen of bos u om dichter bij uzelf te komen, bijvoorbeeld om tot diepere inzichten te komen over uzelf of het leven in het algemeen?

Zo ja, op wat voor manier?

[Doelvragen: Kunt u mij zeggen op wat voor manier de fysieke omgeving hierop van invloed is? Welke eigenschappen van bomen of bos maken dat zij u tot een dieper

inzicht kunnen brengen en welke gevoelens maken zij los? Kunt u daar ook een paar voorbeelden van noemen?]

12. Zou u van uzelf kunnen zeggen of u op enig vlak een spirituele relatie heeft met bomen of bos?

Zo ja, zou u kunnen vertellen wat die relatie voor u precies inhoudt?

13. *[Indien er sprake is van een spirituele relatie met bomen of bos]:*

Op wat voor manier krijgt deze relatie gestalte in het dagelijks leven?

Is deze relatie van invloed op uw denken of omgang met de natuur in het algemeen?

14. Kunt u mij tenslotte een beschrijving geven van de betekenis van het woord 'spiritualiteit', zoals dat door u zelf begrepen wordt?

Bijlage II Verzoek om deelname aan het interview

WAGENINGEN UNIVERSITEIT
OMGEVINGSWETENSCHAPPEN

Aan de leden van het IVN,
afdeling Heeze-Leende

**Leerstoelgroep Bos- en
Natuurbeleid**

DATUM
22 januari 2002

BEHANDELD DOOR
Kathinca Huisman

DOORKIESNUMMER
31 0317 478004

E-MAIL
Kathinca.Huisman@ca.bosb.wa
u.nl

Geachte heer of mevrouw,

Als student bos- en natuurbeheer aan Wageningen Universiteit verricht ik een afstudeeronderzoek naar de beleving van bomen en bos in onze samenleving. Doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de wijze waarop bomen en bos op een dieper emotioneel vlak voor mensen van betekenis zijn.

Het huidige natuurbeleid heeft als leidraad 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur'. Daarmee wil de overheid meer aandacht vragen voor de betekenis van natuur voor de samenleving. Een belangrijke doelstelling van dit beleid is het vergroten van de betrokkenheid bij de natuur. Daartoe zoekt men naar manieren om het natuurbeleid bij mensen te 'verinnerlijken' en om de natuur steviger te verankeren in de harten van mensen. Om dit te kunnen bewerkstelligen, is het van belang om inzicht te krijgen in de rol die de natuur speelt in het leven van mensen en in de beleving van die natuur.

Uit eerder onderzoek is gebleken dat de beleving van natuur voor een belangrijk deel wordt bepaald door directe, persoonlijke ervaringen met de natuur. Met name ervaringen die mensen emotioneel raken en ervaringen op het gebied van spiritualiteit lijken in dit opzicht van belang te zijn. Inzicht in dit soort ervaringen en de gevoelens die hiermee gepaard gaan kan dus een belangrijk middel zijn in het vergroten van het natuurbewustzijn bij mensen.

Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te leveren aan de bewustwording over het belang van bomen en bos voor onze samenleving. Deze bewustwording speelt een belangrijke rol bij de bescherming van bomen en bos in onze maatschappij. Daarbij wil ik vragen om uw medewerking.

Voor dit onderzoek wil ik graag mensen interviewen die betrokken zijn bij de natuur. Een lidmaatschap van een organisatie die actief bezig is met natuur- en milieueducatie lijkt daarvoor een goede graadmeter. Door middel van een steekproef uit het ledenbestand van het IVN bent u geselecteerd om aan dit onderzoek mee te doen.

Graag zou ik u willen interviewen over uw diepe, persoonlijke ervaringen in relatie tot bomen en bos. De vragen van het interview zullen betrekking hebben op de rol die

**Wageningen Universiteit
Departement
Omgevingswetenschappen**

**Postbus 342
6700 AH Wageningen
The Netherlands**

**BEZOEKADRES
Gebouwnr. 100
Droevendaalsesteeg 3a
6708 PB Wageningen**

**TELEFOON
(0317) 47 80 08**

**FAX
(0317) 47 80 78**

KVK

**INTERNET
www.dow.wau.nl/forestry**

bomen en bos in uw leven spelen en op wat voor manier deze voor u van betekenis zijn. De interviews zullen plaatshebben in de maand februari. De verwachte duur van het interview is ongeveer een uur. Uw deelname aan het onderzoek is volledig anoniem.

Vanwege de privacy wetgeving kan het IVN uw adres niet direct aan mij beschikbaar stellen. Ik kan u daarom niet persoonlijk vragen om aan dit onderzoek mee te doen. Mocht u bereid zijn om over dit onderwerp geïnterviewd te worden, dan kunt u mij dat laten weten door het bijgesloten antwoordformulier in te vullen en aan mij terug te sturen. Een postzegel is daarvoor niet nodig. Ook kunt u mij telefonisch of per e-mail bereiken. Mijn gegevens vindt u onderaan deze brief.

Ik hoop dat u bereid bent deel te nemen aan dit onderzoek ten behoeve van natuurbescherming.

Hartelijke groeten,

Alexandra van Trigt

Alexandra van Trigt
Droevendaalsesteeg 105
6708 PS Wageningen
tel. 0317-421805
e-mail alexandra_van_trigt@hotmail.com

Wageningen Universiteit
Departement
Omgevingswetenschappen

ANTWOORDFORMULIER

Wanneer u bereid bent om geïnterviewd te worden over uw beleving van bomen en bos, kunt u dit formulier invullen en in de retourenvelop (zonder postzegel) aan mij terugsturen. U ontvangt dan van mij een bevestiging van uw deelname. Vervolgens zal ik telefonisch contact met u opnemen om een afspraak te maken voor de afname van het interview.

Naam:.....

Adres:.....

Postcode en woonplaats:.....

Telefoonnummer:.....

E-mail adres (eventueel):.....

Wanneer bent u telefonisch het beste te bereiken?

overdag / 's avonds / maakt niet uit

Welk moment is voor u het meest geschikt voor de afname van het interview?

gedurende de week overdag / gedurende de week 's avonds / in het weekend

Gelieve dit formulier aan mij terug te sturen vóór 4 februari

WAGENINGEN UNIVERSITEIT
OMGEVINGSWETENSCHAPPEN

**Leerstoelgroep Bos- en
Natuurbeleid**

DATUM
30 januari 2002

BEHANDELD DOOR
Kathinca Huisman

DOORKIESNUMMER
31 0317 478004

E-MAIL
**Kathinca.Huisman@ca.bosb.wa
u.nl**

Geachte

Hartelijk bedankt voor uw reactie. Middels deze brief wil ik uw deelname aan het onderzoek naar 'de beleving van bomen en bos binnen de Nederlandse samenleving' bevestigen.

Om u een idee te geven van de inhoud van het interview, noem ik hier alvast kort een aantal onderwerpen die besproken zullen worden. Daarmee kunt u zich ook enigszins op het gesprek voorbereiden.

In het interview zullen onder meer de volgende onderwerpen aan bod komen:

- Op wat voor manier zijn bomen en bos voor u belangrijk?
- Wat voor eigenschappen of kenmerken van bomen en bos spreken u bijzonder aan?
- Kunt u zich een ervaring in relatie tot bomen of bos herinneren die een bijzondere indruk op u heeft gemaakt?

Een dezer dagen zal ik telefonisch contact met u opnemen om een afspraak te maken voor de afname van het interview.

Nogmaals wil ik u hartelijk danken voor uw medewerking.

Vriendelijke groeten,

Alexandra van Trigt

Alexandra van Trigt
Droevendaalsesteeg 105
6708 PS Wageningen
tel. 0317-421805
e-mail alexandra_van_trigt@hotmail.com

**Wageningen Universiteit
Departement
Omgevingswetenschappen**

**Postbus 342
6700 AH Wageningen
The Netherlands**

BEZOEKADRES
**Gebouwnr. 100
Droevendaalsesteeg 3a
6708 PB Wageningen**

TELEFOON
(0317) 47 80 08

FAX
(0317) 47 80 78

KVK

INTERNET
www.dow.wau.nl/forestry

Bijlage III Indeling in natuurwaarden en thema's

Functionele waarde

Producten: Bomen en bos als zuurstofleveranciers, producenten van hout, zorgen voor schaduw, het geven van beschutting. Ook bomen en bos als lastige natuur, wegnemen van zonlicht, bladval.

Biodiversiteit: Waardering van bos vanwege de biodiversiteit, waardering van bijzondere rassen en inheemse soorten, bomen als plek voor vogels en andere organismen.

Recreatieve waarde

Genieten: Genieten van het in de natuur zijn, genieten van wandeling door het bos.

Ontspanning: Uitrusten van de dagelijkse hectiek, gedachten op een rij zetten, tot jezelf komen, even alleen zijn, gezondheid.

Zintuiglijke prikkels: Een frisse neus halen, de geur van het bos, een prettige atmosfeer, de geluiden van vogels, er is veel te zien en te beleven in het bos.

Esthetische waarde

Genieten: Bomen en bos zijn mooi, verschillende fysieke kenmerken van bomen die mensen mooi vinden, o.a. de schors, structuur van boom en takken, bloesem, ouderdom, spontaniteit en eigenheid. Onderscheid tussen loofbomen en naaldbomen.

Zintuiglijke prikkels: Er is veel te zien in het bos, variatie en afwisseling. Waardering van de vele verschillende aspecten aan bomen.

Aankleding van het landschap: Bomen als landschapselement, aankleding van tuinen en groen element in de stad, zorgen voor sfeer.

Emotionele waarde

Beschutting en veiligheid: Bos biedt bescherming, geslotenheid van het bos geeft een gevoel van veiligheid, mogelijkheid om alleen te zijn. Ook angst vanwege de geslotenheid en onoverzichtelijkheid van het bos.

Levensbegeleider: Zelf geplante bomen, bomen verbonden aan het huis, personen of gebeurtenissen, hechten aan bomen, geven van vertrouwdheid en geschiedenis aan een plaats.

Onafhankelijkheid en spontaniteit: Waardering van vrij groeiende bomen, eigenheid en individualiteit in de vorm, spontaniteit en natuurlijkheid in en van bossen, oernatuur, oorspronkelijkheid.

Gebondenheid aan een plaats en onverstoorbaarheid: Boom kan zich niet verplaatsen en niet verroeren, maakt een plaats tot vertrouwd, is overgeleverd aan invloeden van buitenaf, kwetsbaarheid van bomen.

Teken van leven en natuur: Boom als levend en natuurlijk element tussen bebouwing.

Spirituele waarde

Rust: Ervaren van rust, tot jezelf komen, inspiratie, relativeren.

Beschutting en geborgenheid: Alleen kunnen zijn, beschermd en geborgen voelen, tot jezelf komen.

Continuïteit en onverstoorbaarheid: Onverstoorbaar doorgaande groei en seizoenscycli van bomen, vast en betrouwbaar element, onverroerbaarheid van bomen, stabiliteit.

Ouderdom: Respect en ontzag voor de leeftijd die bomen kunnen bereiken, besef van tijd en geschiedenis, relativeren, grootsheid van de natuur.

Kracht, levenskracht: Kracht van bomen, hoge leeftijd, overleven van allerlei invloeden van buitenaf, grootte van bomen, grootsheid van de natuur, kleinheid van de mens, ontzag, relativeren.

Brenger en teken van leven: Seizoensontwikkelingen, verwondering over de ontwikkeling van nieuw blad en de groei van bomen, zuurstofproducent, levenskracht.

Bewustzijn, spiritualiteit: Praten met bomen, interactie tussen mens en boom, bewustzijnsniveau van bomen.